

**KONFLIK SOSIAL WONTEN ING NOVEL SANJA SANGU TREBELA
ANGGITANIPUN PENI**

(Kanthi Pendekatan Sosiologi Sastra)

SKRIPSI

Dipunaturaken dhumateng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
kangge Njangkepi Salah Satunggaling Sarat
Minangka kangge Nggayuh *Gelar Sarjana Pendidikan*

Dening :
Fania Wardah
09205244015

**JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2013**

PASARUJUKAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Konflik Sosial wonten ing Novel Sanja Sangu Trebela Anggitanipun Peni (Kanthi Pendekatan Sosiologi Sastra)* menika sampun pikantuk palilah dening *pembimbing* kangge dipunujekaken salebeting *pendadaran*.

Pembimbing I,

Dr. Suwardi, M.Hum

NIP 19640403 19901 1 004

Yogyakarta, 20 Juni 2013

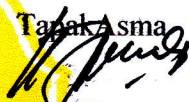

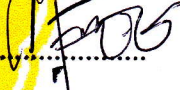

Pembimbing II,

Dra. Sri Harti Widyastuti, M.Hum

NIP 19621008 198803 2 002

PANGESAHAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Konflik Sosial wonten ing Novel Sanja Sangu Trebela anggitanipun Peni* menika sampun dipunandharaken ing pendadaran wonten sangajenging *Dewan Penguji* ing tanggal 1 Juli 2013 saha dipuntetepaken lulus.

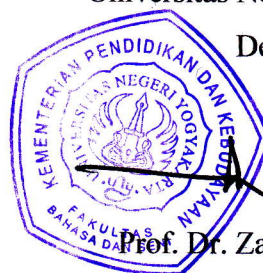
DEWAN PENGUJI			
Asma	Jabatan	Tabak Asma	Tanggal
Drs. Hardiyanto, M.Hum.	Ketua Penguji		16/7-2013
Dra. Sri Harti Widyastuti, M.Hum.	Sekretaris Penguji		19/7-2013
Drs. Afendy Widayat, M.Phil.	Penguji I		16/7-2013
Dr. Suwardi, M.Hum,	Penguji II		16/7-2013

Yogyakarta, 22 Juli 2013

Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negeri Yogyakarta

Dekan,

Prof. Dr. Zamzani, M.Pd.

NIP 19550505 198011 1 001

WEDHARAN

Ingkang tandha tangan wonten ing ngandhap menika, kula:

Nama : **Fania Wardah**

NIM : 09205244015

Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa

Fakultas : Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta

Ngandharaken bilih *karya ilmiah* menika damelan kula piyambak. Samangertos kula, *karya ilmiah* menika wosipun boten dipunserat dening tiyang sanes, kajawi bab-bab tartamtu ingkang kula pendhet minangka *acuan* kanthi adhedhasar tata cara saha etika nyerat *karya ilmiah* ingkang umum.

Seratan ing wedharan menika kaserat kanthi saestu. Menawi kasunyatanipun kabukten bilih wedharan menika boten leres, bab menika dados tanggél jawab kula pribadi.

Yogyakarta, 20 Juni 2013

Panyerat,

Fania Wardah

SESANTI

Never give up.

Pertolongan Allah itu nyata.

PISUNGSUNG

Kanthi raos syukur dhumateng Allah SWT. *Karya ilmiah* menika kula
pisungsungaken dhateng: Bapak saha Ibu ingkang sampun paring panyengkuyung
saha pandonga.

PRAWACANA

Alhamdulillah wa Syukurillah konjuk dhumateng Allah SWT ingkang tansah paring lumubering rahmat, barokah, saha hidayah dhateng panyerat, saengga skripsi kanthi irah-irahan “***Konflik Sosial wonten ing Novel Sanja Sangu Trebela anggitanipun Peni (Kanthi Pendekatan Sosiologi Sastra)***” menika saged kaimpun kanthi niring sambekala. Skripsi menika kaserat kangge njangkepi salah satunggaling sarat pikantuk *gelar* sarjana pendidikan.

Skripsi menika saged pungkasan anggenipun nyerat amargi awit sampun dipunsengkuyung saking mapinten-pinten *pihak*. Awit saking menika, panyerat ngaturaken agunging panuwun kanthi tulus dhateng.

1. Bapak Prof. Dr. Zamzani, minangka Dekan Fakultas Bahasa dan Seni ingkang sampun paring kalodhangan anggen kula nyerat skripsi menika.
2. Bapak Dr. Suwardi, M.Hum. Minangka Ketua Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun maringi bimbingan saha pandom salebeting kula sinau wontening Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah.
3. Bapak Dr. Suwardi, M.Hum. Kaliyan Dra. Sri Harti Widyastuti, M.Hum. Minangka *pembimbing* ingkang tansah kanthi sabar saha tlatos maringi bimbingan tumrap panyerat.
4. Bapak Ibu Dosen Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring kawruh mawarni-warni inggih ingkang murakabi tumrap panyerat.
5. *Dewan penguji* sadangunipun Ujian Tugas Akhir Skripsi ingkang sampun paring pitedah saengga anggen kula damel skripsi saha ujian saged katampi.
6. Bapak, Ibu, Mas Fae’, Mbak Mei, Fahmi, Fikri saha Byan ingkang sampun paring panjurung, panyengkuyung saha pandonga tumrap panyerat.
7. Kanca-kanca komplek PA (Ita, Windy, Danik, Echa, Kembar, Tita, Mbak Zizah, dkk) ingkang sampun paring panjurung saha donga.
8. Kanca-kanca GP Gondokusuman angkatan 25 saha komplek Kepuh ingkang sampun paring panjurung saha donga.
9. Kanca-kanca Kismis (Yunisa, Uwons, Iin) ingkang sampun paring panjurung saha pambiyantu.

10. Para kanca C3M Cantik Ceria Cetar Membahana (Desi, Firda, Jebang, Putri, Rika, Mbak Yayuk, Ana, Intan, Murni, Ismi, Ocha, Kiki, Wiwit) ingkang sampun paring panjurung saha pambiyantu anggenipun nyerat skripsi.

11. Kanca-kanca Pendidikan Bahasa Jawa sarta sadaya pihak ingkang boten saged kula sebutaken sadaya ingkang sampun paring donga saha panjurung tumrap panyerat saengga skripsi menika saged kaimpun.

Temtu kemawon skripsi menika dereng saged kawastanan sae, jangkep, menapa malih sampurna. Pramila saking menika sadaya pangandikan menapa dene panyaruwe ingkang tumuju murih langkung sae, jangkep, saha sampurnaning skripsi menika, tansah katampi kanthi bingah ing manah saha atur agunging panuwun. Wasana kanthi raos andhap asor panyerat gadhah pangajap mugi-mugi skripsi menika saged murakabi tumrap pamaos saha panyerat.

Yogyakarta, 20 Juni 2013

Panyerat,

Fania Wardah

WOSING ISI

	Kaca
IRAH-IRAHAN	i
PASARUJUKAN	ii
PANGESAHAN	iii
WEDHARAN	iv
SESANTI	v
PISUNGSUNG	vi
PRAWACANA	vii
WOSING ISI	ix
DHAFTAR <i>TABEL</i>	xi
DHAFTAR GAMBAR	xii
DHAFTAR <i>LAMPIRAN</i>	xiii
SARINING PANALITEN	xiv
BAB I PURWAKA	1
A. Dhasaring Panaliten.....	1
B. Underaning Perkawis.....	6
C. Watesaning Perkawis.....	6
D. Wosing Perkawis.....	7
E. Ancasing Panaliten	7
F. Paedahing Panaliten	7
BAB II GEGARAN TEORI	
A. <i>Sosiologi Sastra</i>	9
B. <i>Konflik Sosial</i> wonten Salebeting <i>Novel</i>	12
C. Panaliten Ingkang Jumbuh	15
BAB III CARA PANALITEN	
A. Jinising Panaliten.....	16
B. Data saha Sumber Data	16
C. Caranipun Ngempalaken Data	17
D. Pirantining Panaliten	18

E. Caranipun Nganalisis Data	18
F. Caranipun Ngesahaken Data	19
BAB IV ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN	
A. Asiling Panaliten	22
B. Pirembagan	27
BAB V PANUTUP	
A. Dudutan	89
B. Pamrayogi.....	89
C. Implikasi	90
KAPUSTAKAN	91
LAMPIRAN	92

DHAFTAR *TABEL*

Kaca

<i>Tabel 1.0 : wujud, pawadan saha cara ngrampungaken konflik sosial wonten</i> <i>ing novel Sanja Sangu Trebela</i>	25
---	----

DHAFTAR GAMBAR

	Kaca
Gambar 1.0 : Wujud Kertu Data	18

DHAFTAR LAMPIRAN

	Kaca
<i>Lampiran 1: Sinopsis Cariyos.....</i>	100
<i>Lampiran 2: Tabel Wujud Konflik Sosial</i>	101
<i>Lampiran 3: Tabel Pawadan ingkang Murugaken Konflik Sosial.....</i>	115
<i>Lampiran 4: Tabel Cara Ngrampungaken Konflik Sosial.....</i>	130

**KONFLIK SOSIAL WONTEN ING NOVEL SANJA SANGU TREBELA
ANGGITANIPUN PENI
(Kanthi Pendekatan Sosiologi Sastra)**

Dening
Fania Wardah
NIM 0920524415

SARINING PANALITEN

Panaliten menika gadhah ancas kangge ngandharaken *konflik sosial* wonten ing novel *Sanja Sangu Trebela* anggitanipun Peni. Panaliten menika ngandharaken wujud *konflik sosial*, pawadan ingkang murugaken *konflik sosial*, saha cara ngrampungaken *konflik sosial* wonten ing novel *Sanja Sangu Trebela* kanthi pendekatan *Sosiologi Sastra*.

Panaliten menika kalebet panaliten *Deskriptif*. Data ing panaliten menika awujud wujud *konflik sosial*, pawadan ingkang murugaken *konflik sosial* saha cara ngrampungaken *konflik sosial* wonten ing novel *Sanja Sangu Trebela*. Sumber data panaliten inggih menika novel *Sanja Sangu Trebela* anggitanipun Peni. Cara analisis data inggih menika cara *deskriptif*. Kangge manggihaken data kanti cara maos saha nyathet. Kangge manggihaken *validitas* data ngginakaken *validitas semantis* saha *expert judgement*. Lajeng kangge manggihaken *reliabilitas* data ngginakaken cara *reliabilitas interrater*.

Asiling panaliten menika ngandharaken (1) wujud *konflik sosial*, (2) pawadan ingkang murugaken *konflik sosial*, saha (3) cara ngrampungaken *konflik sosial*. Wujud *konflik sosial* awujud *perdebatan*, *penolakan*, *padudon*, *kekerasan fisik* saha *pengusiran*. Lajeng pawadan ingkang murugaken *konflik sosial* kasebut inggih menika beda drajat, *perjodohan*, beda pamanggih, *penolakan*, Andre nglamar Sridanarti, Kasetyanipun Sridanarti, Sridanarti sampun ngandheg, pitnah saha panyuwunipun Sridanarti. Cara ingkang dipunginakaken kangge ngrampungaken *konflik sosial* inggih menika ngalah, meksa, mendel, nyaguhi panyuwunipun Andre, kesah, jujur, nimbali seksi, saha nyaguhi panyuwunipun Sridanarti. Wujud *konflik sosial*, pawadan ingkang murugaken *konflik sosial* saha cara ngrampungaken *konflik sosial* wonten gayutanipun setunggal kaliyan sanesipun. Asiling panaliten menika manggihaken bilih *konflik sosial* kalebet wosing karya sastra inggih menika perkawis *sosial* ingkang kadadosan ing novel *Sanja Sangu Trebela*. *Konflik* ndamel lampahing cariyos (*plot/alur cerita*) saengga saged langkung narik kawigatosan.

BAB I PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten

Novel inggih menika salah satunggaling wujud kasusastran modern. Tiyang kathah ingkang remen maos *novel* amargi cariyosipun ingkang nengsemaken. Limrahipun *novel* nyariosaken pagesangan masarakat padintenan ingkang asipat *fiktif*. Tegesipun cariyos ing *novel* menika namung cariyos damelanipun panganggit kemawon ingkang dipundamel kados kasunyatan ing masarakat. *Novel* Jawi ugi mekaten, nyariosaken pagesangan masarakat Jawi. *Novel* Jawi menika ngemot maneka warni perangan pagesangan masarakat. Perangan kasebut inggih menika basa, pagesangan, saha kabudayan tiyang Jawi, saengga *novel* kathah ingkang dipunanggit kanthi *tema* ingkang maneka warni. Kadosta *tema* katresnan, mistik Jawi, kabudayan, perjuangan, lan sanes-sanesipun. Sedayanipun nyariosaken pagesangan manungsa wonten ing salebeting masarakat, dados *novel* menika tuwuh saking masarakat. Saengga saged dipunsebut *novel* inggih menika gegambaraning masarakat. Perkawis ingkang dipunlampahi dening paraga-paraganipun adhedhasar perkawis wonten ing masarakat. Boten nggumunaken menawi *novel* langkung dipunremeni masarakat tinimbang karya sastra sanes amargi cariyosipun ingkang akrab kaliyan pagesangan masarakat minangka pamaos.

Salah satunggaling panganggit ingkang wonten ing jagad sastra Jawa inggih menika Suparto Brata. Suparto Brata lair wonten ing kitha Surabaya, 27 Februari 1932 asring ngginaaken nama sesinglon Peni, Eling Jatmiko, Tera, saha M. Sholeh. Dipunandharaken Brata (2007) wonten ing artikel *Tahun*

tahun Awal Proses Kreatif Suparto Brata, nalika taksih sekolah piyambakipun sampun remen maos, wiwit buku cariyos, *novel* dumugi kalawarti. Suparto Brata kathah maos *novel* ingkang ngginaaken basa *Inggris* kadosta *novel* anggitanipun Agatha Christie, Shidney Sheldon, Ernest Hemingway, Theodore Dreiser lan sanes-sanesipun. Maos *novel* kathah ndadosaken Suparto Brata ugi remen nyerat saengga, piyambakipun nganggit kathah *novel* kadosta *Jaring Kalamangga*, *Cintrong Paju-pat*, *Nona Sekretaris*, *Tretes Tintrim*, *Asmarani*, lan sanes-sanesipun. Saksanesipun remen maos *novel* ugi remen maos kalawarti, salah satunggalipun inggih menika *Kumpulan 10 Drama Terbaik* (Penerbit Dodd, Mead & Company, The Best Plays edisi Louis Kronenberger, saben taun terbit sepisan wiwit taun 1918).

Taksih wonten ing artikel *Tahun tahun Awal Proses Kreatif Suparto Brata* (Brata, 2007), dipunandharaken drama anggitanipun *Friedrich Duerrenmatt* inggih menika salah satunggal drama saking *Kumpulan 10 Drama Terbaik* ingkang sampun nate dipungebyag wonten ing Amerika. Lajeng Suparto Brata nganggit *novel* kanthi irah-irahan *Sanja Sangu Trebela* saking babon cariyos *Die Besuch der Alten Dame* anggitanipun *Friedrich Duerrenmatt* menika. *Sanja Sangu Trebela* nate kapacak sambung-sinambung ing *Majalah Panjebar Semangat* taun 1964-1965. Nalika semanten dipuncithak 80.000 *eksemplar* wondene limrahipun cariyos sanes namung dipuncithak 8000 *eksemplar* kemawon. Cariyos menika dados misuwur kondhang amargi saben setunggal *eksemplar* ingkang maos boten namung setunggal tiyang kemawon nanging sakulawarga kaliyan tangga tepalihipun. Salajengipun ing taun 1996 cariyos

Sanja Sangu Trebela dipundadosaken *novel*, dipuncithak dening PT Citra jaya Murti. *Novel* 119 kaca menika dipunserat ngangge basa Jawi ngoko dipuncampur basa krama inggil. Dialek Jawa Timuran ugi dipunginaaken amargi *setting* papan cariyos inggih menika kitha Mranggen ingkang wonten ing Jawa Timur, senajan kitha Mranggen menika namung damelanipun panganggit kemawon. Nalika taun 1990 cariyos anggitanipun *Friedrich Duerrenmatt* menika dipungebyag malih dados sandiwara dening Dewan Kesenian Jakarta kaliyan *Guthe Institute* kanthi sutradara Arifin C. Noor.

Sanja Sangu Trebela nyariosaken katresnanipun paraga tama inggih menika Sridanarti saha Rakhmanu. Cariyos limrahipun gadhah *plot* ingkang narik kawigatosan pamaos, novel *Sanja Sangu Trebela* ugi mekaten. *Plot* (alur cariyos) menika kasusun saking perkawis-perkawis ingkang dipunalami paraga tamanipun. Perkawis utawi dipunsebut *konflik* ndadosaken *plot* (alur cariyos) langkung narik kawigatosan pamaos, saengga novel kasebut dipunwaos dening kathah pamaos. *Konflik* kadadosan amargi saben paraga gadhah ancas saha kapreluan ingkang beda-beda. *Konflik* ing *novel* menika dipunsengkuyung dening paraga-paraga sanes, kadadosan amargi wontenipun *interaksi* para paraganipun. Kados wonten ing *novel Sanja Sangu Trebela*, pepacanganipun Sridanarti saha Rakhmanu minangka salah satunggaling wujud *interaksi* paraganipun, lajeng nuwuhaken *konflik* ingkang dipunalami Sridanarti. Salajengipun wonten paraga sanes inggih menika *Sofiatun*, ingkang nuwuhaken *konflik* ugi dhateng gesangipun Sridanarti. *Konflik* kasebut dipunsebabaken amargi beda kapreluan saha ancas saengga Sridanarti

dipunpitnah. Paraga tama, Sridanarti kedah nglampahi akibat pitnahipun Sofiatun inggih menika dipunusir saking griyanipun kamangka piyambakipun taksih ngandheg.

Wonten salebeting cariyos wonten jinising *konflik* ingkang dipunalami paraganipun. *Konflik* wonten salebeting cariyos kaperang dados kalih inggih menika *konflik eksternal* saha *konflik internal* (Nurgiyantoro, 2010:124). *Konflik eksternal* kaperang malih dados kalih inggih menika *konflik fisik* saha *konflik sosial*. *Konflik* ingkang dipunsebabaken *interaksi* antawis paraganipun dipunsebut *konflik sosial*. Paraga inggih menika tiyang ingkang gesang ing masarakat *sosial* saengga nuwuhaken kathah *interaksi* kaliyan tiyang sanes. *Interaksi* menika ndadosaken wontenipun beda ancas saha kapreluan saben paraga lajeng tuwuh cara kangge nggayuh ancasipun. Cara menika ingkang ndadosaken konflik wonten salebeting cariyos. Sedaya konflik ingkang dipunlampahi para paraganipun ndadosaken manunggaling cariyos wonten salebeting novel. Cariyos dados langkung *complex* saha nengsemaken kangge pamaosipun.

Konflik ing *novel* sejatosipun dados wosing cariyos ingkang badhe kaandharaken dening panganggit. *Konflik* ingkang dipunalami Sridanarti mbok bilih wonten ing pagesangan masarakat. Senajan *novel* sipatipun *fiktif*, nanging perkawis ingkang dipunalami dening paraga *novel* sejatosipun tuwuh saking perkawis-perkawis pagesangan masarakat. cara menggaliaken, cara tumindak, saha cara nglampahi perkawis kadosta masarakat limrahipun. Paraga ugi manungsa ingkang limrah nglampahi perkawis wonten ing

gesangipun. Awit saking menika panaliti menggalihaken bilih lelampahan ing salebeting *novel* wonten ugi ing pagesangan masarakat, saengga leres menawi *novel* menika dipunsebut *cerminan* saking masarakat.

Novel minangka wujud *cermin* masarakat, ngandhut peranan saksanesipun peranan karya sastra. Perangan menika asalipun saking njawinipun karya sastra nanging wonten ing salebeting karya sastra. Perangan menika wonten ing masarakat, saged masarakat pamaos menapa dene masarakat panganggitipun. Saengga karya sastra damelanipun panganggit adhedhasar kasunyatan ingkang sampun dipuntambahi dening panganggit supados langkung sae cariyosipun. Ngelmu menika inggih *sosiologi* sastra, ilmu *interdisipliner* ingkang nyinau manungsa. *Sosiologi* sastra nyinau gayutipun sastra kaliyan *sosiologi*. *Sosiologi* sastra asipat *reflektif*, tegesipun menapa ingkang wonten ing salebeting sastra inggih menika *reflektif* (*cerminan*) saking pagesangan ing masarakat.

Novel ugi mekaten, lelampahan ingkang wonten ing *novel* inggih menika *reflektif* saking kasunyatan ing masarakat. Ilmu menika dipunraos trep kangge nindakaken panaliten ingkang badhe madosi wosing karya sastra, inggih menika *novel*. Miturut Wellek saha Warren (1995:111) ngandharaken “*pertama adalah sosiologi pengarang, profesi pengarang dan institusi sastra. Masalah..... Yang kedua adalah isi karya sastra, tujuan, serta hal-hal lain yang tersirat dalam karya sastra itu sendiri dan berkaitan dengan masalah sosial*”, saking andharan menika *sosiologi* sastra ingkang kaping kalih inggih menika madosi wosing karya sastra, ancas saha perkawis-perkawis sanes

ingkang wonten gayutipun kaliyan perkawis *sosial*. Wondene *konflik* cariyos kalebet perkawis *sosial*. *Sosiologi* sastra ingkang madosi wos saha ancasing cariyos menika asring dipunsebut *sosiologi karya sastra*.

B. Underaning Perkawis

Saking perkawis ingkang wonten ing nginggil, underaning perkawis ingkang saget dipunpendhet inggih menika.

1. Wujud *konflik sosial* wonten salebeting *novel Sanja Sangu Trebela*.
2. Jinising *konflik* wonten salebeting *novel Sanja Sangu Trebela*
3. Pawadan ingkang murugaken *konflik* wonten salebeting *novel Sanja Sangu Trebela*.
4. Caranipun ngrampungaken *konflik* dening paraga wonten salebeting *novel Sanja Sangu Trebela*.
5. Paraga-paraga ingkang nglampahi *konflik* wonten salebeting *novel Sanja Sangu Trebela*.

C. Watesaning Perkawis

Perkawis ing panaliten menika dipunwatesi namung dumugi.

1. Wujud *konflik sosial* wonten salebeting *novel Sanja Sangu Trebela*.
2. Pawadan ingkang murugaken *konflik* wonten salebeting *novel Sanja Sangu Trebela*.
3. Caranipun ngrampungaken *konflik* dening paraga wonten salebeting *novel Sanja Sangu Trebela*.

D. Wosing Perkawis

Adhedhasar watesaning perkawis, wosing perkawis inggih menika.

1. Kados pundi wujudipun *konflik sosial* wonten salebeting *novel Sanja Sangu Trebela*?
2. Pawadan menapa ingkang murugaken *konflik* wonten salebeting *novel Sanja Sangu Trebela*?
3. Kados pundi caranipun ngrampungaken *konflik* dening paraga wonten salebeting *novel Sanja Sangu Trebela*?

E. Ancasing Panaliten

Panaliten menika gadhah ancas inggih menika.

1. Ngandharaken wujudipun *konflik sosial* wonten salebeting *novel Sanja Sangu Trebela*
2. Ngandharaken pawadan ingkang murugaken *konflik* wonten salebeting *novel Sanja Sangu Trebela*
3. Ngandharaken caranipun ngrampungaken *konflik* dening paraga wonten salebeting *novel Sanja Sangu Trebela*.

F. Paedahing Panaliten

Panaliten menika dipunkajengaken saget paring paedah dhateng panaliti saha pamaos. Paedah kasebut inggih menika.

1. Paedah teoritis

Panaliten menika dipunkajengaken saget paring paedah inggih menika kangge ngembangaken ngelmu panaliten sastra ingkang ngangge pendekatan *sosiologi* sastra, mliginipun panaliten ngengingi wujudipun *konflik sosial*, pawadan ingkang murugaken *konflik*, saha caranipun ngrampungaken *konflik* dening paraga wonten salebeting *novel Sanja Sangu Trebela*.

2. Paedah praktis

Panaliten menika dipunkajengaken saget mbiyantu ningkataken apresiasi sastra mliginipun *novel* Jawi dhateng mahasiswa utawi masarakat pamaos. Paedah sanes inggih menika saget nggampilaken pamaos ingkang badhe mangertosi *novel* Jawi ngangge pendekatan *sosiologi* sastra saha kangge nindakaken panaliten *sosiologi* sastra.

BAB II GEGARAN TEORI

A. *Sosiologi sastra*

Sosiologi sastra inggih menika ngelmu ingkang dipunangge nyinau karya sastra kanthi ilmu gabungan inggih menika ilmu *sosiologi* saha ilmu *sastra*. Gabungan kalih ngelmu menika asring dipunsebut *interdisipliner*. Damono (1978:6) ngandharaken “*bahwa sosiologi adalah telaah yang obyektif dan ilmiah tentang manusia dalam masyarakat, telaah lembaga dan proses sosial*”. Tegesipun *sosiologi* inggih menika ngelmu ingkang *ilmiah* saha *objektif* ngengingi manungsa ing masarakat, *lembaga-lembaga* lan *proses sosial*. *Sosiologi* ngrembag kados pundi gesangipun manungsa ing masarakat, kados pundi makaryanipun saha kados pundi cara gesangipun manungsa. Pamanggihipun Damono sami ugi kaliyan pamanggihipun Soerjono Sukanto (wonten ing Wiyatmi, 2008:1) bilih “*sosiologi adalah ilmu yang memusatkan perhatian pada segi-segi kemasyarakatan yang bersifat umum dan berusaha untuk mendapatkan pola-pola umum kehidupan masarakat*”. *Sosiologi* nyinau kados pundi gesangipun saha cara gesang manungsa ing masarakat saengga saged ugi *sosiologi* dipunsebut nyinau manungsa.

Gayutipun *sosiologi* kaliyan *sastra* inggih menika sami-sami nyinau manungsa ing masarakat. Menawi *sosiologi* nyinau masarakat langsung, *sastra* boten nyinau masarakat saestu amargi karya *sastra* menika namung gegambaran saking pagesangan masarakat. Gegambaran menika tuwuh saking gesangipun masarakat saengga *sosiologi* lan *sastra* wonten sambet raketipun. Manut pamanggihipun Endraswara (2003:77) “*Sosiologi sastra adalah cabang*

penelitian sastra yang bersifat reflektif” ateges *sosiologi* sastra inggih menika cabang panaliten sastra ingkang sipatipun *reflektif*, amargi sastra dipunanggep minangka *cermin (refleksi)* saking pagesangan masarakat. Kirang langkung pamanggihipun Endraswara sami kaliyan pamanggihipun Wellek saha Warren (1995:109) ingkang ngandharaken, “*sastra ‘menyajikan kehidupan’, dan ‘kehidupan’ sebagian besar terdiri dari kenyataan sosial, walaupun karya sastra juga ‘meniru’ alam dan dunia subjektif manusia*”. Pamanggihi kasebut gadhah teges bilih sastra menika mahyakaken pagesangan. Ing pagesangan wonten kasunyatan *sosial* sinaosa sastra namung niru pagesangan manungsa.

Miturut pamanggihi menika sastra minangka *refleksi* masarakat, gadhah objek ingkang sami kaliyan *sosiologi* inggih menika manungsa ing masarakat. Pramila senjata kekalihipun ngelmu ingkang beda nanging saged dipunginaaken kangge nindakaken panaliten *sosiologi* sastra.

Ngelmu *sosiologi* sastra miturut Wellek lan Warren (wonten ing Wiyatmi, 2008:13) kaperang dados tiga inggih menika *sosiologi* panganggit, *sosiologi* karya sastra lan *sosiologi* pamaos.

(1) *Sosiologi* panganggit

Sosiologi panganggit ngrembag panganggit minangka tiyang ingkang ndamel karya sastra. Kados pundi gesangipun panganggit, masarakatipun panganggit, cekakipun menapa kemawon ingkang wonten sambet raketipun kaliyan gesang panganggit tanpa wonten gayutanipun kaliyan karya sastranipun.

(2) *Sosiologi* karya sastra

Sosiologi karya sastra ngrembag wos saha ancasing karya sastra saha perkawis-perkawis sanes ingkang wonten sambet raketipun kaliyan perkawis *sosial*. *Sosiologi* karya sastra dipunanggep minangka gegambaraning masarakat. Karya sastra asring dipunanggep *potret kenyataan sosial*.

(3) *Sosiologi* pamaos

Sosiologi pamaos ngrembag kados pundi karya sastra paring paedah dhateng pamaos. Ngrembag ugi gayutanipun karya sastra saha perkawis *sosial* ingkang wonten ing pamaos minangka masarakat.

Nindakaken panaliten karya sastra kanthi *sosiologi* sastra wiyar sanget amargi *sosiologi* sastra piyambak kaperang dados tigang perangan. *Sosiologi* karya sastra ngandharaken wos, ancas, saha perkawis sanes ingkang wonten sambet raketipun kaliyan perkawis *sosial*. Tegesipun menapa ingkang wonten ing karya sastra inggih menika gegambaran saking masarakat saestu. Perkawis-perkawis ingkang wonten ing karya sastra inggih menika kadadosan saking masarakat saestu. Saengga panaliten sosiologi karya sastra ngrembag wos saha ancas menapa kemawon ingkang wonten ing karya sastra, saha perkawis-perkawis sanes ingkang wonten sambet raketipun kaliyan perkawis sosial.

B. *Konflik Sosial* wonten Salebeting *Novel*

Tembung *novel* sejatosipun saking basa *Inggris*, ingkang asalipun saking basa *Itali novella* (wonten ing basa Jerman: *novelle*) (Nurgiyantoro, 2010:9). Miturut Abrams (wonten ing Nurgiyantoro, 2010:9) *novella* tegesipun ‘*sebuah barang baru yang kecil*’, teges salajengipun inggih menika cariyos cekak ingkang awujud gancaran. Samenika tembung *novel* ing Indonesia gadhah pangertosan gancaran *fiksi* ingkang radi panjang nanging boten cekak. Novel minangka salah satunggaling wujud karya sastra langkung asring nyariosaken pagesangan manungsa saha kadadosan-kadadosan ingkang dipunalami dening paraganipun.

Manut pamanggihipun Semi (1993:32) ingkang ngandharaken bilih “... *sedangkan novel merupakan karya fiksi yang mengungkapkan aspek-aspek kemanusiaan yang lebih mendalam dan disajikan dengan halus*”. Tegesipun *novel* inggih menika karya *fiksi* ingkang mahyakaken perangan kamanungsan kanthi cara ingkang alus. Sinaosa karya *fiksi* nyariosaken pagesangan manungsa ingkang kathah *konflik* saha perkawis ingkang awrat nanging tetep dipunandharaken kanthi alus. Alus menika gadhah teges saged narik kawigatosan pamaos saha saged nyenengaken manahipun pamaos.

Saking pamanggih ing nginggil saged dipun pendhet dudutan, bilih *novel* inggih menika gegambaran saking pagesangan manungsa ing masarakat. wonten perkawis utawi *konflik* ingkang dipuncariyosaken wonten salebeting *novel*. Perkawis ingkang dipunlampahi dening paraga-paraga wonten salebeting *novel* ndadosaken wosing cariyos.

Salah satunggaling jinis *konflik* wonten salebeting cariyos inggih menika *konflik sosial*. *Konflik* inggih menika kadadosan ingkang dipunalami dening paraga wonten salebeting cariyos. Miturut Nurgiyantoro (2010:122) “*konflik adalah kejadian yang tergolong penting, merupakan unsur yang esensial dalam pembangunan plot*”. Tegesipun *konflik* inggih menika kadadosan ingkang kagolong wigati, perangan ingkang wigati (*esensial*) kangge mbangun *plot* utawi lampahing cariyos. *Konflik* ingkang sae, inggih menika *konflik* ingkang saged ndamel lampahing cariyos boten gampil dipunbedhek saengga saged narik kawigatosan pamaos.

Miturut Meredith & Fitzgerald (wonten ing Nurgiyantoro, 2010:122) “*konflik menyanan pada pengertian sesuatu yang bersifat tidak menyenangkan yang terjadi dan atau dialami oleh tokoh cerita, yang jika tokoh itu mempunyai kebebasan untuk memilih ia tidak akan memilih peristiwa itu menimpa dirinya*”. Tegesipun, pangertosan *konflik* inggih menika kadadosan ingkang dipunalami paraga saha asipat boten nyenengaken saengga menawi saged, paraga kepengen boten nglampahi *konflik* kemawon.

Kados pamanggihipun Semi (1993:45) ingkang ngandharaken bilih *konflik* kaperang dados kalih inggih menika *konflik internal* saha *konflik eksternal*. *Konflik internal* inggih menika “*pertentangan dua keinginan di dalam diri seorang tokoh*”. Manahing paraga tamtu gadhah kathah kekajengan menapa dene pepenginan. Salajengipun, *konflik eksternal* inggih menika *konflik* antawisipun setunggal paraga kaliyan sanesipun, saha *konflik* antawisipun paraga kaliyan kawontenanipun (*lingkungan*). *Konflik* antawisipun setunggal

paraga kaliyan sanesipun manut pamanggihipun Sayuti dipunsebut *konflik sosial*. Miturut Sayuti (2000:42) bilih

konflik antara orang-orang atau seseorang dan masyarakat disebut konflik sosial (social conflict), yang biasanya berupa konflik tokoh, dalam kaitannya dengan permasalahan-permasalahan sosial. Oleh karena itu, jika manusia tidak dapat segera mencari jalan keluarnya dapat menimbulkan konflik

Ateges, *konflik* antawisipun manungsa saha masarakat ingkang gayutipun kaliyan perkawis-perkawis *sosial* dipunsebut *konflik sosial*. Perkawis kasebut kedah dipunrampungaken supados boten tuwuh *konflik*. Lajeng, Nurgiyantoro (2010:124) ngandharaken bilih

“konflik sosial adalah konflik yang disebabkan oleh adanya kontak sosial antarmanusia, atau masalah-masalah yang muncul akibat adanya hubungan antarmanusia. Ia antara lain berwujud masalah perburuhan, penindasan, percekocokan, peperangan, atau kasus-kasus hubungan sosial lainnya”.

Tegesipun inggih menika *konflik* kadadosan amargi wontenipun tetepungan antawisipun manungsa utawi perkawis-perkawis ingkang tuwuh amargi tetepungan menika kadosta padudon, *pembunuhan*, perang utawi perkawis-perkawis *sosial* sanes.

Konflik kadadosan amargi wontenipun beda pamanggi menapa dene beda kapreluan saha ancas antawisipun tiyang setunggal kaliyan sanesipun. Cara saben paraga anggenipun ngrampungaken perkawis ugi beda-beda saengga nuwuhaken *konflik* antawisipun para paraga cariyos.

C. Panaliten Ingkang Jumbuh

Panaliten ingkang jumbuh menika inggih *Konflik Sosial Dalam Novel Kerajut Benang Ireng Karya Harwimuka* dening Mu'izzah Rizqiani. Panaliten kasebut ngandharaken wujud *konflik sosial* saha pawadan ingkang murugaken *konflik* sarta solah bawaning paraga anggenipun nglampahi *konflik* wonten salebeting *novel Kerajut Benang Ireng*. Bedanipun kaliyan panaliten menika wonten ing objek panalitenipun inggih menika *novel Sanja Sanja Trebela anggitanipun Peni*. Nanging sami-sami ngandharaken wujud *konflik sosial* saha pawadan ingkang murugaken *konflik*.

Panaliten sanes inggih menika *Konflik Sosial dalam Cerita Bersambung Sing Kendhang lan Sing Ngandhang karya Suryadi WS dalam Majalah Panjebar Semangat Edisi 3 Januari-25 April 2009* dening Desy Partini. Bedanipun kaliyan panaliten menika wonten ing objekipun inggih menika *Cerita Bersambung (Cerbung)*. Nanging wosing perkawisi sami inggih menika ngandharaken wujud *konflik sosial*, pawadan ingkang murugaken saha cara ngrampungaken *konflik* dening para paraganipun. *Pendekatan* ingkang dipunginaaken ugi sami inggih menika kanthi *pendekatan sosiologi sastra*.

Saking panaliten ingkang jumbuh, panaliti mangertos bilih dumugi samenika dereng wonten ingkang nindakaken panaliten menika. Saengga panaliten menika murni damelanipun panaliti.

BAB III CARA PANALITEN

A. Jinising Panaliten

Panaliten menika kalebet panaliten *kualitatif*, amargi data ingkang dipunpendhet awujud tembung-tembung ingkang ngasilaken data deskriptif. Wonten ing panaliten menika ngangge *Pendekatan Sosiologi Sastra. Pendekatan Sosiologi Sastra* kangge mangertosi karya sastra ingkang gegayutanipun kaliyan masarakat ingkang dados dhasaring *pendekatan* kasebut. (Ratna, 2003:2). Analisis kanthi cara menika nggatosaken sanget *fungsi-fungsi* sastra, bilih sastra menika minangka *cerminan* masarakat.

B. Data lan Sumber Data

Data wonten ing panaliten menika inggih sedaya *fakta* ingkang nedahaken wujud *konflik sosial*, pawadan *konflik sosial*, saha caranipun ngrampungaken dening para paraga wonten salebeting *novel*. Data menika saget awujud *narasi*, pacelathon saha lelampahanipun para paraga.

Sumber data panaliten menika inggih *novel Sanja Sangu Trebela* anggitanipun Peni. *Novel* menika kacithak dening PT Citra Jaya Murti, Surabaya taun 1996. *Novel* kaperang dados 6 bab saha kedadosan saking 119 kaca.

C. Caranipun Ngempalaken Data

Caranipun ngempalaken data wonten ing panaliten inggih menika kanthi cara maos saha nyerat. Data awujud *novel Sanja Sangu Trebela*, dipunwaos kanthi premati lajeng dipunserat data-data ingkang dipunbetahaken. Data ingkang dipunangge inggih menika ukara menapa dene pacelathon ingkang wonten sambet rapetipun kaliyan wujud *konflik sosial*, pawadan ingkang nyebabaken *konflik* saha kados pundi caranipun ngrampungaken *konflik* dening paraga ing salebeting *novel*. Data ingkang sampun kempal lajeng dipunanalisis. Cara *analisis* data kasebut inggih menika.

1. *Novel Sanja Sangu Trebela* dipunwaos kanthi premati kangge madosi data ingkang jumbuh kaliyan ancas panaliten. Data ingkang dipunpadosi inggih menika data ingkang wonten sambet rapetipun kaliyan *konflik sosial*, pawadan ingkang murugaken *konflik sosial*, saha caranipun ngrampungaken *konflik sosial*.
2. Data saking *novel Sanja Sangu Trebela* ingkang jumbuh kaliyan ancas panaliten lajeng dipunserat wonten ing kertu data. Kertu data menika awujud *tabel* inggih menika *tabel* wujud *konflik sosial*, *tabel* pawadan ingkang murugaken *konflik sosial* saha *tabel* cara ngrampungaken *konflik sosial*.
3. Asiling data lajeng dipunrembag wonten ing pirembagan.

D. Pirantining Panaliten

Piranti ingkang dipunangge kangge mbiyantu panaliten inggih menika kertu data. Kertu data dipunginaaken kangge nyerat asiling maos supados langkung gampil anggenipun ngempalaken data. Data ingkang dipunserat ing kertu data inggih menika data ingkang wonten sambet rapetipun kaliyan wujud *konflik sosial*, pawadan *konflik*, saha cara ngrampungaken *konflik* dening paraga. Wujudipun kertu data inggih menika.

a. Tabel wujud *konflik sosial*

No. Data	Wujud <i>konflik sosial</i>	Paraga	Hubungan ipun Paraga	Data	Kaca
1	<i>Perdebatan</i>	Raden Ajeng Sridanar ti saha Rakhmanu	Pacangan	<p>“Saiki kudune padha gladhen. Kowe aja ngundang aku Putri utawa Ndrajeng, utawa ndandalem. Nanging kudu diajeng lan ngoko. Dene aku kudu ngaturi kowe kakangmas. Iya, ta? Marga, besok yen kene wis urip jejodhowan...”</p> <p>“ah, Ndrajeng. Sampun kalajeng-lajeng rumiyin.”</p> <p>“Nanging kene rak kudu gladhen, ta, kangmas?”</p> <p>.....</p>	8-9

b. Tabel pawadan ingkang murugaken *konflik sosial*

No. Data	Wujud <i>konflik sosial</i>	Pawadan ingkang murugaken	Paraga	Data	Kaca
1	<i>Perdebatan</i>	Beda drajat	Raden Ajeng Sridanar ti saha Rakhmanu	<p>“Nanging... nanging kula mlarat, anakipun tiyang boten gadhah, malah samenika sampun lola lo, Ndrajeng.”</p> <p>“Apa aku tau nyebut....</p>	8-9

Tabel salajengipun

No. Data	Wujud konflik sosial	Pawadan ingkang murugaken	Paraga	Data	Kaca
				njaluk supaya kowe kudu sugih lan duwe wong tuwa? Sing dakjaluk kowe tresna marang aku lan lanang tenan. Iya ta? Apa sing dakjaluk?” “Katresnan. Tresna asmara.” “Wiwit biyen aku kandha mengkono, rak iya ta? Nganti kene nemokake omah iki, rak mung kuwi panjalukku. Priye wangsulanmu?”	

c. C

c. Tabel Cara Ngrampungaken Konflik Sosial

No. Data	Wujud konflik sosial	Cara Ngrampungaken	Paraga	Data	Kaca
1	<i>Perdebatan</i>	Ngalah	Raden Ajeng Sridanar ti saha Rakhmanu	“Nanging.... nanging kula mlarat, anakipun tiyang boten gadhah, malah samenika sampun lola lo, Ndrajeng.” “Apa aku tau nyebut njaluk supaya kowe kudu sugih lan duwe wong tuwa? Sing dakjaluk kowe tresna marang aku lan lanang tenan. Iya ta? Apa sing dakjaluk?” “Katresnan. Tresna asmara.” “Wiwit biyen aku kandha mengkono, rak iya ta? Nganti kene nemokake omah iki, rak mung kuwi panjalukku. Priye wangsulanmu?”	8-9

E. Caranipun Nganalisis Data

Miturut Proust (wonten ing Endraswara, 2011:112), cara ingkang dipunginakaken menawi nindakaken *analisis sosiologi sastra* inggih menika kanthi cara *deskriptif interpretatif*. Cara menika dipunangge kangge data-data ingkang awujud *data verbal* ingkang asipat *interpretatif* lajeng kedah dipunandharaken kanthi *deskriptif*. Tata cara analisis inggih menika.

1. *Terapan teori.*

Data ingkang sampun kempal dipuntrepaken kaliyan teori *konflik sosial* ingkang wonten ing *referensi*.

2. *Kategorisasi*

Data dipunpantha-pantha miturut ancas panaliten inggih menika madosi konflik sosial ing novel Sanja Sangu trebela. Wondene madosi pawadan *konflik sosial* saha cara ngrampungaken *konflik* dipunpadosi ngangge *konteks* cariyos.

3. *Tabulasi utawi penabelan data*

Sasampunipun dipunpantha-pantha miturut ancasing panaliten, data dipunserat wonten ing kertu data ingkang awujud *tabel*.

4. *Analisis data*

Asiling data ing *tabulasi* lajeng dipunanalisis kanthi cara *deskriptif*.

5. *Inferensi*

Asiling analisis dipunpendhet dudutanipun.

F. Caranipun Ngesahaken Data

Caranipun ngesahaken data inggih menika kanthi cara *validitas* saha *reliabilitas*. *Validitas* ingkang dipunangge inggih menika *validitas semantis*, caranipun data-data dipuntingali menapa sampun jumbuh kaliyan *konteks* menapa dereng. Lajeng kangge mangertosi data menika *valid* menapa mboten dipuntindakaken *expert judgement*. Cara menika katindakaken kanthi rembagan kaliyan Dosen Pembimbing. Saget ugi panaliti rembagan kaliyan panaliti sanes ingkang mangertos babagan panaliten menika.

Reliabilitas ingkang dipunangge inggih menika *reliabilitas intrarater*. Cara menika dipuntindakaken kanthi maos data makaping-kaping, lajeng dipuncathet supados pikantuk data ingkang ajeg. *Reliabilitas* ingkang dipunangge ugi inggih menika *reliabilitas interrater*. Cara menika katindakaken kanthi cara ngrembag asiling data kaliyan kanca seangkatan inggih menika Melin Indah Lestari mahasiswa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang ugi nindakaken panaliten skripsi ngengingi *konflik sosial*.

BAB IV ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGANIPUN

A. Asiling Panaliten

Wonten ing bab menika badhe dipunandharaken asiling panaliten saha pirembaganipun saking *novel Sanja Sangu Trebela* anggitanipun Peni. Asiling panaliten kapendhet saking data-data ingkang sampun dipun*analisis* miturut gegaran teori panaliten. Data ingkang kaasilaken awujud tabel-tabel inggih menika tabel wujud *konflik sosial*, tabel pawadan ingkang murugaken *konflik sosial*, saha tabel cara ngrampungaken *konflik sosial*. Data-data ingkang wonten ing tabel menika lajeng dipun*deskripsikaken* awujud pirembagan.

Sanja Sangu Trebela nyariosaken Raden Ajeng Sridanarti, putra tunggal Bupati Anom. Sridanarti pepacangan kaliyan Rakhmanu ingkang pakaryanipun magang juruserat ing kantor kabupaten. Rakhmanu menika sanes keturunan ningrat malah sampun boten gadhah tiyang sepuh. Sridanarti anggenipun pepacangan kaliyan Rakhmanu dhedhelikan supados boten dipunmangertosi dening Kangjeng Dwijanarpada, bapakipun Sridanarti. Saben dinten Rebo Sridanarti janji kaliyan Rakhmanu ing griya alit kilen bata kabupaten. Tiyang sepuhipun Sridanarti boten mangertos amargi pamitipun badhe ajar gendhing ing kabupaten.

Nalika Sridanarti dipunjodhohaken kaliyan Raden Mas Sunarsa, pranyata Sridanarti sampun ngandheg kaliyan Rakhmanu. Perkawis menika ndadosaken duka tiyang sepuhipun Sridanarti, Kangjeng Dwijanarpada saha Raden Ayu Dwijanarpada. Sridanarti nolak Raden Mas Sunarsa amargi tresnanipun

kaliyan Rakhmanu. Salajengipun bapak saha ibunipun kepeksa ngalah, Sridanarti badhe dipunkramakaken kaliyan Rakhmanu. Nanging nalika Rakhmanu dipuntimbali dhateng dalem kabupaten Anom, Rakhmanu boten ngakeni. Rakhmanu boten ngakeni saben dinten Rebo sampun janji kaliyan Sridanarti, Rakhmanu ugi mitnah Sridanarti ngandhegipun kaliyan Salamun. Salamun menika kusir andhong ingkang saben dinten Rebo mapag Sridanarti ing kabupaten.

Sridanarti boten ngertos bilih mitnahipun Rakhmanu amargi sampun dipunkengken Sofiatun. Sofiatun menika ponakanipun Rakhmanu. Sofiatun putra tunggal pakdhenipun Rakhmanu ingkang gadhah toko ageng ing kitha Mranggen. Pakdhenipun Rakhmanu gadhah pepenginan badhe njodhohaken Sofiatun kaliyan Rakhmanu amargi piyambakipun sampun sepuh. Menawi samangke Pakdhenipun Rakhmanu sampun seda, Sofiatun sampun dipunjagi dening Rakhmanu. Sofiatun meksa Rakhmanu, bilih Sofiatun menika namung piyambak njagi toko saha bandha warisan bapakipun. Sinten malih ingkang saged dipunpitados menawi bapakipun seda kajawi Rakhmanu. Rakhmanu lajeng kersa krama kaliyan Sofiatun kamangka pacanganipun sampun ngandheg.

Amargi perkawis menika Rakhmanu lajeng tega mitnah Sridanarti. Rakhmanu boten kersa tanggel jawab malah mitnah Sridanarti ngandheg kaliyan Salamun. Tiyang sepuhipun Sridanarti duka sanget lajeng ndukani saha ndugang putranipun. Sridanarti ugi dipunusir saking dalem kabupaten

Anom. Sridanarti mlajar kesah nilaraken dalem kabupaten kanthi raos susah saha nelangsa.

Sasampunipun dipunusir, Sridanarti kesah dhateng Surabaya tanpa mbekta arta. Sridanarti lajeng nyade kalung, gelang saha anting ingkang dipunangge. Asiling sade mas-masan menika lajeng dados modhal kangge gesang ing Surabaya. Pungkasanipun Sridanarti dados wanita palanyahan saengga piyambakipun kepanggih kaliyan Andre de Boinville. Andre kersa mirengaken cariyosipun Sridanarti nalika taksih ing kitha Mranggen dumugi dados wanita palanyahan samenika. Cariyosipun Sridanarti nengsemaken manahipun Andre. Sridanarti njagi tresnanipun dhateng Rakhmanu. Kangge Andre, sekedhik tiyang ingkang saged njagi tresnanipun sinaosa sampun dipunkhianati. Andre ngraos remen dhateng Sridanarti lajeng nglamar Sridanarti dados garwanipun.

Ing pungkasaning cariyos, Sridanarti ingkang sampun sugih amargi krama kaliyan Andre tindak dhateng kitha Mranggen. Sridanarti ingkang yuswanipun sampun 57 taun, pikantuk kabar bilih Rakhmanu saweg gerah. Sridanarti sanja dhateng kitha Mranggen mbekta trebela. Saprelu kangge mbekta jisimipun Rakhmanu mbok bilih Rakhmanu seda jisimipun badhe dipunkubur kaliyan piyambakipun. Saengga sanjanipun Sridanarti sangu trebela kangge mbekta jisimipun Rakhmanu, kekasihipun.

Saking *novel Sanja Sangu Trebela*, panaliti manggihaken wujud *konflik sosial* ingkang dipunalami paraganipun, pawadan ingkang murugaken *konflik sosial* saha cara para paraga ngrampungaken *konflik sosial* ingkang

dipunalami. Asiling panaliten menika saged dipuntingali saking tabel ing ngandhap menika.

1. Tabel Wujud, Pawadan saha Cara Ngrampungaken Konflik Sosial wonten ing novel *Sanja Sangu Trebela*

No.	Wujud Konflik Sosial	No. Data	Paraga	Pawadan	No. Data	Cara Ngrampungaken	No. Data
1.	<i>Perdebatan</i>	1	Raden Ajeng Sridanarti	Beda drajat	1	Meksa	1
			Rakhmanu			Ngalah	
		2	Raden Ayu Dwijanarpa da	<i>Perjodohan</i>	2	Meksa	2
			Kanjeng Dwijanarpa da saha			Ngalah	
		3	Raden Ayu Dwijanarpa da	<i>Perjodohan</i>	3	Meksa	3
			Raden Ajeng Sridanarti			Ngalah	
		4	Raden Mas Sunarsa	Kasetyanipun Sridanarti	4	Ngrayu	4
			Raden Ajeng Sridanarti			Ngendha	
		5	Raden Mas Sunarsa	Beda pamanggih	5	Meksa	5
			Raden ajeng Sridanarti			Ngalah	
		8	Sofiatun	Rakhmanu boten kersa jujur	8	Meksa	8
			Rakhmanu			Mendel	
		16	Andre de Boinville	Lamaranipun Andre	16	Nglamar Sridanarti	16
			Raden Ajeng Sridanarti			Nyaguhi panyuwu nipun Andre	

Tabel salajengipun

No.	Wujud Konflik Sosial	No. Data	Paraga	Pawadan	No. Data	Cara Ngrampungaken	No. Data
2.	<i>Penolakan</i>	6	Raden Ajeng Sridanarti	Kasetyani pun Sridanarti	6	Nolak	6
			Raden Mas Sunarsa			Kesah	
		9	Sofiatun	Sridanarti sampun ngandheg	9	Meksa	9
			Rakhmanu			Mendel	
3.	<i>Padudon (Pertengkaran)</i>	7	Raden Ayu Dwijanarpada	<i>Penolakan</i>	7	Duka	7
			Sridanarti			Jujur	
		10	Kangjeng Dwijanarpada saha Raden Ayu Dwijanarpada	<i>Penolakan</i>	10	Ndukani Sridanarti	10
			Sridanarti			Mendel	
		12	Rakhmanu	Pitnah	12	Boten kersa ngakeni	12
			Kangjeng Dwijanarpada			Ndukani Sridanarti	
		17	Raden Ajeng Sridanarti	Panyuwunipun Sridanarti	17	Nyuwun jisimipun Rakhmanu	17
			Rakhmanu			Nyaguhi panyuwunipun Sridanarti	
			Sofiatun			Boten trima	

Tabel salajengipun

No.	Wujud Konflik Sosial	No. Data	Paraga	Pawadan	No. Data	Cara Ngrampungaken	No. Data
4.	<i>Kekerasan fisik</i>	11	Sridanarti	Sridanarti sampun ngandheg	11	Dipundukani tiyang sepuhipun	11
			Kangjeng Dwijanarpa da saha Raden Ayu Dwijanarpa da			Ngalah	
		13	Kangjeng Dwijanarpa da	Pitnah	13	Nimbali Seksi	13
			Sridanarti			Dipun dukani saha dipun dugang bapakipun	
		14	Kangjeng Dwijanarpa da	Pitnah	14	Ndukani Sridanarti	14
			Sridanarti			Sridanarti mlajar	
5	<i>Pengusiran</i>	15	Kangjeng Dwijanarpa da	Pitnah	15	Ngusir Sridanarti	15
			Sridanarti			Kesah	
		18	Rakhmanu	Panyuwunipun Sridanarti	18	Ngusir Sofiatun	18
			Sofiatun			Nangis	

B. Pirembagan

Asiling panaliten lajeng dipunrembag setunggal mbaka setunggal. Asiling panaliten saking *novel* Sanja Sangu Trebela dipunrembag dados tiga inggih menika wujud konflik sosial, pawadan ingkang murugaken konflik sosial saha

cara ngrampungaken konflik sosial. Saben asil panaliten dipunandharaken ing ngandhap menika.

1. Wujud Konflik Sosial

Wonten salebeting *novel Sanja Sangu Trebela* wujud *konflik sosial* inggih menika *perdebatan, penolakan, padudon, kekerasan fisik, saha pengusiran*. Kados dipunandharaken Nurgiyantoro (2010:124) bilih *konflik sosial* *adalah konflik yang disebabkan oleh adanya kontak sosial antarmanusia, atau masalah-masalah yang muncul akibat adanya hubungan antarmanusia*. Pamanggih menika gadhah teges bilih hubunganipun manungsa lan *kontak sosial* saged murugaken *konflik sosial*. *Konflik sosial* ing *novel Sanja Sangu Trebela* dipunsebabaken wontenipun hubungan antawisipun para manungsa. Saben wujud *konflik sosial* badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

a. Perdebatan

Perdebatan inggih menika salah satunggaling wujud *konflik sosial* saking padudon. *Perdebatan* limrahipun murugaken padudon antawis tiyang setunggal kaliyan tiyang sanesipun. Wujuding *perdebatan* dipunalami Raden Ajeng Sridanarti saha Rakhmanu, kados ing pethikan ing ngandhap menika.

“Saiki kudune padha gladhen. Kowe aja ngundang aku Putri utawa Ndrajeng, utawa ndandalem. Nanging kudu diajeng lan ngoko. Dene aku kudu ngaturi kowe kakangmas. Iya, ta? Marga, besuk yen kene wis urip jejodhowan....”

“ah, Ndrajeng. Sampun kalajeng-lajeng rumiyin.”

“Nanging kene rak kudu gladhen, ta, kangmas?”

.....

“Nanging.... nanging kula mlarat, anakipun tiyang boten gadhah, malah samenika sampun lola lo, Ndrajeng.”

“Apa aku tau nyebut njaluk supaya kowe kudu sugih lan duwe wong tuwa? Sing dakjaluk kowe tresna marang aku lan lanang tenan. Iya ta? Apa sing dakjaluk?”

“Katresnan. Tresna asmara.”

“Wiwit biyen aku kandha mengkono, rak iya ta? Nganti kene nemokake omah iki, rak mung kuwi panjalukku. Priye wangsulanmu?”

(Peni, 1964, kaca 8-9)

Raden Ajeng Sridanarti ingkang taksih keturunan ningrat tresna dhateng Rakhmanu ingkang magang juruserat wonten ing kantor kabupaten. Beda drajat menika ndadosaken Rakhmanu ngaturi Raden Ajeng Sridanarti ngangge basa krama alus. Raden Ajeng Sridanarti ngersakaken supados Rakhmanu menawi matur ngangge basa ngoko kemawon, nanging Rakhmanu ngraos drajatipun langkung andhap ngersakaken matur ngangge basa krama alus. Saengga ndadosaken *konflik sosial* awujud *perdebatan* antawisipun Rakhmanu lan Raden Ajeng Sridanarti.

Wujud *konflik sosial perdebatan* ugi dipunalami dening rama lan ibunipun Raden Ajeng Sridanarti. Kados kutipan wonten ing ngandhap menika.

“Lo, yen aku mono ya iya-iya wae, angger sing nglakoni padha geleme.”

“Wah, panjenengan niku sajak kok ora karenan ing penggalih. Ndara Mas Narsa niku putrane Bupati, lo, Kangmas. Gek nggih trahing rati. Kurang napa? Engatase gendhuk mung weton HIS rak nggih matur sewu nuwun dhumateng Gusti Allah angsal jodho weton sekolah dhuwur...”

“Lo, nanging saiki ki jamane wis modern, wong wadon ya diwenahi wenang milih....”

“Alah, gene kula rumiyin nggih boten kathik pilah-pilih. Bojo sing madosaken nggih bapak-ibu, gene ya jodho.”

“Lo, lo, lo. Jaman saiki seje karo biyen. Saiki ki wanita rak wenang nampik, sanajan ora wenang milih.”
“Pun, pendheke mengke gendhuk kula uruse.”
 (Peni, 1964, kaca 14-15)

Perdebatan antawisipun Kangjeng Dwijanarpada saha Raden Ayu Dwijanarpada amargi wonten kekajenganipun Raden Ayu Dwijanarpada ingkang badhe njodohaken Sridanarti. Wondene Kangjeng Dwijanarpada boten meksa, nanging sakersanipun Sridanarti ingkang badhe nglampahi. Miturut bapakipun Sridanarti menika, wanita wonten jaman samenika dipunparingi wenang milih calon garwanipun amargi ingkang badhe nglampahi inggih menika lare piyambak. Nanging beda pamanggihipun Raden Ayu Dwijanarpada, boten perlu milih piyambak amargi tiyang sepuh saged madosaken garwa kangge putranipun. Beda pamanggih menika lajeng murugaken *perdebatan* antawis bapak saha ibunipun Sridanarti.

Perdebatan kalajengaken nalika Raden Ayu Dwijanarpada ngersakaken supados Sridanarti bidhal dhateng pista kaliyan Raden Mas Sunarsa, calon pilihanipun. *Perdebatan* menika wonten ing pethikan menika.

“Ngendika apa Ndrajeng Narsi, Ndhuk?”
“Sanes Mbak Narsi kok, Bu. Ndara Mas Narsa. Ngendika badhe ngersakaken methuk kula.”
“E, la kuwi kebeneran.”
“Alah, Ibu ki. Rumangsaku kok aeng ngono, Ndara Mas Narsa ki saiki, ndadak ngersakake methuk aku barang.”
“La wong ya padha enom, Ndhuk. Wis lumrah ubyang-ubung. Yen ngaturi Ndrajeng Narsi kowe kok mbak, nanging marang Ndara Mas Narsa kok ora kangmas wae ta, Ndhuk?”
“Alah, ibu rak saya ngundhat-undhat! Inggih, sampun bidhal mrika, Kang Salamun wis ana ngarepan gale!”

.....
Sabudhale andhong banjur pesen-pesen marang para abdine yen mengko ana papagan saka kabupaten diaturi nusul menyang daleme Tuwan Rademaker. Raden Ajeng Sridanarti ora kurang weweka, dipapag kandha gelem, nanging dheweke ora bakal lunga ijen. Dheweke tindak dhisik menyang omahe Landa pabrik kang ora adoh saka daleme, marani kancane kang jeneng Elsje.
 (Peni, 1964, kaca 17-18)

Saderengipun, Raden Ayu Dwijanarpada ndhawuhi Sridanarti supados bidhal dhateng pista sareng Raden Mas Sunarsa. Raden Ayu Dwijanarpada badhe njodhohaken Raden Mas Sunarsa kaliyan Sridanarti. Raden Mas Sunarsa saestunipun sampun remen dhateng Sridanarti, saengga nalika badhe bidhal dhateng pista Raden Mas Sunarsa kepengen mapag Sridanarti ing griyanipun. Raden Ayu Dwijanarpada ugi remen sanget menawi Sridanarti bidhal sareng kaliyan Raden Mas Sunarsa. Raden ayu Dwijanarpada ngendika sampun limrahipun tiyang nem menika ubyang-ubung sareng. Raden Ayu Dwijanarpada ugi ngengken Sridanarti ngaturi Raden Mas Sunarsa ngangge kangmas, supados langkung akrab. Nanging Sridanarti ingkang panci boten remen dhateng Raden Mas Sunarsa boten kersa, malah ngengken Ibunipun supados enggal-enggal tindhak pista. Sridanarti manut mawon kaliyan Ibunipun nanging sabidhalipun Raden Ayu Dwijanarpada, Sridanarti bidhal pista kaliyan kancanipun, Elsje.

Perdebatan ugi kadadosan antawisipun Sridanarti saha Raden Mas Sunarsa nalika wonten ing pista. Sridanarti boten betah wicantenan

kaliyan Raden Mas Sunarsa. saged dipuntingali saking pethikan menika.

“Danar,” ujare Sunarsa miwiti guneman maneh.

“Apa?”

“Kowe bengi iki ayu tenan.”

“Is! Aja ndhugal kowe! Iki ing samadyane pasamuwan. Aja angger mucap wae,” jawabe Sridanarti. pasuryane mbrabak abang.

“Alah wong sing krungu ya kowe dhewe wae, kok.”

“Pancen. Sing krungu aku dhewe. Nanging caramu bisik-bisik kuwi rak wis beda karo wong sawung blak-blakan.”

“Pancen. Pancen ana karepku.”

Sridanarti rumangsa ora seneng omong-omong mengkono karo Raden Mas Sunarsa. Nanging kepriye anggone arep nginggati?

(Peni, 1964, kaca 21)

Sridanarti lan Raden Mas Sunarsa tansah caket ing salebeting pista.

Raden Mas Sunarsa ngrayu dhateng Sridanarti saengga Sridanarti

boten betah wicantenan kaliyan Raden Mas Sunarsa. Sridanarti boten

saged ngendha, sanajan ing salebeting manahipun boten remen.

Saengga malah dados tuwuh *perdebatan* antawis kekalihipun

Perdebatan tuwuh malih nalika wonten beda pamanggih

antawisipun Raden Mas Sunarsa saha Raden Ajeng Sridanarti. Saged

dipuntingali saking wicantenan ing ngandhap menika.

“Kowe kok betah wiwit lulus sekolah biyen terus nganggur ora nerusaken sinau apa-apa?”

“Ah, aku wis prawan diwasa ngene. Ora pantes wong wadon sekolah dhuwur-dhuwur. Apa maneh wis saumurku mengkene.”

“Pira umurmu?”

“Wolulas.”

“Isih sabarakane Elsje. Lan Elsje isih nerusake sekolah. Karo dene dhek kowe lulus HIS biyen, rak isih cilik.”

“Aku rumangsa diwasa sewindu kepungkur,” ujare Danarti. “Lan aku wong Jawa, dene Elsje wong Eropah. Seje.”

“La saiki, sawise rumangsa diwasa, kowe arep apa?”

“Prawan Jawa diwasa arep apa? Panjengan uga wong Jawa, rak ngreti adat jawa?” panyalenthoke Sridanarti.

“Ngenteni dilamar uwong! Ah, kowe isih kuna! Saiki ora kena wong anom sabarakanmu iku duwe pikiran mengkono.”

“Kowe kudu ngilangi adat-adat kang ora cocok karo urip kita iki.”

“Aku wis nyoba,” wangsulane Sridanarti nguber terus.

“Priye asile?”

“Lumayan. Aku arep kawin karo wong lanang pilihanku.”

(Peni, 1964, kaca 23)

Miturut Raden Mas Sunarsa tiyang nom-noman menika kedah mbongkar adat kuna ingkang boten jumbuh kaliyan kahanan samenika. Tiyang nom samenika kedahipun sekolah ingkang inggil supados langkung pinter. Nanging Sridanarti gadhah pamanggih ingkang beda, miturut Sridanarti tiyang estri menika boten pantes sekolah inggil-inggil menapa malih tiyang Jawi. Beda pamanggih menika ndadosaken *konflik* antawis kekalihipun awujud *perdebatan*.

Perdebatan ugi dipunalami Rakhmanu saha Sofiatun. Bapakipun Sofiatun inggih menika pakdhenipun Rakhmanu. Pakdhenipun Rakhmanu badhe njodhohaken Rakhmanu saha Sofiatun. Nanging Rakhmanu boten saged nampi lamaran saking bapakipun Sofiatun amargi Rakhmanu sampun gadhah pacangan. Saengga tuwuh *konflik sosial* awujud *perdebatan* antawis Rakhmanu saha Sofiatun. Wujud konflik sosial perdebatan menika saged dipuntingali saking pethikan menika.

“Nanging iki dudu selir, Dhik Atun. Dudu selir!”

“La apa? Kacancang prekara gaweyan? Panjenengan ora perlu dadi priyayi, dadi jurutulis nggethu aneng kantor. Donyane wong dagang uga ora ina banget-banget kok, Mas. Titel raden bisa dituku. Apa wujud klilip, ayo padha diilangi saeka praya,” ujare Sofiatun. Ngira yen sing dadi klilip dudu prekara selir, Sofiatun sangsaya gagah anggone arep mbrastha. Ngrampungni prekara jejodhowan karo Rakhmanu. Luwih gampang tinimbang prekara

wong wadon! Saiki genten tangane wong wadon iku ngremet-ngremet pundhake Rakhmanu.

Rakhmanu meksa durung gelem blaka.

“Dakaturi menggalih, Mas. Aku ijen. Bapak wis ora kagungan sanak maneh. Lan calonku lan calone bapak mung panjenengan. Kabeh, omah, toko lan samubarang kalir bandha samene iki ora bakal bisa karumat dening wong wadon kaya aku. Yen ora panjenengan bantu, bakal morat-marit. Apa ora eman? Panjenengan pancen ora bisa bantu aku, yen ora manggon ing omah kene. Lan ora bisa manggon omah kene, yen ora oleh palilahku. Priye? Ayo, ta Mas. Apa ora eman nyawang aku morat-marit?” terus-terusan Sofiatun omong mbebujuk.

(Peni, 1964, kaca 35)

Perdebatan antawis Rakhmanu kaliyan Sofiatun dipunwiwiti nalika Rakhmanu nolak lamaranipun Sofiatun. Rakhmanu gadhah pepalang ingkang dereng dipunaturaken dhateng Sofiatun. Rakhmanu dereng kersa jujur menapa ingkang ndadosaken piyambakipun boten saged krama kaliyan Sofiatun. Rakhmanu mendel kemawon nalika Sofiatun mbujuk piyambakipun. Perkawis menika ndadosaken Sofiatun kepengen ngertos pepalangipun Rakhmanu ingkang murugaken boten saged nikah kaliyan piyambakipun. Sofiatun meksa dhateng Rakhmanu supados matur, menapa pepalangipun. Sofiatun matur menawi piyambakipun sampun boten gadhah sanak sedulur malih saha Rakhmanu menika sampun dipunpitadosi dening bapakipun. Makarya menika boten kedah wonten ing kantor nanging sadean ing toko ugi sae. Nanging Rakhmanu boten kersa jujur saengga nuwuhaken *konflik sosial* ingkang awujud *perdebatan*.

Perdebatan sanes ugi dipunalami Sridanarti saha Andre de Boinville. *Konflik sosial* awujud *perdebatan* kadadosan amargi Andre

ingkang remen dhateng Sridanarti nalika kepanggih ingkang sepisanan.

Andre ingkang langsung remen lajeng nglamar Sridanarti. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“....Danar, wenehana panggonan kanggo aku sawung luwih suwe karo kowe. Wenehana kalonggaran kanggo mikir. Bisa uga aku bakal nglamar kowe dadi sisihanku, kancaku urip. Bebarengan karo aku, dakkira donyaku ora bakal sepi maneh.”

.....

“Apa ora ana enggon kanggo aku ing atimu?”

“Andre. Luwih becik saiki ayo golek hotel. Yen wis gek aku bayaren, lan sesuk lalekna! Pasrawungan kita mung tekan pucuke bengi iki.”

“Dadi bakal katrucutan maneh asmaraku? Ma foi! Donya iki pancen wis mboseni. Umure wis tuwa, lan isine mung iku-iku wae! Bosen! Apa maneh ora duwe kanca.”

“Ah, Andre! Priye pambudiku ngleksanani kekarepanmu?! Aku wis tau ngetutake surasane asmara, nanging pranyata laku iku ora bener. Mung ndadekake urip iki kacintraka. Mongsok saiki aku wani baman maneh?” ngudasane Sridanarti ngiras nglapurake suwara atine marang wong lanang manca iku.

“Wis, ta, Danar. Bengi iki mengko kowe aja bali menyang omah jobong. Aja bali salawase! Aku duwe pametu cukup kanggo urip karo kowe, ana ing jagad sisih endi wae! Kowe melu aku, gelem ta, mademoiselle?”

“Aku ora nyaguhi. Nanging becike arep dakcoba!”

“Les femmes!”

(Peni, 1964, kaca 65-66)

Sridanarti sasampunipun dipunusir dening tiyang sepuhipun lajeng dados wanita palanyahan. Nalika kepanggih kaliyan Andre de Boinville ingkang dados *pelanggan*, Sridanarti boten kersa sawung langkung caket. Nanging Andre ingkang kepanggih namung sepisan kaliyan Sridanarti gadhah raos ingkang beda. Piyambakipun remen saha ngraos Sridanarti saged ndamel ramening manahipun Andre, saengga ngersakaken Sridanarti dados garwanipun. Saking kekajengan kekalihipun menika ndadosaken *konflik sosial* awujud *perdebatan*.

b. *Penolakan*

Penolakan gadhah teges boten dipuntampi utawi boten kersa. *Penolakan* salah satunggaling wujud *konflik sosial* wonten salebeting novel *Sanja Sangu Trebela*. *Penolakan* kados wonten ing pethikan menika.

“Bisa uga keng ibumu wis kagungan calon,” wasana ngendikane Sunarsa.

“Yen calon iku dudu calonku, ya daktampik. Sing bakal nglakoni rak aku, ta?” ujure Raden Ajeng Sridanarti. “Rak mangkono ta kersa panjenengan? Kita wong nom-noman iki kudu mbongkar adat kuna kang ora cocok karo kaanane awake dhewe iki, rak ngono ta mau?”

.....

“Danar. Kepriye mungguh jawabmu, yen calone ibumu iku aku?” Pitakone diucapake kanthi adreng. Nanging jawabe diucapake kanthi esem.

“Lha iya apa bedane, ta, Narsa? Yen aku lan kowe iki kudu ngrombak adat kuna, rak kudu ngukuhi pikiran kita? Dadi aku ya tetep ngukuhi pikiranku, **yen calone ibu dudu calonku ya daktampik. Lan panjenengan rak krasa yen dudu calon pilihanku!**” Mesem, nanging kejem! (Peni, 1964, kaca 24)

Wonten wicantenan ing nginggil, Raden Mas Sunarsa sampun ngalami *penolakan*. Sridanarti boten nampi lamaranipun Raden Mas Sunarsa amargi sanes calon pilihanipun Sridanarti. Sridanarti kersanipun krama kaliyan calon pilihanipun piyambak, sanes pilihanipun ingkang ibu. Ukara ingkang kacithak kandel inggih menika ‘yèn calone ibu dudu calonku ya daktampik. Lan panjenengan rak krasa yèn dudu calon pilihanku’, nedahaken wujud *konflik sosial* awujud *penolakan*.

Penolakan ugi dipunalami dening Sofiatun nalika bapakipun Sofiatun badhe njodhohaken kaliyan Rakhmanu. Wujud *konflik sosial penolakan* saged dipuntingali saking pethikan menika.

“Mas,” ujare Sofiatun meh ora keprungu.

“Priye?”

“La, iya priye? Panjenengan mupakat karo ngendikane bapak mau, rak iya ta?”

Rakhmanu meneng. Rokok kreteke dadi tegesan, mati dikempit ing selane driji ora dipaelu.

“Panjenengan mupakat, mesthine. Apa nulak aku?”

Krungu tembung nulak mau Rakhmanu njenggir.

“Eh, Dhik Atun! Mupakat, mupakat wae. Mung ana alangane sithik. Ana klilip sing ora kena ora ngalangi kersane bapak kuwi.”

“Klilip?” pitakone Sofiatun njengek. Watak trengginase bali nguwasani awake.

“Ah, gela aku kudu matur mengkono marang bapak mengko. Uga marang kowe. Aku ora bisa kawin karo kowe, Dhik Atun.”

Sanalika raine wong wadon Sofiatun mbrabak abang. Nanging ora kuwasa oncat saka ngenggon. Malah tangane digegem Rakhmanu, ora dilawan ora barang.

“Dhik Atun!”

Sofiatun meneng. Mripate kaca-kaca. Atine kelara-lara. Wis kebacut nguculake tembung pasrah marang kangmas nakndulure, ndadak Rakhmanu nampik, ora bisa kawin karo dheweke!

(Peni, 1964, kaca 36-37)

Penolakan dipunalami dening Sofiatun nalika matur kaliyan Rakhmanu. Saderengipun bapakipun Sofiatun badhe njodhohaken Sofiatun kaliyan Rakhmanu. Rakhmanu dados calon tunggal amargi bapakipun sampun boten gadhah sanak sedulur kajawi Rakhmanu, ugi Rakhmanu sampun dipunpitados gadhah sipat rajin saha trampil. Rakhmanu sejatosipun mesakaken dhateng Sofiatun nanging kepeksa nolak Sofiatun amargi sampun gadhah pacangan. Menapa malih pacanganipun sampun ngandheg. Sofiatun lara ati sanget dipuntolak dening Rakhmanu, amargi Sofiatun saha bapakipun sampun boten gadhah calon sanes kajawi Rakhmanu. Sofiatun sampun masrahaken dhateng Rakhmanu, nanging Rakhmanu malah boten saged krama kaliyan piyambakipun.

c. Padudon

Padudon saking tembung lingga padu (padon) ingkang tegesipun guneman, rembugan, pada genti mangsuli (rebut bener). Padudon tegesipun padu, cecongkrahan (Poerwadarminta, 1939, kaca 455). Padudon inggih menika salah satunggaling wujud *interaksi* antawis manungsa setunggal kaliyan sanesipun. Saengga padudon dados wujud konflik sosial ing salebeting *novel Sanja Sangu Trebela*. Padudon dipunalami Sridanarti saha ibunipun inggih menika Raden Ayu Dwijanarpada nalika Sridanarti nolak lamaranipun Raden Mas Sunarsa. Padudon menika saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Oh, Allah, Danar! Kaningaya timen, awakmu! Kok tulak Ndara Mas Narsa, jebul pilihanmu mung Rakhmanu! Rakhmanu ki apa? Pangkate apa?! Oh, Danaaar-danar! Duwe anak siji wae kok kaya kowe! Pripun ta niki pak? Ampun tindak kantor rumiyin, mangberesi rumiyin niku. Ampun mendel mawon! Anake niku badhe angsal jurutulis niku, napa waras ngaten niku?!” wasanane Raden Ayu Dwijanarpada sambat marang kakunge.

“Ah, Danar iku rak lagi ngalami umur pancaroba. Coba sarehna, aja koksereg wae. Saiki lagi blawur pandelenge marga Gathutkaca, sesuk rak wis owah pikirane.” Kanjeng Dwijanarpada iya duka, nanging ngendikane bisa sareh.

“La nanging pripun, ta Pak, anggenkula marak Gusti Yuda mangke, wong anake pun damel jawaban mursal ngaten?!”
(Peni, 1964, kaca 38-39)

Padudon kadadosan nalika Sridanarti nolak lamaranipun Raden Mas Sunarsa amargi milih Rakhmanu. Sridanarti dipundukani Raden Ayu Dwijanarpada amargi Rakhmanu menika namung jurutulis ing kantor kabupaten. Miturut Raden Ayu Dwijanarpada, Rakhmanu menika boten sedrajat kaliyan piyambakipun. Raden Ayu Dwijanarpada ugi

lingsem kaliyan Gusti Yuda amargi putranipun sampun nolak Raden Mas Sunarsa. Gusti Yuda menika bapakipun Raden Mas Sunarsa.

Padudon kadadosan malih nalika Sridanarti pranyata sampun ngandheg kaliyan Rakhmanu. Tiyang sepuhipun Sridanarti lajeng nimbali Rakhmanu supados tanggel jawab. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Ngene. Kowe rak wis watara sasi iki gandheng karo anakku Si Danarti?”

“Kadospundi, Nun? Dalem kirang mangertos! Rumaos dalem inggih namung menawi ajar beksan menika dalem sumerep putra ndandalem. Raden Ajeng Sridanarti, mekaten?”

“Heh?! Priye kandhamu?!”

.....

“Oh, Rakhmanu, kebangeten anggonmu gawe sengsaraning awakku. Wis daklakoni mengkene, la kok – la kok – oh, Rakhmanu!!!”

“La kowe ki priye ta, Ndhuk?! Rembugmu wis gawe wirange wong tuwa, saiki digugu, jebul kaya ngene dadine?!”

“Oh, Rama! Dalem mboten dora. Dalem sampun bandrek-jinah kaliyan Pun Rakhmanu menika ing griya alit sewan kula, griya alit ing kilen bata kabupaten, Rama. Saben dinten Rebo, jam enem ngantos jam sanga ndalu.”

“Bener kandhane anakku iki, Rakhmanu?” pitakone Kangjeng Dwijanarpada karo jumeneng malang kadhak.

“Nun mboten, Ndara Kangjeng! Dalem mboten rumaos srawung raket kaliyan keng putra, sanajan pondhokan dalem ugi kapetang ing kilen bata dalem kabupaten,” atur wangsulane Rakhmanu kanthi suwara kedher.

“Edan kowe ki Ndhuuuk!!” ngendika mengkono mau karo nendang putra putrine.

(Peni, 1964, kaca 42-43)

Kangjeng Dwijanarpada duka malih nalika nyuwun pirsa dhateng Rakhmanu, leres menapa boten menawi sampun pepacangan kaliyan Sridanarti. Nanging Rakhmanu boten ngakeni menawi sampun pepacangan kaliyan Sridanarti. Rakhmanu ngakeni menawi namung

sumerep Sridanarti nalika ajar beksan kemawon kamangka saben dinten Rebo Rakhmanu kaliyan Sridanarti sampun janji wonten ing griya alit kilen bata kabupaten. Andharanipun Rakhmanu menika ndadosaken Kangjeng Dwijanarpada duka kaliyan Sridanarti. Sridanarti sampun ngandheg kaliyan Rakhmanu nanging Rakhmanu malah boten kersa ngakeni.

Salajengipun padudon dipunalami dening Rakhmanu saha Sofiatun. Nalika Sridanarti ingkang sampun sepuh tindhak dhateng kitha Mranggen saprelu kepanggih malih kaliyan Rakhmanu. Sridanarti tindak dhateng kitha Mranggen nalika Rakhmanu saweg gerah lan kepengin mendhet jisimipun Rakhmanu. Jisimipun Rakhmanu badhe dipunkubur sareng kaliyan piyambakipun menawi sampun seda. Niyatipun Sridanarti menika nuwuhaken padudon antawisipun Rakhmanu saha Sofiatun, garwanipun Rakhmanu. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Oh, Ndrajeng! Ndrajeng! Nyuwun pangapunten! Dalem nyuwun pangapunten!”

“Ah, Mas Rakhmanu. Wis ora perlu dieling-eling maneh lelakon kang uwis-uwis. Tekaku ora arep ngrembug bab kang lawas-lawas, utawa arep ngukum kowe. Ora. Mung arep nembung marang nyaimu, samangsa-mangsa Kangmas seda, kunarpamu daksuwun.”

“Oh, Ndrajeng! Boten kadosa! Kadospundi kersanipun ndandalem dalem namung ndherek. Kacemplungaken dhateng lepen dalem inggih namung samanut!”

“Nanging, Pak! Aku bojomu! Aku sing wajib ngukup layonmu!” ujare wong wadon kang nunggoni wong lara iku.

“Ah, kowe ngreti apa...Atun! Lungaa kana...! Kowe biyen...sing gawe sengsaraku...sengsara sabanjure. Bandha-bandhu sing kokjanjekake,

pranyata bisa amblas karena wolak-walike jaman.....
(Peni, 1964, kaca 118)

Rakhmanu ingkang ngraos lepat amargi sampun mitnah Sridanarti lajeng nyuwun pangapunten nalika kepanggih Sridanarti. Kangge mbayar kalepatanipun Rakhmanu manut menapa kemawon kekajenganipun Sridanarti. Pramila Rakhmanu kersa kemawon nalika Sridanarti kepengin mbekta jisimipun menawi sampun seda. Nanging Sofiatun, garwanipun Rakhmanu boten kersa menawi jisimipun Rakhmanu dipunbekta dening Sridanarti. Saengga Rakhmanu malah duka dhateng Sofiatun. Rakhmanu ndukani Sofiatun ingkang rumiyin sampun ngengken piyambakipun mitnah Sridanarti. Rakhmanu dipunjanji bandha ingkang kathah kaliyan Sofiatun nanging kasunyatanipun bandha menika sampun telas amargi wolak-walikipun jaman. Rakhmanu ngraos kuciwa amargi gesang mlarat kaliyan Sofiatun saengga ndukani Sofiatun.

d. Kekerasan fisik

Kekerasan fisik adalah suatu tindakan seseorang atau kelompok orang yang menyebabkan seseorang cedera atau matinya orang lain atau menyebabkan kerusakan fisik. Tegesipun tumindak ingkang ngginakaken badan kangge nyakiti tiyang sanes. Kekerasan fisik dados salah satunggaling wujud konflik sosial wonten salebeting novel Sanja Sangu Trebela. Paraga Sridanarti ngalami konflik sosial awujud kekerasan fisik dening tiyang sepuhipun. Kados wonten ing pethikan menika.

“Nanging dalem kedah sesambetan kaliyan piyambakipun, Pak. Rama! Dalem sampun wawrat...” suwarane Sridanarti ndhredeg. “Heh!!? Apa?!!” Rama lan Ibune mbengok bareng.

“Oh Anakku! Anakku!! Nistha temen – oh!”

Dalem Kabupaten Anom geger maneh. Raden Ayu Dwijanarpada dhawah kantaka. Kangjeng Dwijanarpada lali buka – wasanane, asta kumlawe nyengkiling keng putra. Sridanarti dhawah krungkep, terus muwun nguguk. (Peni, 1964, kaca 40)

Sridanarti ingkang sampun ngandheg kaliyan Rakhmanu ndadosaken duka bapak ibunipun. Amargi dukanipun, Kangjeng Dwijanarpada nyengkiling Sridanarti ngantos dhawah lajeng nangis. Wonten ing pethikan menika Sridanarti sampun ngalami *kekerasan fisik* dening bapakipun inggih menika Kangjeng Dwijanarpada. Sridanarti sampun ngalami *kekerasan fisik* awujud dipunsengkiling ngantos dhawah. *Kekerasan fisik* dipunalami malih dening Sridanarti amargi dukanipun Kangjeng Dwijanarpada. Wujud *kekerasan fisik* ingkang dipunalami Sridanarti wonten ing pethikan menika.

“Oh, Rama!” dalem mboten dora. Dalem sampun bandrek-jinah kaliyan Pun Rakhmanu menika ing griya alit sewan kula, griya alit ing kilen bata kabupaten, Rama. Saben dinten Rebo, jam enem ngantos jam sanga ndalu.”

“Bener kandhane anakku iki, Rakhmanu?” pitakone Kangjeng Dwijanarpada karo jumeneng malang kadhak.

“Nun mboten, Ndara Kangjeng! Dalem mboten rumaos srawung raket kaliyan keng putra, sanajan pondhokan dalem ugi kapetang ing kilen bata dalem kabupaten,” atur wangsulane Rakhmanu kanthi suwara kedher.

“Edan kowe ki Ndhuuuk!!” ngendika mengkono mau karo nendang putra putrine.

Raden Ajeng Sridanarti dhawah kelumah, nanging enggal tangi lan ngekep sampeyane keng rama.

“Leres, Rama, leres rembag dalem, oh-huh-huh!! Leres rembag dalem, boten dora, oh-huh!!”

“La iki nyatane cidra!! Kowe duwe seksi ora?!”

“Wonten. Kang Miya lan Metra,” ujare sang putri.

“Sapa kuwi?”

“Tiyang-tiyang ingkang kula purih nengga griya kilen bata menika.”

“Undangen mreng! Saiki! Tumineemm!! Golekana Salamun, yen iseh durung lunga ngandhong, utusen nimbali wong sing jeneng Meong – eh, sapa kuwi mau? Seksine Danar sing omahe ing kulon pager bata kabupaten. Gage! Danar! Yen nganti seksi-seksi iki ora ana, aja takon dosa! Sida dakkon minggat saka kene, kowe! Emoh nyawang rupamu aku!”

(Peni, 1964, kaca 43-44)

Sridanarti ngalami *kekerasan fisik* nalika Rakhmanu dipuntimbali dhateng Dalem Kabupaten saprelu dipunkengken tanggel jawab. Nanging Rakhmanu malah boten kersa ngakeni menawi sampun janjijan saben dinten Rebo ing griya alit kilen bata kaliyan Sridanarti. Tegesipun, Rakhmanu boten kersa tanggel jawab dhateng Sridanarti ingkang sampun ngandheg. Kangjeng Dwijanarpada, bapakipun Sridanarti lajeng duka dhateng Sridanarti, amargi sampun ngandheg nanging tiyang ingkang dipunsuwuni tanggel jawab malah boten kersa ngakeni. Sridanarti lajeng dipundugang dening bapakipun. Lajeng Sridanarti dipunkengeken ndugikaken seksi menawi wonten seksinipun. Menawi seksi menika ugi boten kersa ngakeni, Sridanarti badhe dipunusir. Kangjeng Dwijanarpada lingsem menawi gadhah putra ngandheg tanpa garwa.

Nalika seksi-seksi dipundugikaken, Sridanarti ngalami *kekerasan fisik* malih. Seksi-seksi menika saderengipun sampun dipunkengeken mitnah Sridanarti dening Sofiatun saha Rakhmanu. menawi dipuntimbali, seksi-seksi menika dipunkengken boten angsal ngakeni

ingkang saestunipun dhateng Kangjeng Dwijanarpada. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Nun sanes. Nuwun sewu, miturut pamireng kula suwantenipun kok sanes Den Bagus Rakhmanu ingkang dolan sareng Ndrajeng Danar.”

“Eh?! Priye?!” Raden Ajeng Sridanarti meli njelih.

“Den Bagus Rakhmanu boten nate dolan mrika, rak inggih ta, Ndrajeng?” ujare Miya ganti takon, bareng ngreti Ndrajeng danar uga ana kono.

“La banjur, sangretimu, sapa sing dolan mrana bareng Danar, eh, Kang?”

“La inggih boten sanes Pun Salamun, ingkang ngirid nimbali kula mriki wau, Ndara Kangjeng,” atur wangsulane wong wuta iku.

“Eh?!!”

“Adhuh, blai aku!!” pambengoke Raden Ajeng Sridanarti.

“Priye Miya, balenana wangsulanmu!”

.....

Kangjeng Dwijanarpada ora sranta, muntab maneh penggalihe, keng putra didugang tiba krungkep. Arep dipindhoni, nanging wong ayu menik-menik iku trengginas ngadeg, terus mlayu keplantrang-plantrang cincing-cincing jarit, mlayu njlenthar nyabrang plataran amba, terus amblas. Pating jlerit tangis lan pambengoke para abdi wadon ngiring Sang Putri.

(Peni, 1964, kaca 47-48)

Dukanipun Kangjeng Dwijanarpada murugaken Sridanarti ngalami kekerasan fisik malih. Sasampunipun Rakhmanu boten kersa ngakeni sampun janjiyan kaliyan Sridanarti saben dinten Rebo, Kangjeng Dwijanarpada ndhawuhi Sridanarti supados ndugikaken seksi ingkang nenggani griya alit wonten ing kilen bata kabupaten, papan Sridanarti saha Rakhmanu janjiyan. Nanging seksi menika matur menawi Rakhmanu boten nate pepanggihan kaliyan Sridanarti wonten ing griya alit kilen bata kabupaten. Kangjeng Dwijanarpada duka malih, boten wonten ingkang nyekseni tumindakipun Sridanarti ateges Sridanarti menika boten jujur.

Ukara ingkang kacithak kandel nedahaken *kekerasan fisik* ingkang dipunalami dening Sridanarti. Sridanarti dipundugang ngantos dhawah, badhe dipundugang malih nanging Sridanarti sampun ngadheg lajeng mlajar, ngendha saking bapakipun. Sridanarti ingkang ajrih mlajar saking dalem kabupaten, supados boten dipundugang alih dening bapakipun.

e. *Pengusiran*

Pengusiran tegesipun dipunusir. Dipunusir asalipun saking tembung usir ingkang gadhah teges ditundhung, digusah, dikon lunga (Poerwadarminta, 1939:446). *Pengusiran* dados wujudipun *konflik sosial* ingkang dipunalami Sridanarti wonten salebeting *novel Sanja Sangu Trebela*. Sridanarti dipunusir dening tiyang sepuhipun amargi ngandheg tanpa wonten tiyang ingkang kersa ngakeni. *Pengusiran* menika saged dipuntingali saking pethikan menika.

*“Ben, ben minggat!! Minggat!! Minggat!!” ming iku kang bisa diucapake dening rama kang lagi duka.
Raden Ajeng Sridanarti kang keplayu saka kabupaten anom, ora ana sing nututi. Ora ana sing ngetutake. Layune kontrang-kantring, gelungane wudhar ora keplawur. Mlayu, mlayu embuh menyang endi, anggere adoh saka papan papa-cintraka!*
(Peni, 1964, kaca 48)

Sridanarti dipunusir Kangjeng Dwijanarpada amargi pitnahipun Rakhmanu. Rakhmanu boten kersa ngakeni sampun pepacangan kaliyan Sridanarti kamangka Sridanarti sampun ngandheg. Seksi-seksi ingkang dipundugikaken malah mitnah ugi, matur menawi Sridanarti pepacangan kaliyan Salamun, kusir andhong. Saengga dukanipun

Kangjeng Dwijanarpada murugaken Sridanarti dipunusir. Ukara ingkang kacithak kandel, ‘Ben, ben minggat!! Minggat!! Minggat!!’ nedahaken *konflik sosial* awujud *pengusiran*.

Pengusiran dipunalami ugi dening Sofiatun nalika Rakhmanu kepanggih malih kaliyan Sridanarti. Sasampunipun kesah saking griya, Sridanarti boten nate tindak dhateng kitha Mranggen malih. Sasampunipun 37 taun, Sridanarti tindak dhateng Mranggen malih amargi Rakhmanu saweg gerah. Rawuhipun Sridanarti damel Rakhmanu ngusir Sofiatun. Rakhmanu ngraos Sofiatun ingkang sampun damel sisah gesangipun dumugi samenika. Salajengipun wujud *konflik sosial pengusiran* menika saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Ah, kowe ngreti apa...Atun! **Lungaa kana...!** Kowe biyen...sing gawe sengsaraku...sengsara sabanjure. Bandha-bandhu sing kokjanjekake, pranyata bisa amblas karena wolak-walike jaman. Iku...ora dakpikir.... biyen. Saiki – saiki! – kowe, awake dhewe iki, duwe apa? Wong ngemis! Mung wong ngemis! Bandha dienggo ngubur...aku wae, wis ora ana maneh! Oh, cilaka awak mami!! Bandha kuwi ora bisa abadi, nanging katresnan...,katresnan bisa dirasa lan digawa nganti tumekaning kubur! Ya aku iki contone sing nglakoni. Wis telungpuluhpitu taun ora gepok singgol, nanging saiki ya rinasa kangen keket banget. **Saiki kowe ngadoha kana, Tun!** Kadospundi, Ndrajeng? Kadospundi ngaten menika kodratipun Pangeran, Ndrajeng! Hi-hih-hih!! Kula sinareng sepuh dados tiyang ngemis, hi-hi-hik!”

Ora nganti rong jam saka ucapane kang sigeg-sigeg kuwi, Rakhmanu tua mulih menyang jaman kelanggengan. Layone sida dikukup dening Nyonya Sridanarti, dilebokake ing trebela, terus digawa nganggo ambulans putih menyang Kutha Surabaya.
(Peni, 1964, kaca 118-119)

Nalika mitnah Sridanarti, Rakhmanu sampun dipunjanjekaken bandhanipun Sofiatun inggih menika toko ageng wonten ing kitha

Mranggen. Rakhmanu ngraos gela sampun manut kemawon dhateng printahipun Sofiatun supados mitnah Sridanarti. Samenika Sofiatun sampun telas bandhanipun saha sampun boten gadhah menapa-menapa, kekalihipun kepeksa dados wong ngemis. Saengga ndadosaken Rakhmanu duka dhateng Sofiatun lajeng ngusir Sofiatun. Ukara ‘Lungaa kana...!’, nedahaken Rakhmanu ngengken Sofiatun kesah amargi piyambakipun badhe dipunbekta dening Sridanarti. Ukara ‘Saiki kowe ngadoha kana, Tun!’, ugi nedahaken *pengusiran*, Rakhmanu ngengken Sofiatun kesah, tebih saking piyambakipun amargi badhe manut ndherek Sridanarti ingkang dipuntresnani.

2. Pawadan ingkang murugaken *Konflik sosial*

Miturut Burhan Nurgiyantoro paraga *antagonis* inggih menika paraga ingkang murugaken konflik. Nanging boten namung paraga *antagonis* kemawon, kahanan sanes ugi saged murugaken konflik ingkang dipunalami dening paraga *protagonis*. Nurgiyantoro (2010:179) ngandharaken bilih

konflik yang dialami oleh tokoh protagonis tidak hanya harus disebabkan oleh tokoh antagonis seorang (beberapa orang) individu yang dapat ditunjuk secara jelas. Ia dapat disebabkan oleh hal-hal lain yang diluar individualitas seseorang, misalnya bencana alam, kecelakaan, lingkungan alam dan sosial, aturan sosial, nilai moral, kekuasaan dan kekuatan yang lebih tinggi, dan sebagainya

Tegesipun boten namung paraga *antagonis* kemawon ingkang murugaken konflik. Kahanan ing njawi paraga *antagonis* saged murugaken konflik

kadosta kacilakan, lingkungan alam lan *sosial*, paugeran *sosial*, kuwasa, kekiyatan ingkang langkung ageng lan sapanunggalanipun.

Pawadan ingkang murugaken *konflik sosial* ing *novel Sanja Sangu Trebela* dipunpadosi ngangge konteks cariyos. Pawadanipun dipunpadosi saking data-data *konflik sosial* lajeng dipuntingali jumbuh kaliyan lelampahning cariyos menapa dereng. Langkung cetha malih, pawadan ingkang murugaken konflik sosial ing *novel Sanja Sangu Trebela* inggih menika beda drajat, *perjodohan*, kasetyanipun Sridanarti, beda pamanggih, *penolakan*, Rakhmanu boten kersa jujur, Sridanarti sampun ngandheg, pitnah, *pengusiran*, panyuwunipun Sridanarti saha lamaranipun Andre. Salajengipun badhe dipunrembag pawadan-pawadan ingkang murugaken konflik sosial ing ngandhap menika.

a. Beda drajat

Beda drajat inggih menika bedanipun pangkat menapa dene *status sosial* manungsa ing masarakat. Beda drajat saged dipunsebabaken jinising pakaryan menapa keturunan, ningrat menapa sanes. Rakhmanu minangka pacanganipun Sridanarti ngraosaken beda drajat menika. Rakhmanu namung magang jurutulis ing kantor kabupaten wondene Sridanarti putranipun bupati Anom. Beda drajat menika murugaken *konflik sosial perdebatan*, saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Saiki kudune padha gladhen. Kowe aja ngundang aku Putri utawa Ndrajeng, utawa ndandalem. Nanging kudu diajeng lan ngoko. Dene aku kudu ngaturi kowe kakangmas. Iya, ta? Marga, besuk yen kene wis urip jejodhowan....”

“ah, Ndrajeng. Sampun kalajeng-lajeng rumiyin.”

“Nanging kene rak kudu gladhen, ta, kangmas?”

.....

“Nanging.... nanging kula mlarat, anakipun tiyang boten gadhah, malah samenika sampun lola lo, Ndrajeng.”

“Apa aku tau nyebut njaluk supaya kowe kudu sugih lan duwe wong tuwa? Sing dakjaluk kowe tresna marang aku lan lanang tenan. Iya ta? Apa sing dakjaluk?”

“Katresnan. Tresna asmara.”

“Wiwit biyen aku kandha mengkono, rak iya ta? Nganti kene nemokake omah iki, rak mung kuwi panjalukku. Priye wangsulanmu?”

(Peni, 1964, kaca 9)

Sridanarti kepengin maturipun Rakhmanu ngangge basa ngoko kemawon. Nanging Rakhmanu ingkang ngraos langkung asor tinimbang Sridanarti boten kersa matur ngangge basa ngoko. Rakhmanu ngaros beda drajatipun kaliyan Sridanarti. Perkawis menika lajeng nuwuhaken *perdebatan* antawis Rakhmanu kaliyan Sridanarti.

Beda drajat ugi murugaken *konflik sosial* sanes awujud padudon dening Kangjeng Dwijanarpada. Miturut Kangjeng Dwijanarpada, tiyang ingkang gadhah pangkat kedahipun angsal tiyang pangkat ugi. Pramila nalika Sridanarti pepacangan kaliyan Rakhmanu, Kangjeng Dwijanarpada dados duka. Kangjeng Dwijanarpada ngancem Sridanarti menawi taksih tetep pepacangan kaliyan Rakhmanu. saged dipuntingali ing pethikan menika.

“Damar!” Ngendikane keng ramane sentak.

“Dalem Rama?”

“Marenana anggonmu nglindur ngimpi-impi Gathutkaca, ya Ngger. Elinga, **Rakhmanu kuwi pangkate isih magang! Adhuh, sungsate drajat karo awake dhewe aduooh banget.**”

Sridanarti ndhingkluk meneng wae.

“Awas! Yen nganti aku krungu utawa nemoni Rakhmanu sawung karo kowe, utawa sesambungan liwat apa wae, dakreputake pulisi!”

(Peni, 1964, kaca 39)

Pakaryanipun Rakhmanu inggih menika magang jurutulis ing kantor kabupaten. Miturut Kangjeng Dwijanarpada boten sadrajat saengga Sridanarti boten angsal malih pepacangan kaliyan Rakhmanu. Ukara ingkang kacithak kandel, ‘Rakhmanu kuwi pangkate isih magang! Adhuh, sunggate drajat karo awake dhewe aduoooh banget’, nedahaken bilih Kangjeng Dwijanarpada boten sarujuk menawi Sridanarti pepacangan kaliyan Sridanarti amargi beda drajatipun tebih sanget.

b. Perjodohan

Perjodohan murugaken konflik sosial awujud perdebatan antawisipun Raden Ayu Dwijanarpada kaliyan Kangjeng Dwijanarpada. Raden Ayu Dwijanarpada gadhah niat badhe njodhohaken Sridanarti kaliyan Raden Mas Sunarsa. Nalika rembagan kaliyan garwanipun, niat menika lajeng dipunaturaken. Niyatipun Raden Ayu Dwijanarpada saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Bab Danar, Kangmas. Dhek anu nika Gusti pun nate kewedal teng kula. Dhawuhipun kepengin besanan kalih kita niki.”

“Lo, iku kersane Gusti apa kersane sing arep nglakoni?”

“La, nggih niku sing kula omongake wiwit wau, ta, Kangmas. Gusti piyambak nggih genah ngersakaken, dene Ndara Mas Narsa mangke kondur pakansi saking Yogya, ajeng diblakaake. Ning sajak-sajak Ndara Mas Narsa inggih sampun kagungan krenteg manah piyambak kok dhateng Danar. Nyatane dhek ajar beksan sing pungkasan nika, Ndara Mas Narsa dilampu boten wangsul teng internate teng Yogya, margine nggih ajeng sapatemon kalih gendhuk. Lo, niku lapurane Ndrajeng Narsi, keng rayine Ndara Mas Narsa piyambak, le”

“Lo, yen aku mono ya iya-iya wae, angger sing nglakoni padha geleme.”

“Wah, panjenengan niku sajak kok ora karenan ing penggalih. Ndara Mas Narsa niku putrane Bupati, lo, Kangmas. Gek nggih trahing ratu. Kurang napa? Engatase gendhuk mung weton HIS rak nggih matur sewu nuwun dhumateng Gusti Allah angsal jodho weton sekolah dhuwur...”

“Lo, nanging saiki ki jamane wis modern, wong wadon ya diwenahi wenang milih....”

“Alah, gene kula rumiyin nggih boten kathik pilah-pilih. Bojo sing madosaken nggih bapak-ibu, gene ya jodho.”

“Lo, lo, lo. Jaman saiki seje karo biyen. Saiki ki wanita rak wenang nampik, sanajan ora wenang milih.”

“Pun, pendheke mengke gendhuk kula uruse.”

(Peni, 1964, kaca 14-15)

Raden Ayu Dwijanarpada badhe njodhohaken Sridanarti kaliyan Raden Mas Sunarsa. Nalika niat menika dipunaturaken dhateng Kangjeng Dwijanarpada tuwuh *konflik sosial perdebatan*. Ukara ingkang kacithak kandel, ‘Bab Danar, Kangmas. Dhek anu nika Gusti pun nate kewedal teng kula. Dhawuhipun kepengin besanan kalih kita niki’ nedahaken niyatipun Raden Ayu Dwijanarpada badhe njodhohaken Sridanarti. Miturut Kangjeng Dwijanarpada ing jaman modern samenika lare boten perlu dipunpeksa krama nanging kedahipun milih piyambak mawon saengga boten meksa dhateng Sridanarti. Amargi ingkang badhe nglampahi inggih lare menika piyambak. Wanita jaman samenika beda kaliyan wanita jaman rumiyin, ingkang namung manut menawi dipunjodhohaken. Nanging Raden Ayu Dwijanarpada gadhah pamanggih sanes, piyambakipun rumiyin ugi dipunjodhohaken. Saengga Raden Ayu Dwijanarpada tetep badhe njodhohaken Sridanarti.

Perjodohan ingkang badhe dipuntindakaken dening Raden Ayu Dwijanarpada nuwuhaken *konflik sosial* malih awujud *perdebatan* kaliyan Sridanarti. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Ngendika apa Ndrajeng Narsi, Ndhuk?”

“Sanes Mbak Narsi kok, Bu. Ndara Mas Narsa. Ngendika badhe ngersakaken methuk kula.”

“E, la kuwi kebeneran.”

“Alah, Ibu ki. Rumangsaku kok aeng ngono, Ndara Mas Narsa ki saiki, ndadak ngersakake methuk aku barang.”

“La wong ya padha enom, Ndhuk. Wis lumrah ubyang-ubung. Yen ngaturi Ndrajeng Narsi kowe kok mbak, nanging marang Ndara Mas Narsa kok ora kangmas wae ta, Ndhuk?”

“Alah, ibu rak saya ngundhat-undhat! Inggih, sampun bidhal mrika, Kang Salamun wis ana ngarepan gale!”

.....

Sabudhale andhong banjur pesen-pesen marang para abdine yen mengko ana papagan saka kabupaten diaturi nusul menyang daleme Tuwan Rademaker. Raden Ajeng Sridanarti ora kurang weweka, dipapag kandha gelem, nanging dheweke ora bakal lunga ijen. Dheweke tindak dhisik menyang omahe Landa pabrik kang ora adoh saka daleme, marani kancane kang jeneng Elsje.

(Peni, 1964, kaca 17-18)

Niyatipun Raden Ayu Dwijanarpada njodhohaken Sridanarti nalika ngengken Sridanarti bidhal dhateng pista. Raden Mas sunarsa ugi ngersakaken badhe mapag Sridanarti supados bidhal dhateng pista sareng. Raden Ayu Dwijanarpada sarujuk kemawon menawi Sridanarti bidhal dhateng pista sareng kaliyan Raden Mas Sunarsa. Nanging Sridanarti ingkang boten remen kaliyan Raden Mas Sunarsa, sejatosipun boten kersa bidhal sareng. Nanging Sridanarti ngalah kaliyan kekajenganipun Raden Ayu Dwijanarpada. Sridanarti matur kersa bidhal sareng kaliyan Raden Mas Sunarsa, nanging

sasampunipun Raden Ayu Dwijanarpada tindak, Sridanarti bidhal kaliyan kancanipun, Elsje.

c. Kasetyanipun Sridanarti

Kasetyanipun Sridanarti dados pawadan ingkang murugaken *konflik sosial* ing novel *Sanja Sangu Trebela*. Kasetyanipun Sridanarti dhateng Rakhmanu murugaken *perdebatan* kaliyan Raden Mas Sunarsa. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

Ing sajrone pista andrawina iku, Raden Mas Sunarsa tansah cedhak karo Raden Ajeng Sridanarti. Satemene mono, Raden Ajeng Sridanarti rada rikuh dicedhaki lan diajak omong-omong wae karo Raden Mas Sunarsa. Piyambake kepengin bebas kaya noniek-noniek utawa putri-putri liyane. Piyambake kepengin ketemu wong sing bubar njoged dadi Gathutkaca, sanajan mung sedhela. Nanging ora bisa. Kajaba ora bisa uwal saka cedhake Raden Mas Sunarsa, kang wis kersa ngancani saka omah wau, uga Rakhmanu ora bisa andher ana ing pasamuwan kono. Pista iku mung kanggo wong gedhe-gedhe ing kutha kono utawa landa-landa. Wong kang sedrajat karo Rakhmanu, sanajan wis duwe penggaweyan magang jurutulis kabupaten wis patang taun, ora kena srawung ing pista gedhen kaya ing bengi iku.

“Danar,” ujare Sunarsa miwiti guneman maneh.

“Apa?”

“Kowe bengi iki ayu tenan.”

“Is! Aja ndhugal kowe! Iki ing samdyane pasamuwan. Aja angger mucap wae,” jawabe Sridanarti. Pasuryane mbrabak abang.

“Alah wong sing krungu ya kowe dhewe wae, kok.”

“Pancen. Sing krungu aku dhewe. Nanging caramu bisik-bisik kuwi rak wis beda karo wong srawung blak-blakan.”

“Pancen. Pancen ana karepku.”

Sridanarti rumangsa ora seneng omong-omong mengkono karo Raden Mas Sunarsa. Nanging kepriye anggone arep nginggati?

(Peni, 1964, kaca 19-21)

Wonten ing pista, sanajan tansah caket kaliyan Raden Mas Sunarsa nanging Sridanarti boten remen. Sridanarti enget kemawon kaliyan Rakhmanu. Sridanarti kepengin kepanggih kaliyan Rakhmanu nanging

boten saged amargi Rakhmanu menika namung jurutulis, boten angsal ndherek pista. Sridanarti remenipun kaliyan Rakhmanu saengga nalika wicantenan ing pista kaliyan Raden Mas Sunarsa kraos boten betah. Sridanarti kepengin ngendha saking Raden Mas Sunarsa nanging boten ngertos kados pundi caranipun.

Kasetyanipun Sridanarti murugaken *konflik sosial* sanes awujud *penolakan*. *Penolakan* dipunalami dening Raden Mas Sunarsa nalika nglamar Sridanarti. Wujud konflik sosial menika saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Bisa uga keng ibumu wis kagungan calon,” wasana ngendikane Sunarsa.

“Yen calon iku dudu calonku, ya daktampik. Sing bakal nglakoni rak aku, ta?” ujure Raden Ajeng Sridanarti. “Rak mangkono ta kersa panjenengan? Kita wong nom-noman iki kudu mbongkar adat kuna kang ora cocok karo kaanane awake dhewe iki, rak ngono ta mau?”

.....

“Danar. Kepriye mungguh jawabmu, yen calone ibumu iku aku?” Pitakone diucapake kanthi adreng. Nanging jawabe diucapake kanthi esem.

“Lha iya apa bedane, ta, Narsa? Yen aku lan kowe iki kudu ngrombak adat kuna, rak kudu ngukuhi pikiran kita? Dadi aku ya tetep ngukuhi pikiranku, yen calone ibu dudu calonku ya daktampik. Lan panjenengan rak krasa yen dudu calon pilihanku!” Mesem, nanging kejem!

(Peni, 1964, kaca 24)

Sridanarti nolak lamaranipun Raden Mas Sunarsa amargi sampun gadhah calon pilihan piyambak. Senajan Raden Mas Sunarsa menika calon pilihanipun ibunipun, Sridanarti badhe krama kaliyan calon pilihanipun inggih menika. Saengga Sridanarti nolak Raden Mas Sunarsa amargi setyanipun kaliyan Rakhmanu.

d. Beda pamanggih

Beda pamanggih murugaken *konflik sosial* awujud *perdebatan*. Beda pamanggih antawisipun tiyang setunggal kaliyan tiyang sanes saged nuwuhaken *perdebatan*. Kados ingkang dipunalami Sridanarti saha Raden Mas Sunarsa wonten ing pista, saged dipuntingali saking wicantenan ing ngandhap menika.

“Kowe kok betah wiwit lulus sekolah biyen terus nganggur ora nerusake sinau apa-apa?”

”Ah, aku wis prawan diwasa ngene. Ora pantes wong wadon sekolah dhuwur-dhuwur. Apa maneh wis saumurku mengkene.”

“Pira umurmu?”

“Wolulas.”

“Isih sabarakane Elsje. Lan Elsje isih nerusake sekolah. Karo dene dhek kowe lulus HIS biyen, rak isih cilik.”

“Aku rumangsa diwasa sewindu kepungkur,” ujare Danarti. “Lan aku wong Jawa, dene Elsje wong Eropah. Seje.”

“La saiki, sawise rumangsa diwasa, kowe arep apa?”

“Prawan Jawa diwasa arep apa? Panjengan uga wong Jawa, rak ngreti adat jawa?” panyalenthoke Sridanarti.

“Ngenteni dilamar uwong! Ah, kowe isih kuna! Saiki ora kena wong anom sabarakanmu iku duwe pikiran mengkono.”

“Aku iya ora duwe pikiran mengkono. Adat sing nduweni pikiran mengkono.”

“Kowe kudu ngilangi adat-adat kang ora cocok karo urip kita iki.”

“Aku wis nyoba,” wangsulane Sridanarti nguber terus.

“Priye asile?”

“Lumayan. Aku arep kawin karo wong lanang pilihanku.”

(Peni, 1964, kaca 23)

Raden Mas Sunarsa wicantenan kaliyan Raden Ajeng Sridanarti nalika wonten ing pista. Miturut Raden Mas Sunarsa wanita Jawi menika kedahipun sekolah ingkang inggil, boten namung manut adat ingkang boten cocok kaliyan kahanan samenika. Nanging sanes mekaten pamanggihipun Raden Ajeng Sridanarti, manut pamanggihipun, wanita Jawi boten prelu sekolah inggil-inggil amargi boten pantes. Sinaosa

mekaten Sridanarti boten namung manut kaliyan adat, piyambakipun boten nengga lamaran-lamaran kados wanita Jawi limrahipun. Nanging Sridanarti badhe krama kaliyan priya ingkang dipunremeni.

e. *Penolakan*

Penolakan ingkang dipuntindakaken Sridanarti murugaken *konflik sosial* awujud padudon. Ibunipun Sridanarti duka sanget nalika mangertos bilih Sridanarti sampun nolak lamaranipun Raden Mas Sunarsa. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Kena apa Ndara Mas mau, Ndhuk?”

“Ora ngreti aku. Piyambake mau gawe upama, upama ibu ngersakake mundhut Ndara Mas Narsa, apa aku nampik.”

“La, priye wangsulanmu?”

“La aku ya blaka, yen emoh.”

“Husss!!! Bocah edan kowe kuwi! Rumangsamu ki priye, ta, Danar?! Pak, coba, ta, edan ora anake niku?” ngendikane Raden Ayu Dwijanarpada.sabanjure terus ndukani akeh-akeh putrane kang mung siji kuwi.

.....

“**Priye ta, Ndhuk, pikiranmu? Koktolak Ndara Mas Narsa, sing kokpilih ki sapa?** Dakkira yen jaka saindhenge Kutha Mranggen kene, ora ana sing ngungkuli Ndara Mas Narsa, ya sekolahe, ya drajate. Piyambake putrane Kangjeng Bupati, pangkat sing dhuwur dhewe ing babagan pangreh praja kene lo, Ndhuk!”

“Nanging, Bu, kula boten tresna kaliyan Sunarsa.”

“Tresna! Tresna! Apa tegese tresna! Aku nganti saprene ora tau ngreti tegese tresna. Gene ya bisa ngladeni ramamu kanthi becik nganti saprene! O, priipun, ta, pak, putrane niku?!” ujare Raden Ayu Dwijanarpada.

(Peni, 1964, kaca 25-27)

Raden Ayu Dwijanarpada ndukani Sridanarti amargi nolak lamaranipun Raden Mas Sunarsa. Miturut Raden Ayu Dwijanarpada, Raden Mas Sunarsa menika sampun sae sekolahipun saha putranipun bupati ingkang inggil drajatipun. *Penolakan* dhateng Raden Mas

Sunarsa ndadosaken dukanipun Raden Ayu Dwijanarpada. Ibunipun Sridanarti ngraos tresna menika boten wigati, amargi piyambakipun ugi dipunjodhohaken nanging tetep saged ngladeni garwanipun kanti sae. Nanging Sridanarti langkung milih Rakhmanu amargi tresnanipun. Saengga ndadosaken Sridanarti dipundukani dening Raden Ayu Dwijanarpada.

Penolakan ugi murugaken *konflik sosial* sanes awujud *perdebatan* antawisipun Sofiatun saha Rakhmanu. Rakhmanu ingkang sampun gadhah pacangan, dipunjodhohaken dening bapakipun Sofiatun. Bapakipun Sofiatun menika taksih pakdhenipun Rakhmanu mila piyambakipun sampun percaya dhateng Rakhmanu. Rakhmanu dipunpercaya saged njagi Sofiatun saha tokonipun. *Perdebatan* kadadosan nalika Rakhmanu nolak lamaran saking pakdhenipun. Perdebatan menika katingal saking pethikan ing ngandhap menika.

*“Ah, gela aku kudu matur mengkono marang bapak mengko. Uga marang kowe. **Aku ora bisa kawin karo kowe, Dhik Atun.**”*

.....

“Dhik! Aja meneng wae. Aku uga gela, Dhik, uga gela. Nanging kepriye, aku kepeksa nglakoni lelakon sing ora daksenengi iki.”

“Mas.”

“Apa, Dhik?”

“Apa wujud klilip iku? Yen pancen panjenengan ora seneng nglakoni, kena apa ora disingkirake wae?” Rakhmanu ora bisa mangsuli. Mung gedheg-gedheg judheg.

“Panjenengan kagungan selir, iya, ta Mas?”

“Eh?! Selir? Heh, dudu! Dudu. Ora, dudu selir,” wangsulane Rakhmanu groyok. Gugup.

“Ora perlu gugup, Mas. Yen mung prekara wong wadon wae, kena diberesi sarana dhuwit, angger penggalih panjenengan mantep. Tegese mantep nulak wong wadon mau, lan ngersakake urip jejodhowan karo aku.”

Wiwitane suwarane grag-greg, wasanane mantep.
(Peni, 1964, kaca 33-35)

Ukara ingkang kacithak kandel nedahaken bilih Rakhmanu nolak krama kaliyan Sofiatun. Rakhmanu matur gela bilih boten saged krama kaliyan Sofiatun. Perkawis menika ndadosaken Sofiatun meksa Rakhmanu supados matur menapa pepalangipun. Miturut Sofiatun perkawis ingkang ngalangi jejodhowanipun kedah dipunbrantas. Sofiatun meksa Rakhmanu supados ngakeni pepalangipun.

Penolakan ugi murugaken *konflik sosial* awujud padudon. Amargi nolak Raden Mas Sunarsa, Sridanarti dipundukani tiyang sepuhipun. Menapa malih Sridanarti nolak Raden Mas Sunarsa amargi langkung milih Rakhmanu, jurutulis ing kantor kabupaten. Saking pethikan ing ngandhap menika saged dipuntingali wujud *konflik sosial* padudon.

“Oh, Allah, Danar! Kaningaya timen, awakmu! Kok tulak Ndara Mas Narsa, jebul pilihanmu mung Rakhmanu! Rakhmanu ki apa? Pangkate apa?! Oh, Danaaar-danar! Duwe anak siji wae kok kaya kowe! Pripun ta niki pak? Ampun tindak kantor rumiyin, mangberesi rumiyin niku. Ampun mendel mawon! Anake niku badhe angsal jurutulis niku, napa waras ngaten niku?!” wasanane Raden Ayu Dwijanarpada sambat marang kakunge.

“Ah, Danar iku rak lagi ngalami umur pancaroba. Coba sarehna, aja koksereg wae. Saiki lagi blawur pandelenge marga Gathutkaca, sesuk rak wis owah pikirane.” Kanjeng Dwijanarpada iya duka, nanging ngendikane bisa sareh.

“La nanging pripun, ta Pak, anggenkula marak Gusti Yuda mangke, wong anake pun damel jawaban mursal ngaten?!”
(Peni, 1964, kaca 38-39)

Ukara ingkang kacithak kandel, ‘Oh, Allah, Danar! Kaningaya timen, awakmu! Kok tulak Ndara Mas Narsa, jebul pilihanmu mung Rakhmanu! Rakhmanu ki apa? Pangkate apa?!’ nedahaken Sridanarti

dipundukani Raden Ayu Dwijanarpada amargi nolak Raden Mas Sunarsa. Raden Ayu Dwijanarpada ugi ndukani Sridanarti langkung milih Rakhmanu. Rakhmanu dipunanggep boten gadhah pangkat. Tinimbang Raden Mas Sunarsa, Rakhmanu panci langkung andhap pangkatipun. Raden Ayu Dwijanarpada ugi lingsem kaliyan Gusti Yuda amargi Sridanarti sampun nolak lamaranipun Raden Mas Sunarsa. Gusti Yuda inggih menika tiyang sepuhipun Raden Mas Sunarsa.

f. Rakhmanu boten kersa jujur

Pawadan sanes ingkang murugaken *konflik sosial* awujud *perdebatan* inggih menika Rakhmanu boten kersa jujur. Perdebatan kadadosan nalika Rakhmanu matur bilih boten saged krama kaliyan Sofiatun amargi wonten pepalang. Nanging Rakhmanu dereng kersa matur, menapa pepalangipun. Saengga ndadosaken Sofiatun mbujuk Rakhmanu supados kersa ngakeni. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Nanging iki dudu selir, Dhik Atun. Dudu selir!”

“La apa? Kacancang prekara gaweyan? Panjenengan ora perlu dadi priyayi, dadi jurutulis nggethu aneng kantor. Donyane wong dagang uga ora ina banget-banget kok, Mas. Titel raden bisa dituku. Apa wujud klilip, ayo padha diilangi saeka praya,” ujare Sofiatun. Ngira yen sing dadi klilip dudu prekara selir, Sofiatun sangsaya gagah anggone arep mbrastha. Ngrampungni prekara jejodhowan karo Rakhmanu. Luwih gampang tinimbang prekara wong wadon! Saiki genten tangane wong wadon iku ngremet-ngremet pundhake Rakhmanu.

Rakhmanu meksa durung gelem blaka.

“Dakaturi menggalih, Mas. Aku ijen. Bapak wis ora kagungan sanak maneh. Lan calonku lan calone bapak mung panjenengan. Kabeh, omah, toko lan samubarang kalir bandha samene iki ora

bakal bisa karumat dening wong wadon kaya aku. Yen ora panjenengan bantu, bakal morat-marit. Apa ora eman? Panjenengan pancen ora bisa bantu aku, yen ora manggon ing omah kene. Lan ora bisa manggon omah kene, yen ora oleh palilahku. Priye? Ayo, ta Mas. Apa ora eman nyawang aku morat-marit?” terus-terusan Sofiatun omong mbebujuk.
(Peni, 1964, kaca 35)

Sofiatun mbujuk Rakhmanu kanthi ngiming-ngimingi toko saha bandha warisan bapakipun menawi Rakhmanu kersa dipunjodhohaken kaliyan piyambakipun. Sofiatun ugi mbujuk Rakhmanu bilih dagang ugi boten asor tinimbang pakaryan juruserat. Nanging Rakhmanu tetep dereng kersa jujur, pawadan menapa ingkang murugaken Rakhmanu boten saged krama kaliyan piyambakipun.

g. Sridanarti sampun ngandheg

Konflik sosial ingkang kadadosan amargi Sridanarti ngandheg inggih menika *kekerasan fisik*. Nalika Kangjeng Dwijanarpada mangertos bilih Sridanarti sampun ngandheg kaliyan Rakhmanu, Sridanarti dipundukani malih. Sridanarti ugi ngalami *konflik sosial* awujud *kekerasan fisik*. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Nanging dalem kedah sesambetan kalian piyambakipun, Pak. Rama! Dalem sampun wawrat...” suwarane Sridanarti ndhredeg.
“Heh!?! Apa?!?” Rama lan Ibune mbengok bareng.
“Oh Anakku! Anakku!! Nistha temen – oh!”
Dalem Kabupaten Anom geger maneh. Raden Ayu Dwijanarpada dhawah kantaka. Kangjeng Dwijanarpada lali buka – wasanane, asta kumlawe nyengkiling keng putra. Sridanarti dhawah krungkep, terus muwun nguguk.
(Peni, 1964, kaca 40)

Nalika Sridanarti ngakeni bilih sampun ngandheg kaliyan Rakhmanu ndadosaken duka tiyang sepuhipun. Ukara ingkang kacithak kandel, ‘asta kumlawe nyengkiling keng putra. Sridanarti dhawah krungkep, terus muwun nguguk’, nedahaken Sridanarti sampun ngalami *kekerasan fisik*. Sridanarti dipunsengkiling dening Kangjeng Dwijanarpada ngantos dhawah. Ngandhegipun Sridanarti murugaken piyambakipun ngalami *kekerasan fisik*.

h. Pitnah

Pitnah dados salah satunggaling pawadan ingkang murugaken *konflik sosial* ing novel *Sanja Sangu Trebela*. Pitnahipun Rakhmanu dhateng Sridanarti murugaken padudon kaliyan Kangjeng Dwijanarpada. Rakhmanu boten ngakeni sampun pepacangan kaliyan Sridanarti saengga Sridanarti dipundukani tiyang sepuhipun. Pitnahipun Rakhmanu saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Oh, Rakhmanu, kebangeten anggonmu gawe sengsaraning awakku. Wis daklakoni mengkene, la kok – la kok – oh, Rakhmanu!!!”

“La kowe ki priye ta, Ndhuk?! Rembugmu wis gawe wirange wong tuwa, saiki digugu, jebul kaya ngene dadine?!”

“Oh, Rama!” dalem mboten dora. Dalem sampun bandrek-jinah kaliyan Pun Rakhmanu menika ing griya alit sewan kula, griya alit ing kilen bata kabupaten, Rama. Saben dinten Rebo, jam enem ngantos jam sanga ndalu.”

“Bener kandhane anakku iki, Rakhmanu?” pitakone Kangjeng Dwijanarpada karo jumeneng malang kadhak.

“Nun mboten, Ndara Kangjeng! Dalem mboten rumaos sawung raket kaliyan keng putra, sanajan pondhokan dalem ugi kapetang ing kilen bata dalem kabupaten,” atur wangsulane Rakhmanu kanthi suwara kedher.

“Edan kowe ki Ndhuuuk!!” ngendika mengkono mau karo nendang putra putrine.

Raden Ajeng Sridanarti dhawah kelumah, nanging enggal tangi lan ngekep sampeyane keng rama.

“Leres, Rama, leres rembag dalem, oh-huh-huh!! Leres rembag dalem, boten dora, oh-huh!!”

(Peni, 1964, kaca 42-43)

Rakhmanu dipuntimbali dhateng dalem kabupaten Anom supados kersa tanggel jawab saha badhe dipunkramakaken kaliyan Sridanarti. Nanging Kangjeng Dwijanarpada dados duka amargi Rakhmanu boten ngakeni bilih sampun pepacangan kaliyan Sridanarti. Rakhmanu boten ngakeni bilih sampun janjijan saben dinten Rebo ing griya alit kilen bata kabupaten.

Tegesipun Rakhmanu boten kersa dipunkramakaken kaliyan Sridanarti. Kangjeng Dwijanarpada duka kaliyan Sridanarti amargi lingsem. Putranipun sampun ngandheg nanging Rakhmanu boten kersa ngakeni. Boten namung dipundukani kemawon Sridanarti lajeng dipundugang amargi dukanipun Kangjeng Dwijanarpada. Saengga pitnahipun Rakhmanu murugaken Sridanarti ugi ngalami *kekerasan fisik*. Ukara ingkang kacithak kandel, “Edan kowe ki Ndhuuuk!!” ngendika mengkono mau karo nendang putra putrine’ nedahaken *kekerasan fisik* ingkang dipunalami Sridanarti.

Sasampunipun Rakhmanu boten kersa ngakeni, lajeng seksi-seksi dipuntimbali. Seksi-seksi menika tiyang-tiyang ingkang nenggani griya alit ing kilen bata kabupaten. Nanging seksi-seksi menika ugi boten ngakeni, bilih saben dinten Rebo Sridanarti sampun janjijan kaliyan

Rakhmanu. Pitnahipun saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Nun sanes. Nuwun sewu, miturut pamireng kula suwantenipun kok sanes Den Bagus Rakhmanu ingkang dolan sareng Ndrajeng Danar.”

“Eh?! Priye?!” Raden Ajeng Sridanarti meli njelih.

“Den Bagus Rakhmanu boten nate dolan mrika, rak inggih ta, Ndrajeng?” ujare Miya ganti takon, bareng ngreti Ndrajeng danar uga ana kono.

“La banjur, sangretimu, sapa sing dolan mrana bareng Danar, eh, Kang?”

“La inggih boten sanes Pun Salamun, ingkang ngirid nimbali kula mriki wau, Ndara Kangjeng,” atur wangsulane wong wuta iku.

“Eh?!!”

“Adhuh, blai aku!!” pambengoke Raden Ajeng Sridanarti.

“Priye Miya, balenana wangsulanmu!”

.....

Kangjeng Dwijanarpada ora sranta, muntab maneh penggalihe, keng putra didugang tiba krungkep. Arep dipindhoni, nanging wong ayu menik-menik iku trengginas ngadeg, terus mlayu keplantrang-plantrang cincing-cincing jarit, mlayu njlenthar nyabrang plataran amba, terus amblas. Pating jlerit tangis lan pambengoke para abdi wadon ngiring Sang Putri.

(Peni, 1964, kaca 47-48)

Seksinipun Sridanarti sampun dipunbayar kaliyan Rakhmanu supados boten ngakeni ingkang saleresipun. Saengga nalika dipuntimbali dening Kangjeng Dwijanarpada, seksi-seksi menika ngaturaken *kesaksian palsu*. Seksinipun Sridanarti matur bilih ingkang janjijan kaliyan Sridanarti sanes Rakhmanu nanging Salamun. Salamun inggih menika kusir andhong ingkang saben dinten Rebo mapag Sridanarti nalika janjijan kaliyan Rakhmanu. amargi seksi-seksi ugi boten ngakeni bilih Sridanarti pepacangan kaliyan Rakhmanu, Sridanarti dipundugang malih ngantos dhawah. Sridanarti ingkang ajrih lajeng mlajar nyincing jarit kesah saking dalem kabupaten. Pitnahipun

Rakhmanu menika ndadosaken Sridanarti ngalami kekerasan fisik dening Kangjeng Dwijanarpada.

Amargi pitnahipun Rakhmanu Sridanarti boten namung dipundukani saha dipundugang kemawon, Sridanarti ugi ngalami *konflik sosial* sanes awujud *pengusiran*. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Ben, ben minggat!! Minggat!! Minggat!!” ming iku kang bisa diucapake dening rama kang lagi duka.

Raden Ajeng Sridanarti kang keplayu saka kabupaten anom, ora ana sing nututi. Ora ana sing ngetutake. Layune kontrang-kantring, gelungane wudhar ora keplawur. Mlayu, mlayu embuh menyang endi, anggere adoh saka papan papa-cintraka!

(Peni, 1964, kaca 47)

Kangjeng Dwijanarpada langkung duka amargi sedaya ikhtiaripun boten wonten asilipun. Tiyang-tiyang ingkang dipunajab saged ngakeni malah boten kersa ngakeni. Seksi-seksi malah matur menawi Sridanarti pepacangan kaliyan Salamun, kusir andhong. Amargi dukanipun Sridanarti dipundugang lajeng dipunusir saking dalem kabupaten Anom.

i. Lamaranipun Andre de Boinville

Pawadan salajengipun inggih menika lamaranipun Andre de Boinville. Pawadan menika ndadosaken *konflik sosial* awujud *perdebatan*. Sasampunipun dipunusir tiyang sepuhipun, Sridanarti lajeng dados wanita palanyahan. Andre kepanggih kaliyan Sridanarti wonten ing *diskotik*. Andre ingkang nembe sepisan kepanggih sampun remen

kaliyan Sridanarti. Andre lajeng ngersakaken badhe nglamar Sridanarti. Saged dipuntingali saking pethikan menika.

...Dana, wenehana panggonan kanggo aku srawung luwih suwe karo kowe. Wenehana kalonggaran kanggo mikir. Bisa uga aku bakal nglamar kowe dadi sisihanku, kancaku urip. Bebarengan karo aku, dakkira donyaku ora bakal sepi maneh."

.....

"Apa ora ana enggon kanggo aku ing atimu?"

"Andre. Luwih becik saiki ayo golek hotel. Yen wis gek aku bayaren, lan sesuk lalekna! Pasrawungan kita mung tekan pucuke bengi iki."

"Dadi bakal katrucutan maneh asmaraku? Ma foi! Donya iki pancen wis mboseni. Umure wis tuwa, lan isine mung iku-iku wae! Bosen! Apa maneh ora duwe kanca."

Danarti suwarane sentak, nanging atine lumpuh. Apa maneh bareng krungu ukara kang melas asih iku, sanalika kekuwatane lolos!

"Ah, Andre! Priye pambudiku ngleksanani kekarepanmu?! Aku wis tau ngetutake surasane asmara, nanging pranyata laku iku ora bener. Mung ndadekake urip iki kacintraka. Mongсок saiki aku wani baman maneh?" ngudarasane Sridanarti ngiras nglapurake suwara atine marang wong lanang manca iku.

"Wis, ta, Dana. Bengi iki mengko kowe aja bali menyang omah jobong. Aja bali salawase! Aku duwe pametu cukup kanggo urip karo kowe, ana ing jagad sisih endi wae! Kowe melu aku, gelem ta, mademoiselle?"

"Aku ora nyaguhi. Nanging becike arep dakcoba!"

"Les femmes!"

(Peni, 1964, kaca 65-66)

Wiwitanipun Sridanarti boten nampi lamaranipun Andre amargi nembe sepisan kepanggih kaliyan Andre. Nanging Andre ngraos sampun remen dhateng Sridanarti nalika mirengaken cariyos gesangipun Sridanarti. Miturut Andre boten wonten tiyang estri kados Sridanarti ingkang njagi katresnan kanthi tulus. Saengga Andre ngersakaken badhe nglamar Sridanarti dados garwanipun. Lamaranipun Andre menika nuwuhken perdebatan antawis kekalihipun. Sridanarti menika

dereng kersa nampi lamaranipun Andre amargi taksih kuwatir. Sridanarti boten kersa ngalami kadadosan kados rumiyin kaliyan Rakhmanu. Pawadan menika ndadosaken Sridanarti nolak lamaranipun Andre.

j. Panyuwunipun Sridanarti

Pawadan ingkang murugaken konflik sosial awujud padudon inggih menika panyuwunipun Sridanarti. Sasampunipun 37 taun, Sridanarti kepanggih malih kaliyan Rakhmanu ing kitha Mranggen. Rakhmanu ingkang saweg gerah lajeng nyuwun pangapunten dhateng Sridanarti. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Oh, Ndrajeng! Ndrajeng! Nyuwun pangapunten! Dalem nyuwun pangapunten!”

“Ah, Mas Rakhmanu. Wis ora perlu dieling-eling maneh lelakon kang uwis-uwis. Tekaku ora arep ngrembug bab kang lawas-lawas, utawa arep ngukum kowe. Ora. Mung arep nembung marang nyaimu, samangsa-mangsa Kangmas seda, kunarpamu daksuwun.”

“Oh, Ndrajeng! Boten kadosa! Kadospundi kersanipun ndandalem dalem namung ndherek. Kacemplungaken dhateng lepen dalem inggih namung samanut!”

“Nanging, Pak! Aku bojomu! Aku sing wajib ngukup layonmu!” ujare wong wadon kang nunggoni wong lara iku.

“Ah, kowe ngreti apa...Atun! Lungaa kana...! Kowe biyen...sing gawe sengsaraku...sengsara sabanjure. Bandha-bandhu sing kokjanjekake, pranyata bisa ambblas karena wolak-walike jaman.....

(Peni, 1964, kaca 118)

Sridanarti gadhah kekajengan, menawi sampun seda badhe dipunkubur sareng kaliyan Rakhmanu. Amargi tresnanipun dhateng Rakhmanu, Sridanarti kepengen menawi sampun seda dipun kubur sareng kaliyan Rakhmanu. Senajan rumiyin Rakhmanu sampun mitnah Sridanarti,

boten kersa tanggel jawab wawratipun, saengga Sridanarti dipunusir dening rama ibunipun. Pramila, Sridanarti tindak dhateng Mranggen saprelu nyuwun jisimipun Rakhmanu menawi sampun seda. Perkawis menika ndadosaken Sofiatun boten trima amargi Sofiatun ngraos piyambakipun garwanipun Rakhmanu. Piyambakipun ingkang kedah nguburaken jisimipun Rakhmanu. Nanging Rakhmanu malah duka dhateng Sofiatun. Rakhmanu gela sampun kersa dipunkengken Sofiatun mitnah Sridanarti, saengga gesangipun samenika dados tiyang ngemis boten gadhah menapa-menapa. Saengga Rakhmanu ndukani Sofiatun.

Kekajenganipun Sridanarti ugi murugaken *konflik sosial* sanes inggih menika *pengusiran*. Amargi badhe manut kaliyan kekajenganipun Sridanarti, Rakhmanu ngusir Sofiatun. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Ah, kowe ngreti apa...Atun! Lungaa kana...! Kowe biyen...sing gawe sengsaraku...sengsara sabanjure. Bandha-bandhu sing kokjanjekake, pranyata bisa ambblas karena wolak-walike jaman. Iku...ora dakpikir.... biyen. Saiki – saiki – kowe, awake dhewe iki, duwe apa? Wong ngemis! Mung wong ngemis! Bandha dienggo ngubur...aku wae, wis ora ana maneh! Oh, cilaka awak mami!! Bandha kuwi ora bisa abadi, nanging katresnan...,katresnan bisa dirasa lan digawa nganti tumekaning kubur! Ya aku iki contone sing nglakoni. Wis telungpuluhpitu taun ora gepok singgol, nanging saiki ya rinasa kangen keket banget. Saiki kowe ngadoha kana, Tun! Kadospundi, Ndrajeng? Kadospundi ngaten menika kodratipun Pangeran, Ndrajeng! Hi-hih-hih!! Kula sinareng sepuh dados tiyang ngemis, hi-hi-hik!”
Ora nganti rong jam saka ucapane kang sigeg-sigeg kuwi, Rakhmanu tua mulih menyang jaman kelanggengan. Layone sida dikukup dening Nyonya Sridanarti, dilebokake ing trebela, terus digawa nganggo ambulans putih menyang Kutha Surabaya.
 (Peni, 1964, kaca 118-119)

Ukara ingkang kacithak kandel, ‘Ah, kowe ngreti apa...Atun! Lungaa kana...! Kowe biyen...sing gawe sengsaraku...sengsara sabanjure’ nedahaken Rakhmanu ngusir Sofiatun. Rakhmanu ngusir Sofiatun amargi piyambakipun badhe manut ndherek Sridanarti. Badhe dipunbekta jisimipun boten menapa-menapa. Senajan sampun 37 taun nanging tresnanipun tetep boten ical dhateng Sridanarti. Rakhmanu sampun duka kaliyan Sofiatun ingkang ngengken mitnah Sridanarti kala rumiyin. Nanging gesangipun Rakhmanu kaliyan Sofiatun malah dados tiyang ngemis, bandhanipun telas, bangkrut. Saengga Rakhmanu ngusir Sofiatun.

3. Cara Ngrampungaken *Konflik Sosial*

Pirembagan cara ngrampungaken *konflik sosial* inggih menika wonten ing *novel Sanja Sangu Trebela*. Cara ngrampungaken *konflik sosial* ingkang kalampahan dening para paraganipun inggih menika pasrah, ngalah, mendel, kesah, jujur, nimbali seksi, nyaguhi panyuwunipun Sridanarti saha sedanipun Rakhmanu. Cara menika dipunginakaken dening paraganipun kangge ngrampungaken konflik ingkang awujud *perdebatan*, *penolakan*, *padudon*, *kekerasan fisik*, saha *pengusiran*. Cara ngrampungaken *konflik sosial* dening paraganipun menika badhe kaandharaken setunggal mbaka setunggal wonten ing ngandhap menika.

1) *Perdebatan*

a. *Perdebatan antawisipun Raden Ajeng Sridanarti saha Rakhmanu*

Cara ngrampungaken *konflik sosial* dening paraganipun inggih menika

Raden Ajeng Sridanarti : Meksa

Rakhmanu : Ngalah

Perdebatan antawisipun Raden Ajeng Sridanarti saha Rakhmanu kadadosan nalika Raden Ajeng Sridanarti ngersakaken Rakhmanu matur ngangge basa ngoko dhateng piyambakipun. Rakhmanu ingkang boten kersa matur ngangge basa ngoko amargi ngraos beda drajatipun, ndadosaken Sridanarti meksa dhateng Rakhmanu supados kersa matur ngangge basa ngoko. Perdebatan antawis kekalihipun saged dipuntingali saking pethikan menika.

“Saiki kudune padha gladhen. Kowe aja ngundang aku Putri utawa Ndrajeng, utawa ndandalem. Nanging kudu diajeng lan ngoko. Dene aku kudu ngaturi kowe kakangmas. Iya, ta? Marga, besok yen kene wis urip jejodhowan....”

“ah, Ndrajeng. Sampun kalajeng-lajeng rumiyin.”

“Nanging kene rak kudu gladhen, ta, kangmas?”

.....

“Nanging.... nanging kula mlarat, anakipun tiyang boten gadhah, malah samenika sampun lola lo, Ndrajeng.”

“Apa aku tau nyebut njaluk supaya kowe kudu sugih lan duwe wong tuwa? Sing dakjaluk kowe tresna marang aku lan lanang tenan. Iya ta? Apa sing dakjaluk?”

“Katresnan. Tresna asmara.”

“Wiwit biyen aku kandha mengkono, rak iya ta? Nganti kene nemokake omah iki, rak mung kuwi panjalukku. Priye wangsulanmu?”

“Nun inggih, kula tresna saestu dhumateng panjenengan.”

(Peni, 1964, kaca 8-9)

Wonten pethikan ing nginggil menika, Sridanarti ngengken Rakhmanu matur ngangge basa ngoko mawon. Amargi menawi sampun krama,

tiyang estri menika ingkang kedah matur ngangge basa krama dhateng garwanipun. Wondene ingkang jaler kedahipun matur ngangge basa ngoko kemawon. Sinaosa garwanipun namung tiyang biasa sanes keturunan ningrat.

Nanging Rakhmanu boten saged matur ngangge basa ngoko dhateng Sridanarti. Amargi Sridanarti menika taksih keturunan ningrat ingkang kedahipun dipunaturi ngangge basa krama alus. Pepenginan Sridanarti menika lajeng nuwuhaken *perdebatan* antawis kekalihipun. Sridanarti ingkang tetep meksa, ndadosaken Rakhmanu ngalah kaliyan Sridanarti. Rakhmanu nuruti kemawon pepenginanipun Sridanarti ingkang namung nyuwun tresna asmara.

b. *Perdebatan* antawisipun Raden Ayu Dwijanarpada saha Kangjeng Dwijanarpada

Cara ngrampungaken *konflik sosial* dening paraganipun inggih menika

Raden Ayu Dwijanarpada : Meksa

Kangjeng Dwijanarpada : Ngalah

Perdebatan antawisipun Raden Ayu Dwijanarpada saha Kangjeng Dwijanarpada kadadosan amargi Raden Ayu Dwijanarpada gadhah kekajengan badhe njodhohaken Sridanarti. Raden Ayu Dwijanarpada badhe njodhohaken Sridanarti kaliyan Raden Mas Sunarsa putranipun Bupati ingkang sekolah saha pangkatipun inggil. Raden Ayu Dwijanarpada kaliyan Kangjeng Dwijanarpada rumiyin ugi dipunjodhohaken dening tiyang sepuhipun saengga kedahipun

Sridanarti ugi badhe dipunjodhohaken kemawon. Garwa menika ingkang milihaken inggih tiyang sepuh. Sridanarti kedah manut kemawon dhateng tiyang sepuh. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Lo, yen aku mono ya iya-iya wae, angger sing nglakoni padha geleme.”

“Wah, panjenengan niku sajak kok ora karenan ing penggalih. Ndara Mas Narsa niku putrane Bupati, lo, Kangmas. Gek nggih trahing ratu. Kurang napa? Engatase gendhuk mung weton HIS rak nggih matur sewu nuwun dhumateng Gusti Allah angsal jodho weton sekolah dhuwur...”

“Lo, nanging saiki ki jamane wis modern, wong wadon ya diwenahi wenang milih....”

“Alah, gene kula rumiyin nggih boten kathik pilah-pilih. Bojo sing madosaken nggih bapak-ibu, gene ya jodho.”

“Lo, lo, lo. Jaman saiki seje karo biyen. Saiki ki wanita rak wenang nampik, sanajan ora wenang milih.”

“Pun, pendheke mengke gendhuk kula uruse.”

.....

“Gusti ngendika yen Ndara Mas Narsa sampun rawuh saking Ngayogya. Mengke kita didhawuhi tindak sekalian wae, dene gendhuk kajenge dipapag Ndara Mas Narsa piyambak. Dospundi ngaten menika? Rak nyata adreng, ta?”

“La, ya, kana. Aku ya mung manut.”

“La ngaten, dados anggenkula rembagan kaliyan Gendhuk Danar mangke saged madhep-mantep.”

(Peni, 1964, kaca 15-16)

Bapakipun Sridanarti, Kangjeng Dwijanarpada sarujuk kemawon nanging tetep sakersanipun Sridanarti. Amargi ingkang badhe nglampahi inggih menika Sridanarti piyambak. Samenika tiyang estri boten kados jaman rumiyin, ingkang jodhonipun dipunpilihaken dening tiyang sepuhipun. Nanging Sridanarti angsal milih calon piyambak, badhe krama kaliyan sinten. Nanging Raden Ayu Dwijanarpada tetep meksa badhe njodhohaken Sridanarti kaliyan

Raden Mas Sunarsa. Saengga Kangjeng Dwijanarpada namung manut, ngalah kaliyan kekajenganipun Raden Ayu Dwijanarpada supados boten tuwuh *perdebatan* malih.

c. *Perdebatan* antawisipun Raden Ayu Dwijanarpada saha Raden Ajeng Sridanarti

Cara ngrampungaken *konflik sosial* dening paraganipun inggih menika

Raden Ayu Dwijanarpada : Meksa

Raden Ajeng Sridanarti : Ngalah

Ngalah dados cara ngrampungaken *konflik sosial* awujud *perdebatan* ingkang dipunalami Sridanarti kaliyan ibunipun, Raden Ayu Dwijanarpada. *Perdebatan* kadadosan nalika Raden Ayu Dwijanarpada ngengken Sridanarti tindak dhateng pista kaliyan Raden Mas Sunarsa amargi andhongipun sampun kebak. Sridanarti dereng kersa bidhal sareng Raden Mas Sunarsa, lajeng wonten tilpun bilih Raden Mas Sunarsa malah ngersakaken badhe mapag Sridanarti. Ibunipun Sridanarti tambah meksa Sridanarti supados bidhal dhateng pista sareng kaliyan Raden Mas Sunarsa. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Ngendika apa Ndrajeng Narsi, Ndhuk?”

“Sanes Mbak Narsi kok, Bu. Ndara Mas Narsa. Ngendika badhe ngersakaken methuk kula.”

“E, la kuwi kebeneran.”

“Alah, Ibu ki. Rumangsaku kok aeng ngono, Ndara Mas Narsa ki saiki, ndadak ngersakake methuk aku barang.”

“La wong ya padha enom, Ndhuk. Wis lumrah ubyang-ubung. Yen ngaturi Ndrajeng Narsi kowe kok mbak, nanging marang Ndara Mas Narsa kok ora kangmas wae ta, Ndhuk?”

“Alah, ibu rak saya ngundhat-undhat! Inggih, sampun bidhal mrika, Kang Salamun wis ana ngarepan gale!”

.....
Sabudhale andhong banjur pesen-pesen marang para abdine yen mengko ana papagan saka kabupaten diaturi nusul menyang daleme Tuwan Rademaker. Raden Ajeng Sridanarti ora kurang weweka, dipapag kandha gelem, nanging dheweke ora bakal lunga ijen. Dheweke tindak dhisik menyang omahe Landa pabrik kang ora adoh saka daleme, marani kancane kang jeneng Elsje.

(Peni, 1964, kaca 17-18)

Sridanarti dipunpeksa Ibunipun bidhal dhateng pista kaliyan Raden Mas Sunarsa. Sridanarti ingkang rikuh kaliyan Raden Mas Sunarsa boten kersa bidhal sareng. Sridanarti ngraos boten remen bidhal kaliyan Raden Mas Sunarsa, nanging ibunipun meksa kemawon. Saengga Sridanarti lajeng ngalah kaliyan kekajenganipun Raden Ayu Dwijanarpada. Sridanarti matur kersa bidhal kaliyan Raden mas Sunarsa. Sridanarti ngalah supados ibunipun boten meksa-meksa malih ngengken bidhal kaliyan Raden Mas Sunarsa. Sinaosa sasampunipun Raden Ayu Dwijanarpada bidhal, Sridanarti malah bidhal kaliyan kancanipun, Elsje.

d. *Perdebatan* antawisipun Raden Mas Sunarsa saha Raden Ajeng Sridanarti

Cara ngrampungaken *konflik sosial* dening paraganipun inggih menika

Raden Mas Sunarsa : Ngrayu

Raden Ajeng Sridanarti : Ngendha

Ngendha dados cara ingkang dipuntindakaken Sridanarti nalika ngalami *konflik sosial perdebatan*. Nalika wonten ing pista, Raden Mas Sunarsa tansah caket kaliyan Raden Ajeng Sridanarti. Raden Mas

Sunarsa panci remen dhateng Sridanarti saengga kepengen caket-caket kaliyan Sridanarti. Nanging Sridanarti ingkang tresnanipun dhateng Rakhmanu dados boten remen wicantenan kaliyan Raden Mas Sunarsa. Sridanarti boten kersa nalika dipunrayu kaliyan Raden Mas Sunarsa saengga kepengen ngendha saking Raden Mas Sunarsa. Saged dipuntingali saking pethikan menika.

“Danar,” ujare Sunarsa miwiti guneman maneh.

“Apa?”

“Kowe bengi iki ayu tenan.”

“Is! Aja ndhugal kowe! Iki ing samadyane pasamuwan. Aja angger mucap wae,” jawabe Sridanarti. pasuryane mbrabak abang.

“Alah wong sing krungu ya kowe dhewe wae, kok.”

“Pancen. Sing krungu aku dhewe. Nanging caramu bisik-bisik kuwi rak wis beda karo wong srawung blak-blakan.”

“Pancen. Pancen ana karepku.”

Sridanarti rumangsa ora seneng omong-omong mengkono karo Raden Mas Sunarsa. Nanging kepriye anggone arep nginggati?

(Peni, 1964, kaca 21)

Sridanarti sampun boten betah wicantenan kaliyan Raden Mas Sunarsa nanging boten saged ngendha. Menapa malih Raden Mas Sunarsa ngrayu kemawon ndadosaken Sridanarti kepengen ngendha. Nanging, amargi bidhalipun dhateng pista sareng kaliyan Raden Mas Sunarsa, Sridanarti dados boten saged ngendha saking Raden Mas Sunarsa. Saengga Sridanarti ngraos boten remen dipunrayu kaliyan Raden Mas Sunarsa.

Wangsul saking pista, kadadosan *perdebatan* malih antawisipun Raden Mas Sunarsa saha Raden Ajeng Sridanarti. *Perdebatan* kadadosan amargi wontenipun beda pamanggih antawis kekalihipun.

Raden Mas Sunarsa meksakaken pamanggihipun saengga Sridanarti ngalah. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Kowe kok betah wiwit lulus sekolah biyen terus nganggur ora nerusaken sinau apa-apa?”

”Ah, aku wis prawan diwasa ngene. Ora pantes wong wadon sekolah dhuwur-dhuwur. Apa maneh wis saumurku mengkene.”

“Pira umurmu?”

“Wolulas.”

“Isih sabarakane Elsje. Lan Elsje isih nerusake sekolah. Karo dene dhek kowe lulus HIS biyen, rak isih cilik.”

“Aku rumangsa diwasa sewindu kepungkur,” ujare Danarti. “Lan aku wong Jawa, dene Elsje wong Eropah. Seje.”

“La saiki, sawise rumangsa diwasa, kowe arep apa?”

“Prawan Jawa diwasa arep apa? Panjengan uga wong Jawa, rak ngreti adat jawa?” panyalenthoke Sridanarti.

“Ngenteni dilamar uwong! Ah, kowe isih kuna! Saiki ora kena wong anom sabarakanmu iku duwe pikiran mengkono.”

“Aku iya ora duwe pikiran mengkono. Adat sing nduweni pikiran mengkono.”

“Kowe kudu ngilangi adat-adat kang ora cocok karo urip kita iki.”

“Aku wis nyoba,” wangsulane Sridanarti nguber terus.

“Priye asile?”

“Lumayan. Aku arep kawin karo wong lanang pilihanku.”

(Peni, 1964, kaca 23)

Miturut pamanggihipun Raden Ajeng Sridanarti, tiyang estri boten perlu sekolah inggil-inggil, boten pantes. Nanging miturut Raden Mas Sunarsa, samenika sampun jaman modern, tiyang estri kedahipun sekolah ingkang inggil. Tiyang nom kedahipun boten namung manut adat mawon ingkang boten jumbuh kaliyan kahanan samenika. Tiyang estri boten kedah nengga dipunlamar mawon. Raden Mas Sunarsa ngengken Sridanarti ampun manut kemawon kaliyan adat ingkang boten cocok. Sridanarti ngalah, ngleresaken pamanggihipun Raden Mas Sunarsa, bilih piyambakipun boten namung manut adat kemawon

ingkang nengga lamaran-lamaran. Nanging Sridanarti badhe krama kaliyan calon pilihanipun.

e. *Perdebatan antawisipun Sofiatun saha Rakhmanu*

Cara ngrampungaken *konflik sosial* dening paraganipun inggih menika

Sofiatun : Meksa

Rakhmanu : Mendel

Perdebatan kadadosan nalika Rakhmanu nolak dipunjodhohaken kaliyan Sofiatun. Rakhmanu dereng kersa jujur, pawadan menapa ingkang murugaken nolak Sofiatun. Kamangka Rakhmanu calon saking bapakipun Sofiatun ingkang sampun dipunpitados saged njagi Sofiatun saha tokonipun. Sofiatun lajeng meksa kepengen mangertos pawadan menapa ingkang murugaken Rakhmanu nolak piyambakipun. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Nanging iki dudu selir, Dhik Atun. Dudu selir!”

“La apa? Kacencang prekara gaweyan? Panjenengan ora perlu dadi priyayi, dadi jurutulis nggethu aneng kantor. Donyane wong dagang uga ora ina banget-banget kok, Mas. Titel raden bisa dituku. Apa wujud klilip, ayo padha diilangi saeka praya,” ujar Sofiatun. Ngira yen sing dadi klilip dudu prekara selir, Sofiatun sangsaya gagah anggone arep mbrastha. Ngrampungni prekara jejodhowan karo Rakhmanu. Luwih gampang tinimbang prekara wong wadon! Saiki genten tangane wong wadon iku ngremet-ngremet pundhake Rakhmanu.

Rakhmanu meksa durung gelem blaka.

“Dakaturi menggalih, Mas. Aku ijen. Bapak wis ora kagungan sanak maneh. Lan calonku lan calone bapak mung panjenengan. Kabeh, omah, toko lan samubarang kalir bandha samene iki ora bakal bisa karumat dening wong wadon kaya aku. Yen ora panjenengan bantu, bakal morat-marit. Apa ora eman? Panjenengan pancen ora bisa bantu aku, yen ora manggon ing omah kene. Lan ora bisa manggon omah kene, yen ora oleh palilahku. Priye? Ayo, ta Mas. Apa ora eman nyawang aku morat-

marit?” terus-terusan Sofiatun omong mbebujuk.
(Peni, 1964, kaca 35)

Sofiatun meksa Rakhmanu supados ngakeni, pawadan menapa ingkang murugaken Rakhmanu boten saged krama kaliyan piyambakipun. Wondene calonipun Sofiatun saha bapakipun namung Rakhmanu. Sofiatun lajeng mbujuk Rakhmanu supados maturaken, pawadan menapa ingkang murugaken Rakhmanu nolak Sofiatun. Menawi perkawis wanita, Sofiatun rumaos saged dipunsingkiraken saengga Rakhmanu saged krama kaliyan piyambakipun. Sofiatun uga mbujuk Rakhmanu, bilih Rakhmanu menika tiyang ingkang dipunpitados dening bapakipun Sofiatun kangge njagi toko, griya, saha sedaya bandha. Nanging Rakhmanu ingkang dipunpeksa, dereng kersa jujur maturaken pawadanipun. Rakhmanu namung mendel amargi bingung. Saengga ndadosaken Sofiatun meksa-meksa Rakhmanu.

f. *Perdebatan* antawisipun Andre de Boinville saha Raden Ajeng Sridanarti

Cara ngrampungaken *konflik sosial* dening paraganipun inggih menika

Andre de Boinville : Nglamar Sridanarti

Raden Ajeng Sridanarti : Nyaguhi panyuwunipun Andre

Cara ngrampungaken *konflik sosial* sanes ingkang awujud *perdebatan* inggih menika nyaguhi panyuwunipun Andre. *Perdebatan* kadadosan nalika Andre de Boinville kepanggih kaliyan Sridanarti ing *diskotik*. Pepanggihan menika ndadosaken Andre remen dhateng Sridanarti. Andre ngraos Sridanarti damel ramening donyanipun

saengga Andre boten kraos sepen malih. Lajeng Andre nglamar Sridanarti dados garwanipun. Kamangka Andre nembe sepisan kepanggih kaliyan Sridanarti. Sridanarti ingkang kaget dereng saged nampi lamaranipun Andre. Sinaosa Sridanarti ugi ngraos sampun tepang dangu kaliyan Andre. Nanging Sridanarti ngraos taksih kuwatir amargi nate dipunkhianati dening Rakhmanu. Saengga tuwuh *perdebatan* antawis kekalihipun. Caranipun Sridanarti ngrampungaken *konflik* menika saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Apa ora ana enggon kanggo aku ing atimu?”

“Andre. Luwih becik saiki ayo golek hotel. Yen wis gek aku bayaren, lan sesuk lalekna! Pasrawungan kita mung tekan pucuke bengi iki.”

“Dadi bakal katrucutan maneh asmaraku? Ma foi! Donya iki pancen wis mboseni. Umure wis tuwa, lan isine mung iku-iku wae! Bosen! Apa maneh ora duwe kanca.”

Danarti suwarane sentak, nanging atine lumpuh. Apa maneh bareng krungu ukara kang melas asih iku, sanalika kekuwatane lolos!

“Ah, Andre! Priye pambudiku ngleksanani kekarepanmu?! Aku wis tau ngetutake surasane asmara, nanging pranyata laku iku ora bener. Mung ndadekake urip iki kacintraka. Mongsok saiki aku wani baman maneh?” ngudarasane Sridanarti ngiras nglapurake suwara atine marang wong lanang manca iku.

“Wis, ta, Danar. Bengi iki mengko kowe aja bali menyang omah jobong. Aja bali salawase! Aku duwe pametu cukup kanggo urip karo kowe, ana ing jagad sisih endi wae! Kowe melu aku, gelem ta, mademoiselle?”

“Aku ora nyaguhi. Nanging becike arep dakcoba!”

“Les femmes!”

(Peni, 1964, kaca 65-66)

Wiwitanipun Sridanarti boten kersa nyaguhi panyuwunipun Andre amargi Sridanarti nembe sepisan kepanggih kaliyan Andre. Menapa malih Sridanarti taksih ajrih amargi sampun nate dipunkhianati dening

Rakhmanu. Sinaosa mekaten, Sridanarti boten tega nolak Andre ingkang katingal tulus nglamar piyambakipun. Ukara ingkang kacithak kandel, ‘Aku ora nyaguhi. Nanging becike arep dakcoba!’ nedahaken bilih Sridanarti badhe nyoba nyaguhi panyuwunipun Andre.

2) *Penolakan*

a. *Penolakan* dening Raden Ajeng Sridanarti dhateng Raden Mas Sunarsa

Cara ngrampungaken *konflik sosial* dening paraganipun inggih menika

Raden Ajeng Sridanarti : Nolak

Raden Mas Sunarsa : Kesah

Kesah dados cara ngrampungaken *konflik sosial* awujud *penolakan*. Raden Mas Sunarsa kesah nalika ngalami *konflik sosial* awujud *penolakan*. Raden Mas Sunarsa dipuntolak Sridanarti nalika nglamar dados garwanipun. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Bisa uga keng ibumu wis kagungan calon,” wasana ngendikane Sunarsa.

“Yen calon iku dudu calonku, ya daktampik. Sing bakal nglakoni rak aku, ta?” ujure Raden Ajeng Sridanarti. “Rak mangkono ta kersa panjenengan? Kita wong nom-noman iki kudu mbongkar adat kuna kang ora cocok karo kaanane awake dhewe iki, rak ngono ta mau?”

.....

“Danar. Kepriye mungguh jawabmu, yen calone ibumu iku aku?” Pitakone diucapake kanthi adreng. Nanging jawabe diucapake kanthi esem.

“Lha iya apa bedane, ta, Narsa? Yen aku lan kowe iki kudu ngrombak adat kuna, rak kudu ngukuhi pikiran kita? Dadi aku ya tetep ngukuhi pikiranku, yen calone ibu dudu calonku ya daktampik. Lan panjenengan rak krasa yen dudu calon pilihanku!” Mesem, nanging kejem!

.....
Ora bisa ngendhaleni kridhane kanepsone, Raden Mas Sunarsa terus lunga tanpa pamit. Diaruh-aruhi Raden Ajeng Sridanarti wis ora mangsuli.

(Peni, 1964, kaca 24-25)

Sridanarti nolak Raden Mas Sunarsa dados calon garwanipun amargi sampun gadhah pacangan inggih menika Rakhmanu. Raden Mas Sunarsa lingsem sanget dipuntolak dening Sridanarti. Menapa malih pangkatipun langkung inggil tinimbang Sridanarti. Amargi lingsemipun, Raden Mas Sunarsa kesah tanpa pamit kaliyan Sridanarti. Kesahipun Raden Mas Sunarsa dados cara ngrampungaken *konflik sosial* ingkang awujud *penolakan* dening Sridanarti.

b. *Penolakan* dening Rakhmanu dhateng Sofiatun

Cara ngrampungaken *konflik sosial* dening paraganipun inggih menika

Rakhmanu : Mendel

Sofiatun : Meksa

Penolakan dening Rakhmanu dhateng Sofiatun kadadosan amargi Rakhmanu gadhah pepalang. Rakhmanu menika sampun gadhah pacangan ingkang sampun ngandheg inggih menika Raden Ajeng Sridanarti. Sinaosa mekaten, Rakhmanu radi susah nolak Sofiatun amargi Sofiatun menika putra tunggal, gadhah toko saha bandha. Menapa malih namung Rakhmanu calon pilihanipun Sofiatun saha bapakipun. Pacanganipun Rakhmanu ndadosaken piyambakipun boten saged krama kaliyan Sofiatun. Rakhmanu dereng kersa jujur dhateng Sofiatun, kenging menapa boten saged krama kaliyan Sofiatun.

Saengga ndadosaken Sofiatun meksa Rakhmanu ngakeni. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Tandha-tandha, tumilas, apa si karepe? Genahe ndrajengmu iku wis ngandheg, rak ngono ta? Lan marga iku terus kokantepi? Sanajan jaremu panjenengan kepeksa?”

Rakhmanu meneng klakep, ora bisa mangsuli. Jibeg, bingung, katanggor karo Kenya kang kendel thok-leh.

“Wis, cekake gemantung marang kekencengane penggalihmu, Mas. Kanggoku titel ndrajeng lan ngandheg iku dudu apa-apa. Klilip mung klilipen bledug. Kena diilangi sarana eluh. Yen panjenengan ngarepake aku, mesthi dheweke bisa koksingkirake. Aku ora meksa. Panjenengan bisa nandhing, sapa sing luwih aji, aku apa ndrajengmu. Ndrajenga kae yen meteng dhisik, tegese ya wanita murahan, kendho tapihe. Apa panjenengan arep ngantepi wong kaya mengkono kuwi? Kuwi wong wadon pelanyahan! Wis, sakersamu, aku mung jumurung!” Kandha mengkono mau, Sofiatun terus nyendhal awake, uwal saka rangkulane Rakhmanu, terus nggeblas lunga.

Sing ditinggal nglokro ing kursi gedhe, ora duwe daya, kaya koncatan kuwat-kuwating badane.

(Peni, 1964, kaca 36-37)

Saderengipun kesah Sofiatun matur dhateng Rakhmanu, menawi Rakhmanu panci kersa krama kaliyan piyambakipun, Rakhmanu tamtunipun saged mutusaken Raden Ajeng Sridanarti. Rakhmanu saged nandingaken sinten ingkang langkung aji, Sofiatun utawi Sridanarti ingkang sampun ngandheg. Sofiatun kesah kanthi masrahaken dhateng Rakhmanu. Saengga Rakhmanu namung saged mendel kemawon, bingung badhe kados pundi.

3) Padudon

a. Padudon antawisipun Raden Ayu Dwijanarpada saha Raden Ajeng Sridanarti

Cara ngrampungaken *konflik sosial* dening paraganipun inggih menika

Raden Ayu Dwijanarpada : Duka

Raden Ajeng Sridanarti : Jujur

Padudon kadadosan nalika Sridanarti nolak lamaranipun Raden Mas Sunarsa. Kamangka Raden Mas Sunarsa inggih menika calon pilihanipun Raden Ayu Dwijanarpada. Nolakipun Sridanarti ndadosaken duka ibunipun. Amargi miturut Ibunipun Sridanarti, Raden Mas Sunarsa menika calon ingkang sae, keturunan ningrat saha inggil sekolahipun. Kenging menapa putranipun malah nolak Raden Mas Sunarsa, ndadosaken piyambakipun duka sanget. Raden Ayu Dwijanarpada lajeng ngengken putranipun ngakeni. Sinten calon pilihanipun saengga nolak Raden Mas Sunarsa. Dukanipun Raden Ayu Dwijanarpada saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

Bengi iku ibune duka ora karuwan. Dene Raden Ajeng Sridanarti nangis ungkep-ungkep ing bantal. Nganti wayah parak esuk, lagi sire plan sare. Nanging esuke, sadurunge Kangjeng Dwijanarpada tindak kantor, suwara gemremeng wis wiwit maneh ing dalem kabupaten anom.

“Ora ngono, Ndhuk. Terus sapa wong lanang sing kokpilih kuwi?” pitakone keng ibune wiwit ngurus bab iku maneh.

Bareng wis bola-bali didhedhes, wasanane Sridanarti blaka.

“Inggih waleh-waleh menapa, Bu. Kula nyuwun duka. Tiyang jaler ingkang kula labuhi menika sanes tiyang pangkat, sanes tiyang titel.”

“La iya, sapa? Ceplos ngono, lo!”

“Pun Rakhmanu.”

“Rakhmanu? Rakhmanu Gathutkaca?!”

“Inggih, Bu. Rakhmanu ingkang kala wau dalu njoget dados Gathutkaca!”

(Peni, 1964, kaca 38)

Sridanarti lajeng ngakeni sinten pacanganipun, inggih menika Rakhmanu. Saengga Sridanarti boten saged nampi lamaranipun Raden Mas Sunarsa. Kangge ngrampungaken padudon kaliyan ibunipun, Sridanarti jujur sinten tiyang jaler ingkang dipunpilih. Wasananipun Sridanarti kersa jujur supados boten dipundukani malih dening ibunipun.

Nanging pranyata, Sridanarti dipundukani malih nalika ngakeni bilih Sridanarti milih Rakhmanu lajeng nolak Raden Mas Sunarsa. Raden Mas Sunarsa menika langkung inggil derajat, pangkat saha sekolahipun tinimbang Rakhmanu. Raden Mas Sunarsa keturunan ningrat saha inggil sekolahipun, wondene Rakhmanu namung magang juruserat ing kantor kabupaten. Perkawis menika ndadosaken bapak ibunipun Sridanarti duka sanget. Beda drajatipun Rakhmanu kaliyan kulawarganipun Sridanarti menika ingkang murugaken dukanipun bapak saha ibunipun Sridanarti. Dukanipun menika saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Oh, Allah, Danar! Kaningaya timen, awakmu! Kok tulak Ndara Mas Narsa, jebul pilihanmu mung Rakhmanu! Rakhmanu ki apa? Pangkate apa?! Oh, Danaaar-danar! Duwe anak siji wae kok kaya kowe! Pripun ta niki pak? Ampun tindak kantor rumiyin, mangberesi rumiyin niku. Ampun mendel mawon! Anake niku badhe angsal jurutulis niku, napa waras ngaten niku?!” wasanane Raden Ayu Dwijanarpada sambat marang kakunge.

“Ah, Danar iku rak lagi ngalami umur pancaroba. Coba sarehna, aja koksereg wae. Saiki lagi blawur pandelenge marga Gathutkaca, sesuk rak wis owah pikirane.” Kanjeng Dwijanarpada iya duka, nanging ngendikane bisa sareh.

“La nanging pripun, ta Pak, anggenkula marak Gusti Yuda mangke, wong anake pun damel jawaban mursal ngaten?!”

“Danar!” Ngendikane keng ramane sentak.

“Dalem Rama?”

“Marenana anggonmu nglindur ngimpi-impi Gathutkaca, ya Ngger. Elinga, Rakhmanu kuwi pangkate isih magang! Adhuh, sungsate drajat karo awake dhewe aduoooh banget.”

Sridanarti ndhingkluk meneng wae.

“Awas! Yen nganti aku krungu utawa nemoni Rakhmanu srawung karo kowe, utawa sesambungan liwat apa wae, dakrepotake pulisi!”

(Peni, 1964, kaca 38-39)

Nalika Sridanarti jujur dhateng tiyang sepuhipun bilih pacanganipun inggih menika Rakhmanu, Sridanarti dipundukani malih. Kenging menapa Sridanarti langkung milih Rakhmanu ingkang drajatipun langkung andhap tinimbang Raden Mas Sunarsa. Rakhmanu dipunanggep boten sedrajat kaliyan kulawarganipun Kangjeng Dwijanarpada. Sridanarti namung ndhingkluk saha mendel kemawon dipundukani tiyang sepuhipun. Sridanarti boten saged matur menapa-menapa amargi atosipun sipat tiyang sepuhipun ingkang taksih ngagung-agungaken keturunan, pangkat saha drajat.

b. Padudon antawisipun Kangjeng Dwijanarpada, Sridanarti saha Rakhmanu

Cara ngrampungaken *konflik sosial* dening paraganipun inggih menika

Kangjeng Dwijanarpada : Ndukani Sridanarti

Sridanarti : Dipundukani Kangjeng Dwijanarpada

Rakhmanu : Boten kersa ngakeni

Padudon kadadosan nalika Rakhmanu dipuntimbali dhateng dalem kabupaten saperlu badhe dipunkengken ngakeni sampun ngandheg kaliyan Sridanarti lajeng badhe dipunkramakaken. Kangjeng

Dwijanarpada, bapakipun Sridanarti, sampun ngajabaken sanget Rakhmanu kersa tanggel jawab, ngakeni tumindakipun. Amargi menawi Rakhmanu boten ngakeni, Kangjeng Dwijanarpada saged lingsem sanget. Putranipun ngandheg tanpa gadhah garwa, kamangka piyambakipun menika keturunan ningrat ing masarakat.

Nalika Rakhmanu sampun dumugi dalem kabupaten Anom, Rakhmanu malah boten kersa ngakeni sampun pepacangan kaliyan Sridanarti. Saengga ndadosaken dukanipun Kangjeng Dwijanarpada. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Ngene. Kowe rak wis watara sasi iki gandheng karo anakku Si Danarti?”

“Kadospundi, Nun? Dalem kirang mangertos! Rumaos dalem inggih namung menawi ajar beksan menika dalem sumerep putra ndandalem. Raden Ajeng Sridanarti, mekaten?”

“Heh?! Priye kandhamu?!”

.....

“Oh, Rakhmanu, kebangeten anggonmu gawe sengsaraning awakku. Wis daklakoni mengkene, la kok – la kok – oh, Rakhmanu!!!”

“La kowe ki priye ta, Ndhuk?! Rembugmu wis gawe wirange wong tuwa, saiki digugu, jebul kaya ngene dadine?!” “Oh, Rama!” dalem mboten dora. Dalem sampun bandrek-jinah kaliyan Pun Rakhmanu menika ing griya alit sewan kula, griya alit ing kilen bata kabupaten, Rama. Saben dinten Rebo, jam enem ngantos jam sanga ndalu.”

“Bener kandhane anakku iki, Rakhmanu?” pitakone Kangjeng Dwijanarpada karo jumeneng malang kadhak.

“Nun mboten, Ndara Kangjeng! Dalem mboten rumaos srawung raket kaliyan keng putra, sanajan pondhokan dalem ugi kapetang ing kilen bata dalem kabupaten,” atur wangsulane Rakhmanu kanthi suwara kedher.

“Edan kowe ki Ndhuuuk!!” ngendika mengkono mau karo nendang putra putrine.

Raden Ajeng Sridanarti dhawah kelumah, nanging enggal tangi lan ngekep sampeyane keng rama.

“Leres, Rama, leres rembag dalem, oh-huh-huh!! Leres rembag dalem, boten dora, oh-huh!!”
(Peni, 1964, kaca 42-43)

Rakhmanu mitnah Sridanarti bilih Rakhmanu namung sumerep Sridanarti nalika ajar beksan kemawon. Kamangka saben dinten Rebo ing griya alit kilen bata kabupaten, Rakhmanu janji kaliyan Sridanarti. Nanging Rakhmanu ingkang sampun gadhah niat kaliyan Sofiatun badhe mitnah Sridanarti, boten kersa ngakeni menawi sampun pacangan kaliyan Sridanarti. Saengga ndadosaken Kangjeng Dwijanarpada duka dhateng Sridanarti. Sridanarti dipundukani amargi rembagipun boten leres ndadosaken wirang tiyang sepuhipun.

c. Padudon antawisipun Raden Ajeng Sridanarti, Rakhmanu saha Sofiatun

Cara ngrampungaken *konflik sosial* dening paraganipun inggih menika

Raden Ajeng Sridanarti : Nyuwun jisimipun Rakhmanu

Rakhmanu : Nyaguhi panyuwunipun Sridanarti

Sofiatun : Boten trima

Padudon salajengipun kadadosan nalika Sridanarti tindak dhateng kitha Mranggen malih sasampunipun 37 taun. Sridanarti badhe nuweni Rakhmanu ingkang saweg gerah. Sridanarti kepengen mbekta jisimipun Rakhmanu menawi Rakhmanu sampun seda, ancasipun badhe dipunkubur sareng piyambakipun menawi sampun tilar donya ugi. Perkawis menika lajeng nuwuhaken padudon antawisipun

Rakhmanu saha garwanipun, Sofiatun. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Oh, Ndrajeng! Ndrajeng! Nyuwun pangapunten! Dalem nyuwun pangapunten!”

“Ah, Mas Rakhmanu. Wis ora perlu dieling-eling maneh lelakon kang uwis-uwis. Tekaku ora arep ngrembug bab kang lawas-lawas, utawa arep ngukum kowe. Ora. Mung arep nembung marang nyaimu, samangsa-mangsa Kangmas seda, kunarpamu daksuwun.”

“Oh, Ndrajeng! Boten kadosa! Kadospundi kersanipun ndandalem dalem namung ndherek. Kacemplungaken dhateng lepen dalem inggih namung samanut!”

“Nanging, Pak! Aku bojomu! Aku sing wajib ngukup layonmu!” ujare wong wadon kang nunggoni wong lara iku.

“Ah, kowe ngreti apa...Atun! Lungaa kana...! Kowe biyen...sing gawe sengsaraku...sengsara sabanjure. Bandha-bandhu sing kokjanjekake, pranyata bisa ambblas karena wolak-walike jaman.....

(Peni, 1964, kaca 118)

Sofiatun boten trima bilih Sridanarti badhe ngubur jisimipun Rakhmanu amargi piyambakipun inggih menika garwanipun Rakhmanu. Nanging Rakhmanu ingkang ngraos lepat amargi sampun mitnah Sridanarti badhe manut mawon kaliyan kekajenganipun Sridanarti. Pitnahipun Rakhmanu rumiyin sampun ndadosaken Sridanarti dipunusir saking dalem kabupaten Anom dening tiyang sepuhipun. Saengga Rakhmanu ngraos kedah nebus lepatipun kanthi manut dhateng sedaya kekajenganipun Sridanarti.

Sofiatun ingkang boten nrima menawi jisimipun Rakhmanu badhe dipunbekta Sridanarti lajeng dipundukani Rakhmanu. Rakhmanu nyalahaken Sofiatun ingkang sampun mbujuk piyambakipun rumiyin saengga kersa mitnah Sridanarti. Bandha ingkang dipunjanjikaken

dening Sofiatun, nyatanipun sampun ical amargi wolak-walikipun jaman. Saengga dumugi sepuh gesangipun dados melarat. Kamangka Rakhmanu sampun ndamel sengsaraning Sridanarti kanthi mitnah Sridanarti. Pramila Rakhmanu badhe manut kaliyan kekajenganipun Sridanarti sinaosa Sofiatun boten trima.

4) *Kekerasan Fisik*

a. *Kekerasan fisik* dening Kangjeng Dwijanarpada saha Raden Ayu Dwijanarpada dhateng Sridanarti

Cara ngrampungaken *konflik sosial* dening paraganipun inggih menika

Kangjeng Dwijanarpada : Nyengkiling Sridanarti lajeng ngalah

Raden Ayu Dwijanarpada : Ngalah

Sridanarti : Dipunsengkiling Kangjeng Dwijanarpada

Konflik sosial awujud *kekerasan fisik* kadadosan nalika Sridanarti ngakeni bilih sampun ngandheg putranipun Rakhmanu. Perkawis menika ndamel dalem kabupaten geger amargi dukanipun bapak saha ibunipun Sridanarti. Putranipun tiyang ningrat malah ngandheg menapa malih ngandhegipun kaliyan tiyang biasa, sanes keturunan ningrat. Amargi dukanipun, Kangjeng Dwijanarpada nyengkiling Sridanarti ngantos dhawah. Kangjeng Dwijanarpada duka sanget saengga boten saged ngendhalekaken dukanipun. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Nanging dalem kedah sesambetan kalian piyambakipun, Pak. Rama! Dalem sampun wawrat...” suwarane Sridanarti ndhredeg.

“Heh!!? Apa?!!” Rama lan Ibune mbengok bareng.

“Oh Anakku! Anakku!! Nistha temen – oh!”

Dalem Kabupaten Anom geger maneh. Raden Ayu Dwijanarpada dhawah kantaka. Kangjeng Dwijanarpada lali buka – wasanane, asta kumlawe nyengkiling keng putra. Sridanarti dhawah krungkep, terus muwun nguguk.

Bendrong iku udreg rada sawatara. Kangjeng ora sida tindak kantor. Bareng rada sareh, lan sing kantaka wis emut maneh, rembugan diterusake. Rama-ibu wis kepeksa ngalah. Priye-priyea ya kudu kalah. Saiki Rakhmanu ditimbali menyang Kabupaten Anom. Arep dirembug bab nikahe pisan, lan manut pamrayogane Kangjeng Dwijanarpada, sawise nikah climen, Rakhmanu arep diikhtiyarake pindhah menyang Gemolong, desa kawedanan bawah Kabupaten Mranggen.

(Peni, 1964, kaca 40)

Sasampunipun duka, tiyang sepuhipun Sridanarti radi sareh. Samenika ingkang langkung wigatos inggih menika madosi Rakhmanu saperlu tanggel jawab. Tiyang sepuhipun Sridanarti ngalah kaliyan putranipun. Boten menapa-menapa Rakhmanu sanes keturunan ningrat, nanging menawi dipunkramakaken kaliyan Sridanarti Rakhmanu badhe dipunangkat pakaryanipun. Saengga sinaosa Kangjeng Dwijanarpada boten remen dhateng Rakhmanu, piyambakipun tetep ngalah kaliyan Sridanarti. Rakhmanu dipuntimbali dhateng dalem kabupaten supados tanggel jawab lajeng badhe dipunkramakaken.

Sridanarti ngalami kekerasan fisik malih nalika Rakhmanu dipuntimbali dhateng dalem kabupaten Anom. Rakhmanu dipunajab saged tanggel jawab kanthi ngakeni bilih sampun pacangan kaliyan Sridanarti ngantos ngandheg. Nanging Rakhmanu malah boten kersa ngakeni, saengga ndadosaken dukanipun Kangjeng Dwijanarpada. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Oh, Rama!” dalem mboten dora. Dalem sampun bandrek-jinah kaliyan Pun Rakhmanu menika ing griya alit sewan kula, griya alit ing kilen bata kabupaten, Rama. Saben dinten Rebo, jam enem ngantos jam sanga ndalu.”

“Bener kandhane anakku iki, Rakhmanu?” pitakone Kangjeng Dwijanarpada karo jumeneng malang kadhak.

“Nun mboten, Ndara Kangjeng! Dalem mboten rumaos srawung raket kaliyan keng putra, sanajan pondhokan dalem ugi kapetang ing kilen bata dalem kabupaten,” atur wangsulane Rakhmanu kanthi suwara kedher.

“Edan kowe ki Ndhuuuk!!” ngendika mengkono mau karo nendang putra putrine.

Raden Ajeng Sridanarti dhawah kelumah, nanging enggal tangi lan ngekep sampeyane keng rama.

“Leres, Rama, leres rembag dalem, oh-huh-huh!! Leres rembag dalem, boten dora, oh-huh!!”

“La iki nyatane cidra!! Kowe duwe seksi ora?!”

“Wonten. Kang Miya lan Metra,” ujure sang putri.

“Sapa kuwi?”

“Tiyang-tiyang ingkang kula purih nengga griya kilen bata menika.”

“Undangen mreng! Saiki! Tumineemm!! Golekana Salamun, yen iseh durung lunga ngandhong, utusen nimbali wong sing jeneng Meong – eh, sapa kuwi mau? Seksine Danar sing omahe ing kulon pager bata kabupaten. Gage! Danar! Yen nganti seksi-seksi iki ora ana, aja takon dosa! Sida dakkon minggat saka kene, kowe! Emoh nyawang rupamu aku!”

(Peni, 1964, kaca 43-44)

Rakhmanu boten kersa ngakeni bilih sampun pacangan kaliyan Sridanarti. Sridanarti namung nyuwun bapakipun pitados kaliyan piambakipun nanging Rakhmanu tetep boten kersa ngakeni sampun pacangan kaliyan Sridanarti. Kangjeng Dwijanarpada lajeng duka saha ndugang Sridanarti ngantos dhawah. Nanging Sridanarti tetep usaha ndamel bapakipun pitados bilih piambakipun panci sampun pacangan kaliyan Rakhmanu, boten goroh. Lajeng Kangjeng Dwijanarpada nyuwun Sridanarti ndugikaken seksi menawi Sridanarti panci leres. Menawi seksi-seksi menika boten wonten, Sridanarti badhe dipunusir.

Salajengipun, Sridanarti taksih ngalami kekerasan fisik malih amargi pitnah seksi-seksinipun. Seksi ingkang dipuntimbali pranyata ndherek mitnah Sridanarti. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Nun sanes. Nuwun sewu, miturut pamireng kula suwantenipun kok sanes Den Bagus Rakhmanu ingkang dolan sareng Ndrajeng Danar.”

“Eh?! Priye?!” Raden Ajeng Sridanarti melu njelih.

“Den Bagus Rakhmanu boten nate dolan mrika, rak inggih ta, Ndrajeng?” ujare Miya ganti takon, bareng ngreti Ndrajeng danar uga ana kono.

“La banjur, sangretimu, sapa sing dolan mrana bareng Danar, eh, Kang?”

“La inggih boten sanes Pun Salamun, ingkang ngirid nimbali kula mriki wau, Ndara Kangjeng,” atur wangsulane wong wuta iku.

“Eh?!!”

“Adhuh, blai aku!!” pambengoke Raden Ajeng Sridanarti.

“Priye Miya, balenana wangsulanmu!”

.....

Kangjeng Dwijanarpada ora sranta, muntab maneh penggalihe, keng putra didugang tiba krungkep. Arep dipindhoni, nanging wong ayu menik-menik iku trengginas ngadeg, terus mlayu keplantrang-plantrang cincing-cincing jarit, mlayu njlenthar nyabrang plataran amba, terus amblas. Pating jlerit tangis lan pambengoke para abdi wadon ngiring Sang Putri.

(Peni, 1964, kaca 47-48)

Seksinipun sridanarti inggih menika Miya saha Metra, tiyang-tiyang ingkang nenggani griya alit ing kilen kabupaten. Seksi-seksi menika malah mitnah Sridanarti, nalika dipunkengken ngakeni bilih ingkang pacangan kaliyan Sridanarti ing griya alit inggih menika Rakhmanu. Seksinipun Sridanarti malah matur bilih ingkang pacangan kaliyan Sridanarti inggih menika Salamun, kusir andhong.

Perkawis menika ndadosaken dukanipun Kangjeng Dwijanarpada. Amargi Kangjeng Dwijanarpada lingsem sanget gadhah putra ingkang pacangan ngantos ngandheg, menapa malih ngandhegipun kaliyan kusir andhong. Sridanarti lajeng dipundugang malih dening Kangjeng Dwijanarpada. Sridanarti ngraos boten dipunpitadosi malih saha ajrih lajeng mlajar kesah nilaraken griya.

5) *Pengusiran*

a. *Pengusiran dening Kangjeng Dwijanarpada dhateng Sridanarti*

Cara ngrampungaken *konflik sosial* dening paraganipun inggih menika

Kangjeng Dwijanarpada : Ngusir Sridanarti

Sridanarti : Kesah

Pengusiran kadadosan nalika seksi-seksi ingkang dipuntimbali dhateng dalem kabupaten boten paring katrangan ingkang leres. Seksi-seksi menika mitnah Sridanarti, bilih ngandhegipun kaliyan Salamun kusir andhong, sanes Rakhmanu. Saengga ndadosaken dukanipun Kangjeng Dwijanarpada. Sridanarti dipundukani, dipundugang lajeng dipunusir saking dalem kabupaten. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Ben, ben minggat!! Minggat!! Minggat!!” ming iku kang bisa diucapake dening rama kang lagi duka.

Raden Ajeng Sridanarti kang keplayu saka kabupaten anom, ora ana sing nututi. Ora ana sing ngetutake. Layune kontrang-kantring, gelungane wudhar ora keplawur. Mlayu, mlayu embuh menyang endi, anggere adoh saka papan papa-cintraka!

(Peni, 1964, kaca 48)

Sridanarti ingkang ajrih dipundukani saha dipundugang malih dening bapakipun lajeng mlajar nilaraken dalem kabupaten. Sridanarti mlajar boten ngertos badhe wonten pundi, ingkang wigatos tebih saking griyanipun. Sridanarti mlajar kesah boten wonten ingkang ngetutaken.

b. *Pengusiran* dening Rakhmanu dhateng Sofiatun

Cara ngrampungaken *konflik sosial* dening paraganipun inggih menika

Rakhmanu : Ngusir Sofiatun

Sofiatun : Nangis

Pengusiran kadadosan nalika Sridanarti tindak dhateng kitha Mranggen nuweni Rakhmanu ingkang saweg gerah. Sridanarti ingkang sampun kesah nilaraken griya lajeng tindak malih dhateng kitha Mranggen sasampunipun 37 taun. Sinaosa sampun dipunkhianati, Sridanarti tetep tresna dhateng Rakhmanu. Pramila Sridanarti kepengen ngubur jisimipun Rakhmanu menawi Rakhmanu sampun tilar donya. Panyuwunipun Sridanarti menika ndadosaken garwanipun Rakhmanu, Sofiatun boten trima. Nanging Rakhmanu tetep badhe manut dhateng Sridanarti kemawon saengga ngusir Sofiatun. Amargi Rakhmanu ngraos, Sofiatun menika ingkang ndadosaken gesangipun sengsara ngantos sepuh. Saged dipuntingali saking pethikan ing ngandhap menika.

“Ah, kowe ngreti apa...Atun! Lungaa kana...! Kowe biyen...sing gawe sengsaraku...sengsara sabanjure. Bandha-bandhu sing kokjanjekake, pranyata bisa amblas karena wolak-walike jaman. Iku...ora dakpikir.... biyen. Saiki – saiki! – kowe, awake dhewe iki, duwe apa? Wong ngemis! Mung wong ngemis! Bandha dienggo ngubur...aku wae, wis ora ana maneh! Oh, cilaka awak mami!!

Bandha kuwi ora bisa abadi, nanging katresnan...,katresnan bisa dirasa lan digawa nganti tumekaning kubur! Ya aku iki contone sing nglakoni. Wis telungpulgipitu taun ora gepok singgol, nanging saiki ya rinasa kangen keket banget. Saiki kowe ngadoha kana, Tun! Kadospundi, Ndrajeng? Kadospundi ngaten menika kodratipun Pangeran, Ndrajeng! Hi-hih-hih!! Kula sinareng sepuh dados tiyang ngemis, hi-hi-hik!”

Ora nganti rong jam saka ucapane kang sigeg-sigeg kuwi, Rakhmanu tua mulih menyang jaman kelanggengan. Layone sida dikukup dening Nyonya Sridanarti, dilebokake ing trebela, terus digawa nganggo ambulans putih menyang Kutha Surabaya. Bojone mung bisa nangis gero-gero. Nanging Meksa ora ana sing maelu wong wadon klambi rowak-rawek letheke iku.

(Peni, 1964, kaca 118-119)

Nanging boten dangu sasampunipun ngusir Sofiatun, Rakhmanu seda amargi gerahipun. Saengga jisimipun dipunbekta Sridanarti dhateng kitha Surabaya. Sofiatun namung saged nangis nalika jisimipun Rakhmanu dipunbekta Sridanarti. Nanging boten wonten ingkang maelu Sofiatun ingkang nangis gero-gero.

Saking pirembagan ing nginggil saged dipunpendhet dudutan bilih *novel* ngandharaken wujud-wujud *konflik sosial*. Pirembagan ing nginggil ngengingi *konflik sosial*, pawadan ingkang murugaken *konflik sosial*, saha cara ngrampungaken *konflik sosial*. *Konflik sosial* ingkang wonten kadadosan amargi pawadan-pawadan ingkang murugaken *konflik sosial*. Pramila *konflik sosial*, pawadan ingkang murugaken *konflik sosial* saha cara ngrampungaken *konflik sosial* wonten gayutanipun setunggal kaliyan sanesipun. Salajengipun konflik kadadosan amargi wonten pawadan ingkang murugaken. Pawadan menika asalipun ugi saking manungsa. Ing salebeting cariyos *Sanja Sangu Trebela*, *konflik* dipunsebabaken wontenipun *interaksi* para

paraganipun. Saengga paraga kedah madosi cara kangge ngrampungaken *konflik sosial* ingkang kadadosan.

Wondene *konflik sosial* boten tamtu saged dipunrampungaken. Limrahipun ing cariyos dipunwiwiti pawadan ingkang murugaken *konflik sosial*, dipunlajengaken wujud *konflik sosial* sarta dipunpungkasi cara ngrampungaken *konflik sosial*. Saengga *konflik* dados perangan ingkang wigati ing salebeting cariyos. *Konflik* saged ndamel lampahing cariyos saengga ndadosaken cariyos langkung narik kawigatosan.

Cariyos *Sanja Sangu Trebela* anggitanipun Peni dipunpungkasi sedanipun Rakhmanu. Dumugi pungkasaning cariyos, tresnanipun Sridanarti tulus lan ikhlas dhateng Rakhmanu. *Sanja Sangu Trebela* inggih menika irah-irahan naskah karangan ing salebeting cariyos. Naskah menika dipunparingaken Andre de Boinville dhateng Sridanarti minangka kenang-kenangan. Naskah menika dipunserat amargi panyuwunipun Sridanarti. Wonten ing naskah menika, Sridanarti kepengen sanja dhateng Mranggen kanthi mbekta trebela kangge Rakhmanu. Nalika Andre sampun seda, Sridanarti sanja dhateng Mranggen saestu kados ingkang wonten ing naskah. Senajan sampun dipunkhianati, Sridanarti tetep tulus tresna dhateng Rakhmanu. Pramila sasampunipun 37 taun, Sridanarti tindak dhateng Mranggen saprelu mbekta jisimipun Rakhmanu ingkang saweg gerah. Boten dangu saking gerahipun Rakhmanu lajeng seda. Saengga sanjanipun

Sridanarti dhateng Mranggen mbekta trebela saged dipunisi jisimipun Rakhmanu. Sridanarti gadhah pepenginan, samangke menawi piyambakipun sampun seda ugi, badhe dipunkubur sareng Rakhmanu.

Lelampahan ingkang dipunalami Sridanarti minangka paraga tama menika lajeng ndadosaken *konflik-konflik* ing salebeting cariyos. *Konflik* menika ugi wonten pawadan ingkang murugaken. Ing *novel Sanja Sangu Trebela*, *konflik* dipunsebabaken dening paraga *antagonis* (Nurgiyantoro, 2010:179). Dipunlajengaken Sridanarti ngrampungaken konflik-konflik ingkang dipunalami. Saking *konflik* menika, lajeng ndadosaken lampahing cariyos langkung narik kawigatosan.

Cariyos *Sanja Sangu Trebela* dipunserat saking drama anggitanipun *Friedrich Duerrenmat* ingkang nate dipungebyag ing Amerika (Brata, 2007). Lajeng Peni (Suparto Brata) nganggit cariyos menika nate kapacak sambung-sinambung ing *Majalah Panjebur Semangat* taun 1964-1965. Nalika semanten dipuncithak 80.000 *eksemplar* wondene limrahipun cariyos sanes namung dipuncithak 8000 *eksemplar* kemawon. Lajeng ing taun 1996 cariyos *Sanja Sangu Trebela* dipundadosaken *novel*, dipuncithak dening PT Citra Jaya Murti Surabaya.

BAB V PANUTUP

A. Dudutan

Adhedhasar asiling panaliten saha pirembagan ngengingi *konflik sosial* wonten salebeting *novel Sanja Sangu Trebela* anggitanipun Peni, lajeng saged dipunpendhet dudutan inggih menika wujud *konflik sosial*, pawadan ingkang murugaken *konflik sosial* saha cara ngrampungaken *konflik sosial*. Dudutan menika badhe dipunandharaken wonten ing ngandhap menika.

1. Wujud *konflik sosial* awujud *perdebatan*, *penolakan*, padudon (*pertengkaran*), *kekerasan fisik*, saha *pengusiran*.
2. Pawadan ingkang murugaken *konflik sosial* kadadosan awujud beda drajat, *perjodohan*, kasetyanipun Sridanarti, beda pamanggih, *penolakan*, Sridanarti sampun ngandheg, lamaranipun Andre, pitnah, *pengusiran*, saha panyuwunipun Sridanarti.
3. Cara ngrampungaken *konflik sosial* awujud ngalah, kesah, meksa, mendel, jujur, nyaguhi panyuwunipun Andre, nimbali seksi, mlajar saha nyaguhi panyuwunipun Sridanarti.

B. Pamrayogi

Panaliten menika namung dipunwatesi dumugi wujud *konflik sosial*, pawadan ingkang murugaken *konflik sosial* saha cara ngrampungaken *konflik sosial* wonten salebeting *novel Sanja Sangu Trebela* anggitanipun Peni. Taksih wonten perkawis ingkang saged dipuntliti saking *novel* menika. Panaliten

sanes saged ngginaaken pendekatan *Psikologi Sastra*, *Kritik Sosial*, *Pendekatan Pragmatik*, lan sapanunggalanipun.

C. Implikasi

Saking asiling panaliten saha pirembagan, panaliten menika saged dipunginaaken kangge ngetrepaken teori sastra saha *analisis* sastra. Panaliten menika ugi saged dipunginakaken minangka bahan *alternatif* kangge mangertosi wosing sastra saha makna karya sastra.

KAPUSTAKAN

- Brata, Suparto. 2007. *Tahun tahun Awal Proses Kreatif Suparto Brata*.
Dipunakses saking <http://www.getbookee.org/abimanyu-kerem-basa-jawa/>
tanggal 19 Februari 2013, jam 14.23 WIB.
- Damono, Sapardi Djoko. 1978. *Sosiologi Sastra Sebuah Pengantar Ringkas*.
Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen
Pendidikan dan Kebudayaan.
- Endraswara, Suwardi. 2003. *Metodologi Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka
Widyatama.
- Nurdiyantoro, Burhan. 2010. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta : Gadjah Mada
University Press.
- Partini, Desy. 2012. *Konflik Sosial dalam Cerita Bersambung Sing Kendhang lan
Sing Ngandhang karya Suryadi WS dalam Majalah Panjebar Semangat
Edisi 3 Januari-25 April 2009 (Pendekatan Sosiologi sastra)*. Yogyakarta:
Program Studi Bahasa Jawa, FBS UNY.
- Peni. 1964. *Sanja Sangu Trebela*. Surabaya : PT Citra Jaya Murti.
- Poerwadarminta, W.J.S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Batavia: JB Wolters.
- Ratna, Nyoman Kutha. 2003. *Paradigma Sosiologi Sastra*. Yogyakarta: Pustaka
Pelajar.
- Rizqiani, Mu'izzah. 2011. *Konflik Sosial dalam Novel Kerajut Benang Ireng
karya Harwimuka (Tinjauan Sosiologi Sastra) Skripsi S1*. Yogyakarta:
Program Studi Bahasa Jawa, FBS UNY.
- Sayuti, Suminto A. 2000. *Berkenalan dengan Prosa Fiksi*. Yogyakarta: Gama
Media.
- Semi, Atar. 1993. *Anatomi Sastra*. Padang: Angkasa Raya.
- Wellek, Rene dan Austin Warren. 1995. *Teori Kesusastraan (Diindonesiakan oleh
Melani Budianta)*. Jakarta: Gramedia.
- Wiyatmi. 2008. *Sosiologi Sastra: Teori dan Kajian terhadap Sastra Indonesia*.
Yogyakarta : Kanwa Publisher.

Sinopsis *Sanja Sangu Trebela*

Sanja Sangu Trebela nyariosaken Raden Ajeng Sridanarti, putra tunggal Bupati Anom. Sridanarti pepacangan kaliyan Rakhmanu ingkang pakaryanipun magang juruserat ing kantor kabupaten. Rakhmanu menika sanes keturunan ningrat malah sampun boten gadhah tiyang sepah. Sridanarti anggenipun pepacangan kaliyan Rakhmanu dhedhelikan supados boten dipunmangertosi dening Kangjeng Dwijanarpada, bapakipun Sridanarti. Saben dinten Rebo Sridanarti janjiyan kaliyan Rakhmanu ing griya alit kilen bata kabupaten. Tiyang sepahipun Sridanarti boten mangertos amargi pamitipun badhe ajar gendhing ing kabupaten.

Nalika Sridanarti dipunjodhohaken kaliyan Raden Mas Sunarsa, pranyata Sridanarti sampun ngandheg kaliyan Rakhmanu. Perkawis menika ndadosaken duka tiyang sepahipun Sridanarti, Kangjeng Dwijanarpada saha Raden Ayu Dwijanarpada. Sridanarti nolak Raden Mas Sunarsa amargi tresnanipun kaliyan Rakhmanu. Salajengipun bapak saha ibunipun kepeksa ngalah, Sridanarti badhe dipunkramakaken kaliyan Rakhmanu. Nanging nalika Rakhmanu dipuntimbali dhateng dalem kabupaten Anom, Rakhmanu boten ngaku. Rakhmanu boten ngakeni saben dinten Rebo sampun janjiyan kaliyan Sridanarti, Rakhmanu ugi mitnah Sridanarti ngandhegipun kaliyan Salamun. Salamun menika kusir andhong ingkang saben dinten Rebo mapag Sridanarti ing kabupaten.

Sridanarti boten ngertos bilih mitnahipun Rakhmanu amargi sampun dipunkengken Sofiatun. Sofiatun menika ponakanipun Rakhmanu. Sofiatun putra tunggal pakdhenipun Rakhmanu ingkang gadhah toko ageng ing kitha Mranggen. Pakdhenipun Rakhmanu gadhah pepenginan badhe njodhohaken Sofiatun kaliyan Rakhmanu amargi piyambakipun sampun sepuh. Menawi samangke Pakdhenipun Rakhmanu sampun seda, Sofiatun sampun dipunjagi dening Rakhmanu. Sofiatun meksa Rakhmanu, bilih Sofiatun menika namung piyambak njagi toko saha bandha warisan bapakipun. Sinten malih ingkang saged dipunpercaya menawi bapakipun seda kajawi Rakhmanu. Rakhmanu lajeng kersa krama kaliyan Sofiatun kamangka pacanganipun sampun ngandheg.

Amargi perkawis menika Rakhmanu lajeng tega mitnah Sridanarti. Rakhmanu boten kersa tanggel jawab malah mitnah Sridanarti ngandheg kaliyan Salamun. Tiyang sepahipun Sridanarti duka sanget lajeng ndukani saha ndugang putranipun. Sridanarti ugi dipunusir saking dalem kabupaten Anom. Sridanarti mlajar kesah ninggalaken dalem kabupaten kanthi raos susah saha nelangsa.

Sasampunipun dipunusir, Sridanarti kesah dhateng Surabaya tanpa mbekta arta. Sridanarti lajeng nyade kalung, gelang saha anting ingkang dipunangge. Asiling sade mas-masan menika lajeng dados modhal kangge gesang ing Surabaya. Pungkasanipun Sridanarti dados wanita palanyahan saengga piyambakipun kepanggih kaliyan Andre de Boenville. Andre kersa mirengaken cariyosipun Sridanarti nalika taksih ing kitha Mranggen dumugi dados wanita

palanyahan samenika. Cariyosipun Sridanarti nengsemaken manahipun Andre. Sridanarti njagi tresnanipun dhateng Rakhmanu. Kangge Andre, sekedhik tiyang ingkang saged njagi tresnanipun sinaosa sampun dipunkhianati. Andre ngraos remen dhateng Sridanarti lajeng nglamar Sridanarti dados garwanipun.

Ing pungkasaning cariyos, Sridanarti ingkang sampun sugih amargi krama kaliyan Andre tindhak dhateng kitha Mranggen. Sridanarti ingkang yuswanipun sampun 57 taun, pikantuk kabar bilih Rakhmanu saweg gerah. Sridanarti sanja dhateng kitha Mranggen mbekta trebela. Saprelu kangge mbekta jisimipun Rakhmanu mbok bilih Rakhmanu seda jisimipun badhe dipunkubur kaliyan piyambakipun. Saengga sanjanipun Sridanarti sangu trebela kangge mbekta jisimipun Rakhmanu, kekasihipun.

1. Tabel Wujud Konflik Sosial saha Hubunganipun Para Paraganipun

No. Data	Wujud Konflik Sosial	Paraga	Hubunganipun Paraga	Data	Kaca
1	<i>Perdebatan</i>	Raden Ajeng Sridanarti saha Rakhmanu	Pacangan	<p>“Saiki kudune padha gladhen. Kowe aja ngundang aku Putri utawa Ndrajeng, utawa ndandalem. Nanging kudu diajeng lan ngoko. Dene aku kudu ngaturi kowe kakangmas. Iya, ta? Marga, besok yen kene wis urip jejodhowan....”</p> <p>“ah, Ndrajeng. Sampun kalajeng-lajeng rumiyin.”</p> <p>“Nanging kene rak kudu gladhen, ta, kangmas?”</p> <p>.....</p> <p>“Nanging.... nanging kula mlarat, anakipun tiyang boten gadhah, malah samenika sampun lola lo, Ndrajeng.”</p> <p>“Apa aku tau nyebut njaluk supaya kowe kudu sugih lan duwe wong tuwa? Sing dakjaluk kowe tresna marang aku lan lanang tenan. Iya ta? Apa sing dakjaluk?”</p> <p>“Katresnan. Tresna asmara.”</p> <p>“Wiwit biyen aku kandha mengkono, rak iya ta? Nganti kene nemokake omah iki, rak mung kuwi panjalukku. Priye wangsulanmu?”</p>	8-9
2	<i>Perdebatan</i>	Kanjeng Dwijanarpada saha Raden Ayu Dwijanarpada	Garwa	<p>“Lo, yen aku mono ya iya-iya wae, angger sing nglakoni padha geleme.”</p> <p>“Wah, panjenengan niku sajak kok ora karenan ing penggalih. Ndara Mas Narsa niku putrane Bupati, lo, Kangmas. Gek nggih trahing rati. Kurang napa?”</p>	14-15

				<p>Engatase gendhuk mung weton HIS rak nggih matur sewu nuwun dhumateng Gusti Allah angsal jodho weton sekolah dhuwur...”</p> <p>“Lo, nanging saiki ki jamane wis modern, wong wadon ya diwenahi wenang milih....”</p> <p>“Alah, gene kula rumiyin nggih boten kathik pilah-pilih. Bojo sing madosaken nggih bapak-ibu, gene ya jodho.”</p> <p>“Lo, lo, lo. Jaman saiki seje karo biyen. Saiki ki wanita rak wenang nampik, sanajan ora wenang milih.”</p> <p>“Pun, pendheke mengke gendhuk kula uruse.”</p>	
3	<i>Perdebatan</i>	Raden Ayu Dwijanarpada saha Raden Ajeng Sridanarti	Ibu lan putra	<p>“Ngendika apa Ndrajeng Narsi, Ndhuk?”</p> <p>“Sanes Mbak Narsi kok, Bu. Ndara Mas Narsa. Ngendika badhe ngersakaken methuk kula.”</p> <p>“E, la kuwi kebeneran.”</p> <p>“Alah, Ibu ki. Rumangsaku kok aeng ngono, Ndara Mas Narsa ki saiki, ndadak ngersakake methuk aku barang.”</p> <p>“La wong ya padha enom, Ndhuk. Wis lumrah ubyang-ubung. Yen ngaturi Ndrajeng Narsi kowe kok <i>mbak</i>, nanging marang Ndara Mas Narsa kok ora <i>kangmas</i> wae ta, Ndhuk?”</p> <p>“Alah, ibu rak saya ngundhat-undhat! Inggih, sampun bidhal mrika, Kang Salamun wis ana ngarepan gale!”</p> <p>.....</p> <p>Sabudhale andhong banjur pesen-pesen marang para abdine yen mengko ana papagan saka kabupaten diaturi nusul menyang daleme Tuwan Rademaker. Raden</p>	17-18

				Ajeng Sridanarti ora kurang weweke, dipapag kandha gelem, nanging dheweke ora bakal lunga ijen. Dheweke tindak dhisik menyang omahe Landa pabrik kang ora adoh saka daleme, marani kancane kang jeneng Elsje.	
4	<i>Perdebatan</i>	Raden ajeng Sridanarti saha Raden Mas Sunarsa	Kanca	<p>“Danar,” ujare Sunarsa miwiti guneman maneh.</p> <p>“Apa?”</p> <p>“Kowe bengi iki ayu tenan.”</p> <p>“Is! Aja ndhugal kowe! Iki ing samadyane pasamuwan. Aja angger mucap wae,” jawabe Sridanarti. pasuryane mbrabak abang.</p> <p>“Alah wong sing krungu ya kowe dhewe wae, kok.”</p> <p>“Pancen. Sing krungu aku dhewe. Nanging caramu bisik-bisik kuwi rak wis beda karo wong srawung blak-blakan.”</p> <p>“Pancen. Pancen ana karepku.”</p> <p>Sridanarti rumangsa ora seneng omong-omong mengkono karo Raden Mas Sunarsa. Nanging kepriye anggane arep nginggati?</p>	21
5	<i>Perdebatan</i>	Raden ajeng Sridanarti saha Raden Mas Sunarsa	Kanca	<p>“Kowe kok betah wiwit lulus sekolah biyen terus nganggur ora nerusake sinau apa-apa?”</p> <p>”Ah, aku wis prawan diwasa ngene. Ora pantes wong wadon sekolah dhuwur-dhuwur. Apa maneh wis saumurku mengkene.”</p> <p>“Pira umurmu?”</p> <p>“Wolulas.”</p> <p>“Isih sabarakanne Elsje. Lan Elsje isih nerusake sekolah. Karo dene dhek kowe lulus HIS biyen, rak isih cilik.”</p>	23

				<p>“Aku rumangsa diwasa sewindu kepungkur,” ujare Danarti. “Lan aku wong Jawa, dene Elsje wong Eropah. Seje.”</p> <p>“La saiki, sawise rumangsa diwasa, kowe arep apa?”</p> <p>“Prawan Jawa diwasa arep apa? Panjengan uga wong Jawa, rak ngreti adat jawa?” panyalenthoke Sridanarti.</p> <p>“Ngenteni dilamar uwong! Ah, kowe isih kuna! Saiki ora kena wong anom sabarakanmu iku duwe pikiran mengkono.”</p> <p>“Aku iya ora duwe pikiran mengkono. Adat sing nduweni pikiran mengkono.”</p> <p>“Kowe kudu ngilangi adat-adat kang ora cocok karo urip kita iki.”</p> <p>“Aku wis nyoba,” wangsulane Sridanarti nguber terus.</p> <p>“Priye asile?”</p> <p>“Lumayan. Aku arep kawin karo wong lanang pilihanku.”</p>	
6	<i>Penolakan</i>	Raden Ajeng Sridanarti saha Raden Mas Sunarsa	Kanca	<p>“Bisa uga keng ibumu wis kagungan calon,” wasana ngendikane Sunarsa.</p> <p>“Yen calon iku dudu calonku, ya daktampik. Sing bakal nglakoni rak aku, ta?” ujare Raden Ajeng Sridanarti. “Rak mangkono ta kersa panjenengan? Kita wong nom-noman iki kudu mbongkar adat kuna kang ora cocok karo kaanane awake dhewe iki, rak ngono ta mau?”</p> <p>.....</p> <p>“Danar. Kepriye mungguh jawabmu, yen calone ibumu iku aku?”</p>	24-25

				<p>Pitakone diucapake kanthi adreng. Nanging jawabe diucapake kanthi esem.</p> <p>“Lha iya apa bedane, ta, Narsa? Yen aku lan kowe iki kudu ngrombak adat kuna, rak kudu ngukuhi pikiran kita? Dadi aku ya tetep ngukuhi pikiranku, yen calone ibu dudu calonku ya daktampik. Lan panjenengan rak krasa yen dudu calon pilihanku!” Mesem, nanging kejem!</p> <p>.....</p> <p>Ora bisa ngendhaleni kridhane kanepsone, Raden Mas Sunarsa terus lunga tanpa pamit. Diaruh-aruhi Raden Ajeng Sridanarti wis ora mangsuli.</p>	
7	Padudon (<i>Pertengkaran</i>)	Raden Ayu Dwijanarpada saha Sridanarti	Ibu lan putra	<p>“Priye ta, Ndhuk, pikiranmu? Koktolak Ndara Mas Narsa, sing kokpilih ki sapa? Dakkira yen jaka saindhenge Kutha Mranggen kene, ora ana sing ngungkuli Ndara Mas Narsa, ya sekolahe, ya drajate. Piyambake putrane Kangjeng Bupati, pangkat sing dhuwur dhewe ing babagan pangreh praja kene lo, Ndhuk!”</p> <p>“Nanging, Bu, kula boten tresna kaliyan Sunarsa.”</p> <p>“Tresna! Tresna! Apa tegese tresna! Aku nganti saprene ora tau ngreti tegese tresna. Gene ya bisa ngladeni ramamu kanthi becik nganti saprene! O, pripun, ta, pak, putrane niku?!” ujure Raden Ayu Dwijanarpada.</p>	26-27
8	<i>Perdebatan</i>	Sofiatun saha Rakhmanu	Keponakan	<p>“Nanging iki dudu selir, Dhik Atun. Dudu selir!”</p> <p>“La apa? Kacancang prekara gaweyan? Panjenengan ora perlu dadi priyayi, dadi jurutulis nggethu aneng</p>	35

				<p>kantor. Donyane wong dagang uga ora ina banget-banget kok, Mas. Titel raden bisa dituku. Apa wujud klilip, ayo padha diilangi saeka praya,” ujare Sofiatun. Ngira yen sing dadi klilip dudu prekara selir, Sofiatun sangsaya gagah anggone arep mbrastha. Ngrampung prekara jejodhowan karo Rakhmanu. Luwih gampang tinimbang prekara wong wadon! Saiki genten tangane wong wadon iku ngremet-ngremet pundhake Rakhmanu.</p> <p>Rakhmanu meksa durung gelem blaka.</p> <p>“Dakaturi menggali, Mas. Aku ijen. Bapak wis ora kagungan sanak maneh. Lan calonku lan calone bapak mung panjenengan. Kabeh, omah, toko lan samubarang kalir bandha samene iki ora bakal bisa karumat dening wong wadon kaya aku. Yen ora panjenengan bantu, bakal morat-marit. Apa ora eman? Panjenengan pancen ora bisa bantu aku, yen ora manggon ing omah kene. Lan ora bisa manggon omah kene, yen ora oleh palilahku. Priye? Ayo, ta Mas. Apa ora eman nyawang aku morat-marit?” terus-terusan Sofiatun omong mbebujuk.</p>	
9	<i>Penolakan</i>	Sofiatun saha Rakhmanu	Keponakan	<p>“Mas,” ujare Sofiatun meh ora keprungu.</p> <p>“Priye?”</p> <p>“La, iya priye? Panjenengan mupakat karo ngendikane bapak mau, rak iya ta?”</p> <p>Rakhmanu meneng. Rokok kreteke dadi tegesan, mati dikempit ing selane driji ora dipaelu.</p> <p>“Panjenengan mupakat, mesthine. Apa nulak aku?”</p>	32-33

				<p>Krungu tembung <i>nulak</i> mau Rakhmanu njenggirat.</p> <p>“Eh, Dhik Atun! Mupakat, mupakat wae. Mung ana alangane sithik. Ana klilip sing ora kena ora ngalangi kersane bapak kuwi.”</p> <p>“Klilip?” pitakone Sofiatun njengek. Watak trengginase bali nguwasani awake.</p> <p>“Ah, gela aku kudu matur mengkono marang bapak mengko. Uga marang kowe. Aku ora bisa kawin karo kowe, Dhik Atun.”</p> <p>Sanalika raine wong wadon Sofiatun mbrabak abang. Nanging ora kuwasa oncat saka ngengggon. Malah tangane digegem Rakhmanu, ora dilawan ora barang.</p> <p>“Dhik Atun!”</p> <p>Sofiatun meneng. Mripate kaca-kaca. Atine kelara-lara. Wis kebacut nguculake tembung pasrah marang kangmas nakndulure, ndadak Rakhmanu nampik, ora bisa kawin karo dheweke!</p>	
10	Padudon (<i>Pertengkaran</i>)	Kangjeng Dwijanarpada, Raden Ayu Dwijanarpada saha Sridanarti	Bapak, Ibu, saha putra	<p>“Oh, Allah, Danar! Kaningaya timen, awakmu! Kok tulak Ndara Mas Narsa, jebul pilihanmu mung Rakhmanu! Rakhmanu ki apa? Pangkate apa?! Oh, Danaaar-danar! Duwe anak siji wae kok kaya kowe! Pripun ta niki pak? Ampun tindak kantor rumiyin, mangberesi rumiyin niku. Ampun mendel mawon! Anake niku badhe angsal jurutulis niku, napa waras ngaten niku?!” wasanane Raden Ayu Dwijanarpada sambat marang kakunge.</p> <p>“Ah, Danar iku rak lagi ngalami umur pancaroba. Coba sarehna, aja koksereg wae. Saiki lagi blawur</p>	38-39

				<p>pandelenge marga Gathutkaca, sesuk rak wis owah pikirane.” Kanjeng Dwijanarpada iya duka, nanging ngendikane bisa sareh.</p> <p>“La nanging pripun, ta Pak, anggenkula marak Gusti Yuda mangke, wong anake pun damel jawaban mursal ngaten?!”</p> <p>“Danar!” Ngendikane keng ramane sentak.</p> <p>“Dalem Rama?”</p> <p>“Marenana anggonmu nglindur ngimpi-impi Gathutkaca, ya Ngger. Elinga, Rakhmanu kuwi pangkate isih magang! Adhuh, sungstate drajat karo awake dhewe aduoooh banget.”</p> <p>Sridanarti ndhingkluuk meneng wae.</p> <p>“Awas! Yen nganti aku krungu utawa nemoni Rakhmanu srawung karo kowe, utawa sesambungan liwat apa wae, dakrepotake pulisi!”</p>	
11	<i>Kekerasan fisik</i>	Sridanarti, Kangjeng Dwijanarpada saha Raden Ayu Dwijanarpada	Putra, bapak saha ibu	<p>“Nanging dalem kedah sesambetan kalian piyambakipun, Pak. Rama! Dalem sampun wawrat...” suwarane Sridanarti ndhredeg.</p> <p>“Heh!!? Apa?!!” Rama lan Ibune mbengok bareng.</p> <p>“Oh Anakku! Anakku!! Nistha temen – oh!”</p> <p>Dalem Kabupaten Anom geger maneh. Raden Ayu Dwijanarpada dhawah kantaka. Kangjeng Dwijanarpada lali buka – wasanane, asta kumlawe nyengkiling keng putra. Sridanarti dhawah krungkep, terus muwun nguguk.</p>	40
12	Padudon (<i>Pertengkaran</i>)	Kanjeng Dwijanarpada,	Putra, pacangan, saha	<p>“Ngene. Kowe rak wis watara sasi iki gandheng karo anakku Si Danarti?”</p>	42-43

		Rakhmanu saha Sridanarti.	bapak	<p>“Kadospundi, Nun? Dalem kirang mangertos! Rumaos dalem inggih namung menawi ajar beksan menika dalem sumerep putra ndandalem. Raden Ajeng Sridanarti, mekaten?”</p> <p>“Heh?! Priye kandhamu?!”</p> <p>.....</p> <p>“Oh, Rakhmanu, kebangeten anggonmu gawe sengsaraning awakku. Wis daklakoni mengkene, la kok – la kok – oh, Rakhmanu!!!”</p> <p>“La kowe ki priye ta, Ndhuk?! Rembugmu wis gawe wirange wong tuwa, saiki digugu, jebul kaya ngene dadine?!”</p> <p>“Oh, Rama! Dalem mboten dora. Dalem sampun bandrek-jinah kaliyan Pun Rakhmanu menika ing griya alit sewan kula, griya alit ing kilen bata kabupaten, Rama. Saben dinten Rebo, jam enem ngantos jam sanga ndalu.”</p> <p>“Bener kandhane anakku iki, Rakhmanu?” pitakone Kangjeng Dwijanarpada karo jumeneng malang kadhak.</p> <p>“Nun mboten, Ndara Kangjeng! Dalem mboten rumaos srawung raket kaliyan keng putra, sanajan pondhokan dalem ugi kapetang ing kilen bata dalem kabupaten,” atur wangsulane Rakhmanu kanthi suwara kedher.</p> <p>“Edan kowe ki Ndhuuuk!!” ngendika mengkono mau karo nendang putra putrine.</p>	
13	<i>Kekerasan fisik</i>	Kangjeng Dwijanarpada saha	Bapak saha	<p>“Oh, Rama!” dalem mboten dora. Dalem sampun bandrek-jinah kaliyan Pun Rakhmanu menika ing griya</p>	43-44

		Sridanarti	putra	<p>alit sewan kula, griya alit ing kilen bata kabupaten, Rama. Saben dinten Rebo, jam enem ngantos jam sanga ndalu.”</p> <p>“Bener kandhane anakku iki, Rakhmanu?” pitakone Kangjeng Dwijanarpada karo jumeneng malang kadhak.</p> <p>“Nun mboten, Ndara Kangjeng! Dalem mboten rumaos srawung raket kaliyan keng putra, sanajan pondhokan dalem ugi kapetang ing kilen bata dalem kabupaten,” atur wangsulane Rakhmanu kanthi suwara kedher.</p> <p>“Edan kowe ki Ndhuuk!!” ngendika mengkono mau karo nendang putra putrine.</p> <p>Raden Ajeng Sridanarti dhawah kelumah, nanging enggal tangi lan ngekep sampeyane keng rama.</p> <p>“Leres, Rama, leres rembag dalem, oh-huh-huh!! Leres rembag dalem, boten dora, oh-huh!!”</p> <p>“La iki nyatane cidra!! Kowe duwe seksi ora?!”</p> <p>“Wonten. Kang Miya lan Metra,” ujare sang putri.</p> <p>“Sapa kuwi?”</p> <p>“Tiyang-tiyang ingkang kula purih nengga griya kilen bata menika.”</p> <p>“Undangen mrengs! Saiki! Tumineemm!! Golekana Salamun, yen iseh durung lunga ngandhong, utusen nimbali wong sing jeneng Meong – eh, sapa kuwi mau? Seksine Danar sing omahe ing kulon pager bata kabupaten. Gage! Danar! Yen nganti seksi-seksi iki ora ana, aja takon dosa! Sida dakkon minggat saka kene, kowe! Emoh nyawang rupamu aku!”</p>	
--	--	------------	-------	--	--

14	<i>Kekerasan fisik</i>	Kangjeng Dwijanarpada saha Sridanarti	Bapak saha putra	<p>“Nun sanes. Nuwun sewu, miturut pamireng kula suwantenipun kok sanes Den Bagus Rakhmanu ingkang dolan sareng Ndrajeng Danar.”</p> <p>“Eh?! Priye?!” Raden Ajeng Sridanarti meli njelih.</p> <p>“Den Bagus Rakhmanu boten nate dolan mrika, rak inggih ta, Ndrajeng?” ujare Miya ganti takon, bareng ngreti Ndrajeng danar uga ana kono.</p> <p>“La banjur, sangretimu, sapa sing dolan mrana bareng Danar, eh, Kang?”</p> <p>“La inggih boten sanes Pun Salamun, ingkang ngirid nimbali kula mriki wau, Ndara Kangjeng,” atur wangsulane wong wuta iku.</p> <p>“Eh?!!”</p> <p>“Adhuh, blai aku!!” pambengoke Raden Ajeng Sridanarti.</p> <p>“Priye Miya, balenana wangsulanmu!”</p> <p>.....</p> <p>Kangjeng Dwijanarpada ora sranta, muntab maneh penggalihe, keng putra didugang tiba krungkep. Arep dipindhoni, nanging wong ayu menik-menik iku trengginas ngadeg, terus mlayu keplantrang-plantrang cincing-cincing jarit, mlayu njlenthar nyabrang plataran amba, terus amblas. Pating jlerit tangis lan pambengoke para abdi wadon ngiring Sang Putri.</p>	47-48
15	<i>Pengusiran</i>	Kangjeng Dwijanarpada saha Sridanarti	Bapak saha putra	<p>“Ben, ben minggat!! Minggat!! Minggat!!” ming iku kang bisa diucapake dening rama kang lagi duka.</p> <p>Raden Ajeng Sridanarti kang keplayu saka kabupaten anom, ora ana sing nututi. Ora ana sing ngetutake.</p>	48

				Layune kontrang-kantring, gelungane wudhar ora keplawur. Mlayu, mlayu embuh menyang endi, anggere adoh saka papan papa-cintraka!	
16	<i>Perdebatan</i>	Raden Ajeng Sridanarti saha Andre de Boinville	Kanca	<p>“....Danar, wenehana panggonan kanggo aku srawung luwih suwe karo kowe. Wenehana kalonggaran kanggo mikir. Bisa uga aku bakal nglamar kowe dadi sisihanku, kancaku urip. Bebarengan karo aku, dakkira donyaku ora bakal sepi maneh.”</p> <p>.....</p> <p>“Apa ora ana enggon kanggo aku ing atimu?”</p> <p>“Andre. Luwih becik saiki ayo golek hotel. Yen wis gek aku bayaren, lan sesuk lalekna! Pasrawungan kita mung tekan pucuke bengi iki.”</p> <p>“Dadi bakal katrucutan maneh asmaraku? <i>Ma foi!</i> Donya iki pancen wis mboseni. Umure wis tuwa, lan isine mung iku-iku wae! Bosen! Apa maneh ora duwe kanca.”</p> <p>Danarti suwarane sentak, nanging atine lumpuh. Apa maneh bareng krungu ukara kang melas asih iku, sanalika kekuwatane lolos!</p> <p>“Ah, Andre! Priye pambudiku ngleksanani kekarapanmu?! Aku wis tau ngetutake surasane asmara, nanging pranyata laku iku ora bener. Mung ndadekake urip iki kacintraka. Mongsok saiki aku wani baman maneh?” ngudarasane Sridanarti ngiras nglapurake suwara atine marang wong lanang manca iku.</p> <p>“Wis, ta, Danar. Bengi iki mengko kowe aja bali</p>	65-66

				menyang omah jobong. Aja bali salawase! Aku duwe pametu cukup kanggo urip karo kowe, ana ing jagad sisih endi wae! Kowe melu aku, gelem ta, <i>mademoiselle?</i> ” “Aku ora nyaguhi. Nanging becike arep dakcoba!” “ <i>Les femmes!</i> ”	
17	Padudon	Rakhmanu, Raden Ajeng Sridanarti, saha Sofiatun	Pacanganipun rumiyin saha garwa.	“Oh, Ndrajeng! Ndrajeng! Nyuwun pangapunten! Dalem nyuwun pangapunten!” “Ah, Mas Rakhmanu. Wis ora perlu dieling-eling maneh lelakon kang uwis-uwis. Tekaku ora arep ngrembug bab kang lawas-lawas, utawa arep ngukum kowe. Ora. Mung arep nembung marang nyaimu, samangsa-mangsa Kangmas seda, kunarpamu daksuwun.” “Oh, Ndrajeng! Boten kadosa! Kadospundi kersanipun ndandalem dalem namung ndherek. Kacemplungaken dhateng lepen dalem inggih namung samanut!” “Nanging, Pak! Aku bojomu! Aku sing wajib ngukup layonmu!” ujure wong wadon kang nunggoni wong lara iku. “Ah, kowe ngreti apa...Atun! Lungaa kana...! Kowe biyen...sing gawe sengsaraku...sengsara sabanjure. Bandha-bandhu sing kokjanjekake, pranyata bisa ambias karena wolak-walike jaman.....	118
18	<i>Pengusiran</i>	Rakhmanu saha Sofiatun	Garwa	“Ah, kowe ngreti apa...Atun! Lungaa kana...! Kowe biyen...sing gawe sengsaraku...sengsara sabanjure. Bandha-bandhu sing kokjanjekake, pranyata bisa ambias karena wolak-walike jaman. Iku...ora	118-119

				<p>dakpikir.... biyen. Saiki – saiki! – kowe, awake dhewe iki, duwe apa? Wong ngemis! Mung wong ngemis! Bandha dienggo ngubur...aku wae, wis ora ana maneh! Oh, cilaka awak mami!! Bandha kuwi ora bisa abadi, nanging katresnan...,katresnan bisa dirasa lan digawa nganti tumekaning kubur! Ya aku iki contone sing nglakoni. Wis telungpuluhpitu taun ora gepok singgol, nanging saiki ya rinasa kangen keket banget. Saiki kowe ngadoha kana, Tun! Kadospundi, Ndrajeng? Kadospundi ngaten menika kodratipun Pangeran, Ndrajeng! Hi-hih-hih!! Kula sinareng sepuh dados tiyang ngemis, hi-hi-hik!”</p> <p>Ora nganti rong jam saka ucapane kang sigeg-sigeg kuwi, Rakhmanu tua mulih menyang jaman kelanggengan. Layone sida dikukup dening Nyonya Sridanarti, dilebokake ing trebela, terus digawa nganggo ambulans putih menyang Kutha Surabaya. Bojone mung bisa nangis gero-gero. Nanging Meksa ora ana sing maelu wong wadon klambi rowak-rawek letheke iku.</p>	
--	--	--	--	---	--

2. Tabel Pawadan ingkang Murukaken Konflik Sosial

No. Data	Wujud Konflik Sosial	Pawadan ingkang Murukaken Konflik Sosial	Paraga	Data	Kaca
1	<i>Perdebatan</i>	Beda drajat	Rakhmanu saha Raden Ajeng Sridanarti	<p>“Saiki kudune padha gladhen. Kowe aja ngundang aku Putri utawa Ndrajeng, utawa ndandalem. Nanging kudu diajeng lan ngoko. Dene aku kudu ngaturi kowe kakangmas. Iya, ta? Marga, besok yen kene wis urip jejodhowan....”</p> <p>“ah, Ndrajeng. Sampun kalajeng-lajeng rumiyin.”</p> <p>“Nanging kene rak kudu gladhen, ta, kangmas?”</p> <p>.....</p> <p>“Nanging.... nanging kula mlarat, anakipun tiyang boten gadhah, malah samenika sampun lola lo, Ndrajeng.”</p> <p>“Apa aku tau nyebut njaluk supaya kowe kudu sugih lan duwe wong tuwa? Sing dakjaluk kowe tresna marang aku lan lanang tenan. Iya ta? Apa sing dakjaluk?”</p> <p>“Katresnan. Tresna asmara.”</p> <p>“Wiwit biyen aku kandha mengkono, rak iya ta? Nganti kene nemokake omah iki, rak mung kuwi panjalukku. Priye wangsulanmu?”</p>	9
2	<i>Perdebatan</i>	<i>Perjodohan</i>	Kanjeng Dwijanarpada saha Raden Ayu Dwijanarpada	<p>“Bab Danar, Kangmas. Dhek anu nika Gusti pun nate kewedal teng kula. Dhawuhipun kepengin besanan kalih kita niki.”</p> <p>“Lo, iku kersane Gusti apa kersane sing arep nglakoni?”</p> <p>“La, nggih niku sing kula omongake wiwit wau, ta, Kangmas. Gusti piyambak nggih genah ngersakaken, dene Ndara Mas Narsa mangke kondur pakansi saking Yogya,</p>	14- 15

				<p>ajeng diblakaake. Ning sajak-sajak Ndara Mas Narsa inggih sampun kagungan krenteg manah piyambak kok dhateng Danar. Nyatane dhek ajar beksan sing pungkasan nika, Ndara Mas Narsa dilampu boten wangsul teng internate teng Yogya, margine nggih ajeng sapatemon kalih gendhuk. Lo, niku lapurane Ndrajeng Narsi, keng rayine Ndara Mas Narsa piyambak, le”</p> <p>“Lo, yen aku mono ya iya-iya wae, angger sing nglakoni padha geleme.”</p> <p>“Wah, panjenengan niku sajak kok ora karenan ing penggalih. Ndara Mas Narsa niku putrane Bupati, lo, Kangmas. Gek nggih trahing ratu. Kurang napa? Engatase gendhuk mung weton HIS rak nggih matur sewu nuwun dhumateng Gusti Allah angsal jodho weton sekolah dhuwur...”</p> <p>“Lo, nanging saiki ki jamane wis modern, wong wadon ya diwenahi wenang milih....”</p> <p>“Alah, gene kula rumiyin nggih boten kathik pilah-pilih. Bojo sing madosaken nggih bapak-ibu, gene ya jodho.”</p> <p>“Lo, lo, lo. Jaman saiki seje karo biyen. Saiki ki wanita rak wenang nampik, sanajan ora wenang milih.”</p> <p>“Pun, pendheke mengke gendhuk kula uruse.”</p>	
3	<i>Perdebatan</i>	<i>Perjodohan</i>	Raden Ayu Dwijanarpada saha Raden Ajeng Sridanarti	<p>“Ngendika apa Ndrajeng Narsi, Ndhuk?”</p> <p>“Sanes Mbak Narsi kok, Bu. Ndara Mas Narsa. Ngendika badhe ngersakaken methuk kula.”</p> <p>“E, la kuwi kebeneran.”</p> <p>“Alah, Ibu ki. Rumangsaku kok aeng ngono, Ndara Mas Narsa ki saiki, ndadak ngersakake methuk aku barang.”</p>	17-18

				<p>“La wong ya padha enom, Ndhuk. Wis lumrah ubyang-ubung. Yen ngaturi Ndrajeng Narsi kowe kok <i>mbak</i>, nanging marang Ndara Mas Narsa kok ora <i>kangmas</i> wae ta, Ndhuk?”</p> <p>“Alah, ibu rak saya ngundhat-undhat! Inggih, sampun bidhal mrika, Kang Salamun wis ana ngarepan gale!”</p> <p>.....</p> <p>Sabudhale andhong banjur pesen-pesen marang para abdine yen mengko ana papagan saka kabupaten diaturi nusul menyang daleme Tuwan Rademaker. Raden Ajeng Sridanarti ora kurang weweka, dipapag kandha gelem, nanging dheweke ora bakal lunga ijen. Dheweke tindak dhisik menyang omahe Landa pabrik kang ora adoh saka daleme, marani kancane kang jeneng Elsje.</p>	
4	<i>Perdebatan</i>	Kasetyanipun Sridanarti	Raden ajeng Sridanarti saha Raden Mas Sunarsa	<p>Ing sajrone pista andrawina iku, Raden Mas Sunarsa tansah cedhak karo Raden Ajeng Sridanarti. Satemene mono, Raden Ajeng Sridanarti rada rikuh dicedhaki lan diajak omong-omong wae karo Raden Mas Sunarsa. Piyambake kepengin bebas kaya noniek-noniek utawa putri-putri liyane. Piyambake kepengin ketemu wong sing bubar njoged dadi Gathutkaca, sanajan mung sedhela. Nanging ora bisa. Kajaba ora bisa uwal saka cedhake Raden Mas Sunarsa, kang wis kersa ngancani saka omah wau, uga Rakhmanu ora bisa andher ana ing pasamuwan kono. Pista iku mung kanggo wong gedhe-gedhe ing kutha kono utawa landa-landa. Wong kang sedrajat karo Rakhmanu, sanajan wis duwe penggaweyan magang jurutulis kabupaten wis patang taun, ora kena srawung ing</p>	19-21

				<p>pista gedhen kaya ing bengi iku.</p> <p>“Danar,” ujare Sunarsa miwiti guneman maneh.</p> <p>“Apa?”</p> <p>“Kowe bengi iki ayu tenan.”</p> <p>“Is! Aja ndhugal kowe! Iki ing samdyane pasamuwan. Aja angger mucap wae,” jawabe Sridanarti. Pasuryane mbrabak abang.</p> <p>“Alah wong sing krungu ya kowe dhewe wae, kok.”</p> <p>“Pancen. Sing krungu aku dhewe. Nanging caramu bisik-bisik kuwi rak wis beda karo wong srawung blak-blakan.”</p> <p>“Pancen. Pancen ana karepku.”</p> <p>Sridanarti rumangsa ora seneng omong-omong mengkono karo Raden Mas Sunarsa. Nanging kepriye anggane arep nginggati?</p>	
5	<i>Perdebatan</i>	Beda pamanggih	Raden ajeng Sridanarti saha Raden Mas Sunarsa	<p>“Kowe kok betah wiwit lulus sekolah biyen terus nganggur ora nerusake sinau apa-apa?”</p> <p>”Ah, aku wis prawan diwasa ngene. Ora pantes wong wadon sekolah dhuwur-dhuwur. Apa maneh wis saumurku mengkene.”</p> <p>“Pira umurmu?”</p> <p>“Wolulas.”</p> <p>“Isih sabarakanne Elsje. Lan Elsje isih nerusake sekolah. Karo dene dhek kowe lulus HIS biyen, rak isih cilik.”</p> <p>“Aku rumangsa diwasa sewindu kepungkur,” ujare Danarti. “Lan aku wong Jawa, dene Elsje wong Eropah. Seje.”</p> <p>“La saiki, sawise rumangsa diwasa, kowe arep apa?”</p> <p>“Prawan Jawa diwasa arep apa? Panjengan uga wong</p>	23

				<p>Jawa, rak ngreti adat jawa?” panyalenthoke Sridanarti.</p> <p>“Ngenteni dilamar uwong! Ah, kowe isih kuna! Saiki ora kena wong anom sabarakanmu iku duwe pikiran mengkono.”</p> <p>“Aku iya ora duwe pikiran mengkono. Adat sing nduweni pikiran mengkono.”</p> <p>“Kowe kudu ngilangi adat-adat kang ora cocok karo urip kita iki.”</p> <p>“Aku wis nyoba,” wangsulane Sridanarti nguber terus.</p> <p>“Priye asile?”</p> <p>“Lumayan. Aku arep kawin karo wong lanang pilihanku.”</p>	
6	<i>Penolakan</i>	Kasetyanipun Sridanarti	Raden Mas Sunarsa saha Sridanarti	<p>“Bisa uga keng ibumu wis kagungan calon,” wasana ngendikane Sunarsa.</p> <p>“Yen calon iku dudu calonku, ya daktampik. Sing bakal nglakoni rak aku, ta?” ujure Raden Ajeng Sridanarti. “Rak mangkono ta kersa panjenengan? Kita wong nom-noman iki kudu mbongkar adat kuna kang ora cocok karo kaanane awake dhewe iki, rak ngono ta mau?”</p> <p>.....</p> <p>“Danar. Kepriye mungguh jawabmu, yen calone ibumu iku aku?”</p> <p>Pitakone diucapake kanthi adreng. Nanging jawabe diucapake kanthi esem.</p> <p>“Lha iya apa bedane, ta, Narsa? Yen aku lan kowe iki kudu ngrombak adat kuna, rak kudu ngukuhi pikiran kita? Dadi aku ya tetep ngukuhi pikiranku, yen calone ibu dudu calonku ya daktampik. Lan panjenengan rak krasa yen dudu calon pilihanku!” Mesem, nanging kejem!</p>	24-25

			 Ora bisa ngendhaleni kridhane kanepsone, Raden Mas Sunarsa terus lunga tanpa pamit. Diaruh-aruhi Raden Ajeng Sridanarti wis ora mangsuli.	
7	Padudon (Pertengkaran)	Penolakan	Raden Ajeng Sridanarti saha Raden Ayu Dwijanarpada	<p>“Kena apa Ndara Mas mau, Ndhuk?”</p> <p>“Ora ngreti aku. Piyambake mau gawe upama, upama ibu ngersakake mundhut Ndara Mas Narsa, apa aku nampik.”</p> <p>“La, priye wangsulanmu?”</p> <p>“La aku ya blaka, yen emoh.”</p> <p>“Husss!!! Bocah edan kowe kuwi! Rumangsamu ki priye, ta, Danar?! Pak, coba, ta, edan ora anake niku?”</p> <p>ngendikane Raden Ayu Dwijanarpada.sabanjure terus ndukani akeh-akeh putrane kang mung siji kuwi.</p> <p>.....</p> <p>“Priye ta, Ndhuk, pikiranmu? Koktolak Ndara Mas Narsa, sing kokpilih ki sapa? Dakkira yen jaka saindhenge Kutha Mranggen kene, ora ana sing ngungkuli Ndara Mas Narsa, ya sekolahe, ya drajate. Piyambake putrane Kangjeng Bupati, pangkat sing dhuwur dhewe ing babagan pangreh praja kene lo, Ndhuk!”</p> <p>“Nanging, Bu, kula boten tresna kaliyan Sunarsa.”</p> <p>“Tresna! Tresna! Apa tegese tresna! Aku nganti saprene ora tau ngreti tegese tresna. Gene ya bisa ngladeni ramamu kanthi becik nganti saprene! O, pripun, ta, pak, putrane niku?!” ujare Raden Ayu Dwijanarpada.</p>	25-27
8	Perdebatan	Rakhmanu boten kersa jujur	Sofiatun saha Rakhmanu	<p>“Nanging iki dudu selir, Dhik Atun. Dudu selir!”</p> <p>“La apa? Kacancang prekara gaweyan? Panjenengan ora perlu dadi priyayi, dadi jurutulis nggethu aneng kantor.</p>	35

				<p>Donyane wong dagang uga ora ina banget-banget kok, Mas. Titel raden bisa dituku. Apa wujud klilip, ayo padha diilangi saeka praya,” ujare Sofiatun. Ngira yen sing dadi klilip dudu prekara selir, Sofiatun sangsaya gagah anggone arep mbrastha. Ngrampungni prekara jejodhowan karo Rakhmanu. Luwih gampang tinimbang prekara wong wadon! Saiki genten tangane wong wadon iku ngremet-ngremet pundhake Rakhmanu.</p> <p>Rakhmanu meksa durung gelem blaka.</p> <p>“Dakaturi menggalih, Mas. Aku ijen. Bapak wis ora kagungan sanak maneh. Lan calonku lan calone bapak mung panjenengan. Kabeh, omah, toko lan samubarang kalir bandha samene iki ora bakal bisa karumat dening wong wadon kaya aku. Yen ora panjenengan bantu, bakal morat-marit. Apa ora eman? Panjenengan pancen ora bisa bantu aku, yen ora manggon ing omah kene. Lan ora bisa manggon omah kene, yen ora oleh palilahku. Priye? Ayo, ta Mas. Apa ora eman nyawang aku morat-marit?” terus-terusan Sofiatun omong mbebujuk.</p>	
9	<i>Penolakan</i>	Sridanarti sampun ngandheg	Sofiatun saha Rakhmanu	<p>“Nyatane panjenengan ora gelem pisah, huh, huh, lan nampik aku, huh, huh!”</p> <p>“Aku ora nampik kowe, Cah Ayu!”</p> <p>“La kok emoh mutusake katresnan?!”</p> <p>“Dudu katresnan!”</p> <p>“La apa ngono kuwi jenenge, yen ora tresna?!”</p> <p>“Anggonku bandrek-jinah wis watara telung sasi iki, Dhik. Lan wis ana tandha-tandhane.”</p> <p>“Apa tandha-tandhane?”</p>	36-37

				<p>“Anu, karepku wis tumilas.”</p> <p>“Tandha-tandha, tumilas, apa si karepe? Genahe ndrajengmu iku wis ngandheg, rak ngono ta? Lan marga iku terus kokantepi? Sanajan jaremu panjenengan kepeksa?”</p> <p>Rakhmanu meneng klakep, ora bisa mangsuli. Jibeg, bingung, katanggor karo Kenya kang kendel thok-leh.</p> <p>“Wis, cekake gemantung marang kekencengane penggalihmu, Mas. Kanggoku titel ndrajeng lan ngandheg iku dudu apa-apa. Klilip mung klilipen bledug. Kena diilangi sarana eluh. Yen panjenengan ngarepake aku, mesthi dheweke bisa koksingkirake. Aku ora meksa. Panjenengan bisa nandhing, sapa sing luwih aji, aku apa ndrajengmu. Ndrajenga kae yen meteng dhisik, tegese ya wanita murahan, kendho tapihe. Apa panjenengan arep ngantepi wong kaya mengkono kuwi? Kuwi wong wadon pelanyahan!</p> <p>Wis, sakersamu, aku mung jumurung!” Kandha mengkono mau, Sofiatun terus nyendhal awake, uwal saka rangkulane Rakhmanu, terus nggeblas lunga.</p> <p>Sing ditinggal nglokro ing kursi gedhe, ora duwe daya, kaya koncatan kuwat-kuwating badane.</p>	
10	Padudon (Pertengkaran)	<i>Penolakan</i>	Kangjeng Dwijanarpada, Sridanarti saha Raden Ayu Dwijanarpada	<p>“Oh, Allah, Danar! Kaningaya timen, awakmu! Kok tulak Ndara Mas Narsa, jebul pilihanmu mung Rakhmanu! Rakhmanu ki apa? Pangkate apa?! Oh, Danaaar-danar! Duwe anak siji wae kok kaya kowe! Pripun ta niki pak? Ampun tindak kantor rumiyin, mangberesi rumiyin niku. Ampun mendel mawon! Anake niku badhe angsal jurutulis</p>	38-39

				<p>niku, napa waras ngaten niku?!” wasanane Raden Ayu Dwijanarpada sambat marang kakunge.</p> <p>“Ah, Danar iku rak lagi ngalami umur pancaroba. Coba sarehna, aja koksereg wae. Saiki lagi blawur pandelenge marga Gathutkaca, sesuk rak wis owah pikirane.” Kanjeng Dwijanarpada iya duka, nanging ngendikane bisa sareh.</p> <p>“La nanging pripun, ta Pak, anggenkula marak Gusti Yuda mangke, wong anake pun damel jawaban mursal ngaten?!”</p> <p>“Danar!” Ngendikane keng ramane sentak.</p> <p>“Dalem Rama?”</p> <p>“Marenana anggonmu nglindur ngimpi-impi Gathutkaca, ya Ngger. Elinga, Rakhmanu kuwi pangkate isih magang! Adhuh, sungstate drajat karo awake dhewe aduoooh banget.”</p> <p>Sridanarti ndhingklik meneng wae.</p> <p>“Awat! Yen nganti aku krungu utawa nemoni Rakhmanu sawung karo kowe, utawa sesambungan liwat apa wae, dakreputake pulisi!”</p>	
11	<i>Kekerasaan fisik</i>	Sridanarti sampun ngandheg	Sridanarti, Kangjeng Dwijanarpada saha Raden Ayu Dwijanarpada.	<p>“Nanging dalem kedah sesambetan kalian piyambakipun, Pak. Rama! Dalem sampun wawrat...” suwarane Sridanarti ndhredeg.</p> <p>“Heh!!? Apa?!!” Rama lan Ibune mbengok bareng.</p> <p>“Oh Anakku! Anakku!! Nistha temen – oh!”</p> <p>Dalem Kabupaten Anom geger maneh. Raden Ayu Dwijanarpada dhawah kantaka. Kangjeng Dwijanarpada lali buka – wasanane, asta kumlawe nyengkiling keng putra. Sridanarti dhawah krungkep, terus muwun nguguk.</p>	40
12	Padudon (Pertengkaran)	Pitnah	Kanjeng Dwijanarpada,	<p>“Ngene. Kowe rak wis watara sasi iki gandheng karo anakku Si Danarti?”</p>	42-43

			Rakhmanu saha Sridanarti.	<p>“Kadospundi, Nun? Dalem kirang mangertos! Rumaos dalem inggih namung menawi ajar beksan menika dalem sumerep putra ndandalem. Raden Ajeng Sridanarti, mekaten?”</p> <p>“Heh?! Priye kandhamu?!”</p> <p>.....</p> <p>“Oh, Rakhmanu, kebangeten anggonmu gawe sengsaraning awakku. Wis daklakoni mengkene, la kok – la kok – oh, Rakhmanu!!!”</p> <p>“La kowe ki priye ta, Ndhuk?! Rembugmu wis gawe wirange wong tuwa, saiki digugu, jebul kaya ngene dadine?!”</p> <p>“Oh, Rama!” dalem mboten dora. Dalem sampun bandrek-jinah kaliyan Pun Rakhmanu menika ing griya alit sewan kula, griya alit ing kilen bata kabupaten, Rama. Saben dinten Rebo, jam enem ngantos jam sanga ndalu.”</p> <p>“Bener kandhane anakku iki, Rakhmanu?” pitakone Kangjeng Dwijanarpada karo jumeneng malang kadhak.</p> <p>“Nun mboten, Ndara Kangjeng! Dalem mboten rumaos srawung raket kaliyan keng putra, sanajan pondhokan dalem ugi kapetang ing kilen bata dalem kabupaten,” atur wangsulane Rakhmanu kanthi suwara kedher.</p> <p>“Edan kowe ki Ndhuuuk!!” ngendika mengkono mau karo nendang putra putrine.</p>	
13	<i>Kekerasan fisik</i>	Pitnah	Kangjeng Dwijanarpada, Sridanarti saha	<p>“Oh, Rakhmanu, kebangeten anggonmu gawe sengsaraning awakku. Wis daklakoni mengkene, la kok – la kok – oh, Rakhmanu!!!”</p> <p>“La kowe ki priye ta, Ndhuk?! Rembugmu wis gawe</p>	43

			Rakhmanu	<p>wirange wong tuwa, saiki digugu, jebul kaya ngene dadine?!”</p> <p>“Oh, Rama!” dalem mboten dora. Dalem sampun bandrek-jinah kaliyan Pun Rakhmanu menika ing griya alit sewan kula, griya alit ing kilen bata kabupaten, Rama. Saben dinten Rebo, jam enem ngantos jam sanga ndalu.”</p> <p>“Bener kandhane anakku iki, Rakhmanu?” pitakone Kangjeng Dwijanarpada karo jumeneng malang kadhak.</p> <p>“Nun mboten, Ndara Kangjeng! Dalem mboten rumaos srawung raket kaliyan keng putra, sanajan pondhokan dalem ugi kapetang ing kilen bata dalem kabupaten,” atur wangsulane Rakhmanu kanthi suwara kedher.</p> <p>“Edan kowe ki Ndhuuk!!” ngendika mengkono mau karo nendang putra putrine.</p> <p>Raden Ajeng Sridanarti dhawah kelumah, nanging enggal tangi lan ngekep sampeyane keng rama.</p> <p>“Leres, Rama, leres rembag dalem, oh-huh-huh!! Leres rembag dalem, boten dora, oh-huh!!”</p>	
14	<i>Kekerasan fisik</i>	Pitnah	Kangjeng Dwijanarpada lan Sridanarti	<p>“Nun sanes. Nuwun sewu, miturut pamireng kula suwantenipun kok sanes Den Bagus Rakhmanu ingkang dolan sareng Ndrajeng Danar.”</p> <p>“Eh?! Priye?!” Raden Ajeng Sridanarti meli njelih.</p> <p>“Den Bagus Rakhmanu boten nate dolan mrika, rak inggih ta, Ndrajeng?” ujare Miya ganti takon, bareng ngreti Ndrajeng danar uga ana kono.</p> <p>“La banjur, sangretimu, sapa sing dolan mrana bareng Danar, eh, Kang?”</p> <p>“La inggih boten sanes Pun Salamun, ingkang ngirid</p>	47-48

				<p>nimbali kula mriki wau, Ndara Kangjeng,” atur wangsulane wong wuta iku.</p> <p>“Eh?!!”</p> <p>“Adhuh, blai aku!!” pambengoke Raden Ajeng Sridanarti.</p> <p>“Priye Miya, balenana wangsulanmu!”</p> <p>.....</p> <p>Kangjeng Dwijanarpada ora sranta, muntab maneh penggalihe, keng putra didugang tiba krungkep. Arep dipindhoni, nanging wong ayu menik-menik iku trengginas ngadeg, terus mlayu keplantrang-plantrang cincing-cincing jarit, mlayu njlenthar nyabrang plataran amba, terus amblas. Pating jlerit tangis lan pambengoke para abdi wadon ngiring Sang Putri.</p>	
15	<i>Pengusiran</i>	Pitnah	<p>Kangjeng Dwijanarpada, Rakhmanu saha Sridanarti</p>	<p>“Nun sanes. Nuwun sewu, miturut pamireng kula suwantenipun kok sanes Den Bagus Rakhmanu ingkang dolan sareng Ndrajeng Danar.”</p> <p>“Eh?! Priye?!” Raden Ajeng Sridanarti meli njelih.</p> <p>“Den Bagus Rakhmanu boten nate dolan mrika, rak inggih ta, Ndrajeng?” ujure Miya ganti takon, bareng ngreti Ndrajeng danar uga ana kono.</p> <p>“La banjur, sangretimu, sapa sing dolan mrana bareng Danar, eh, Kang?”</p> <p>“La inggih boten sanes Pun Salamun, ingkang ngirid nimbali kula mriki wau, Ndara Kangjeng,” atur wangsulane wong wuta iku.</p> <p>“Eh?!!”</p> <p>“Adhuh, blai aku!!” pambengoke Raden Ajeng Sridanarti.</p> <p>“Priye Miya, balenana wangsulanmu!”</p>	47

				<p>.....</p> <p>Kangjeng Dwijanarpada ora sranta, muntab maneh penggalihe, keng putra didugang tiba krungkep. Arep dipindhoni, nanging wong ayu menik-menik iku trengginas ngadeg, terus mlayu keplantrang-plantrang cincing-cincing jarit, mlayu njlenthar nyabrang plataran amba, terus amblas. Pating jlerit tangis lan pambengoke para abdi wadon ngiring Sang Putri.</p> <p>“Ben, ben minggat!! Minggat!! Minggat!!” ming iku kang bisa diucapake dening rama kang lagi duka.</p> <p>Raden Ajeng Sridanarti kang keplayu saka kabupaten anom, ora ana sing nututi. Ora ana sing ngetutake. Layune kontrang-kantring, gelungane wudhar ora keplawur.</p> <p>Mlayu, mlayu embuh menyang endi, anggere adoh saka papan papa-cintraka!</p>	
16	<i>Perdebatan</i>	Lamaranipun Andre de Boinville	Raden Ajeng Sridanarti lan Andre de Boinville	<p>...Danar, wenehana panggonan kanggo aku srawung luwih suwe karo kowe. Wenehana kalonggaran kanggo mikir. Bisa uga aku bakal nglamar kowe dadi sisihanku, kancaku urip. Bebarengan karo aku, dakkira donyaku ora bakal sepi maneh.”</p> <p>.....</p> <p>“Apa ora ana enggon kanggo aku ing atimu?”</p> <p>“Andre. Luwih becik saiki ayo golek hotel. Yen wis gek aku bayaren, lan sesuk lalekna! Pasrawungan kita mung tekan pucuke bengi iki.”</p> <p>“Dadi bakal katrucutan maneh asmaraku? <i>Ma foi!</i> Donya iki pancen wis mboseni. Umure wis tuwa, lan isine mung iku-iku wae! Bosen! Apa maneh ora duwe kanca.”</p>	65-66

				<p>Danarti suwarane sentak, nanging atine lumpuh. Apa maneh bareng krungu ukara kang melas asih iku, sanalika kekuwatane lolos!</p> <p>“Ah, Andre! Priye pambudiku ngleksanani kekarepanmu?! Aku wis tau ngetutake surasane asmara, nanging pranyata laku iku ora bener. Mung ndadekake urip iki kacintraka. Mongsok saiki aku wani bamban maneh?” ngudasane Sridanarti ngiras nglapurake suwara atine marang wong lanang manca iku.</p> <p>“Wis, ta, Danar. Bengi iki mengko kowe aja bali menyang omah jobong. Aja bali salawase! Aku duwe pametu cukup kanggo urip karo kowe, ana ing jagad sisih endi wae! Kowe melu aku, gelem ta, <i>mademoiselle</i>?”</p> <p>“Aku ora nyaguhi. Nanging becike arep dakcoba!”</p> <p><i>“Les femmes!”</i></p>	
17	Padudon	Panyuwunipun Sridanarti	Raden Ajeng Sridanarti, Rakhmanu, saha Sofiatun	<p>“Oh, Ndrajeng! Ndrajeng! Nyuwun pangapunten! Dalem nyuwun pangapunten!”</p> <p>“Ah, Mas Rakhmanu. Wis ora perlu dieling-eling maneh lelakon kang uwis-uwis. Tekaku ora arep ngrembug bab kang lawas-lawas, utawa arep ngukum kowe. Ora. Mung arep nembung marang nyaimu, samangsa-mangsa Kangmas seda, kunarpamu daksuwun.”</p> <p>“Oh, Ndrajeng! Boten kadosa! Kadospundi kersanipun ndandalem dalem namung ndherek. Kacemplungaken dhateng lepen dalem inggih namung samanut!”</p> <p>“Nanging, Pak! Aku bojomu! Aku sing wajib ngukup layonmu!” ujare wong wadon kang nunggoni wong lara iku.</p>	118

				<p>“Ah, kowe ngreti apa...Atun! Lungaa kana...! Kowe biyen...sing gawe sengsaraku...sengsara sabanjure. Bandha-bandhu sing kokjanjekake, pranyata bisa amblas karena wolak-walike jaman.....</p>	
18	<i>Pengusiran</i>	Panyuwunipun Sridanarti	Rakhmanu saha Sofiatun	<p>“Ah, kowe ngreti apa...Atun! Lungaa kana...! Kowe biyen...sing gawe sengsaraku...sengsara sabanjure. Bandha-bandhu sing kokjanjekake, pranyata bisa amblas karena wolak-walike jaman. Iku...ora dakpikir.... biyen. Saiki – saiki! – kowe, awake dhewe iki, duwe apa? Wong ngemis! Mung wong ngemis! Bandha dienggo ngubur...aku wae, wis ora ana maneh! Oh, cilaka awak mami!! Bandha kuwi ora bisa abadi, nanging katresnan...,katresnan bisa dirasa lan digawa nganti tumekaning kubur! Ya aku iki contone sing nglakoni. Wis telungpulgupitu taun ora gepok singgol, nanging saiki ya rinasa kangen keket banget. Saiki kowe ngadoha kana, Tun! Kadospundi, Ndrajeng? Kadospundi ngaten menika kodratipun Pangeran, Ndrajeng! Hi-hih-hih!! Kula sinareng sepuh dados tiyang ngemis, hi-hi-hik!”</p> <p>Ora nganti rong jam saka ucapane kang sigeg-sigeg kuwi, Rakhmanu tua mulih menyang jaman kelanggengan. Layone sida dikukup dening Nyonya Sridanarti, dilebokake ing trebela, terus digawa nganggo ambulans putih menyang Kutha Surabaya. Bojone mung bisa nangis gero-gero. Nanging Meksa ora ana sing maelu wong wadon klambi rowak-rawek letheke iku.</p>	118-119

3. Tabel Cara Ngrampungaken Konflik Sosial

No. Data	Wujud Konflik Sosial	Cara Ngrampungaken Konflik Sosial	Paraga	Data	Kaca
1	Perdebatan	Meksa	Raden Ajeng Sridanarti	<p>“Saiki kudune padha gladhen. Kowe aja ngundang aku Putri utawa Ndrajeng, utawa ndandalem. Nanging kudu diajeng lan ngoko. Dene aku kudu ngaturi kowe kakangmas. Iya, ta? Marga, besok yen kene wis urip jejodhowan....”</p> <p>“ah, Ndrajeng. Sampun kalajeng-lajeng rumiyin.”</p> <p>“Nanging kene rak kudu gladhen, ta, kangmas?”</p> <p>“Hmm!” panggerenge Sikakangmas.</p> <p>.....</p> <p>“Nanging.... nanging kula mlarat, anakipun tiyang boten gadhah, malah samenika sampun lola lo, Ndrajeng.”</p> <p>“Apa aku tau nyebut njaluk supaya kowe kudu sugih lan duwe wong tuwa? Sing dakjaluk kowe tresna marang aku lan lanang tenan. Iya ta? Apa sing dakjaluk?”</p> <p>“Katresnan. Tresna asmara.”</p> <p>“Wiwit biyen aku kandha mengkono, rak iya ta? Nganti kene nemokake omah iki, rak mung kuwi panjalukku. Priye wangsulanmu?”</p> <p>“Nun inggih, kula tresna saestu dhumateng panjenengan.”</p>	8-9
		Ngalah	Rakhmanu	<p>“Lo, yen aku mono ya iya-iya wae, angger sing nglakoni padha geleme.”</p> <p>“Wah, panjenengan niku sajak kok ora karenan ing penggalih. Ndara Mas Narsa niku putrane Bupati, lo, Kangmas. Gek nggih trahing ratu. Kurang napa? Engatase</p>	
2	Perdebatan	Meksa	Raden Ayu Dwijanarpada	<p>“Lo, yen aku mono ya iya-iya wae, angger sing nglakoni padha geleme.”</p> <p>“Wah, panjenengan niku sajak kok ora karenan ing penggalih. Ndara Mas Narsa niku putrane Bupati, lo, Kangmas. Gek nggih trahing ratu. Kurang napa? Engatase</p>	15-16

		Ngalah	Kangjeng Dwijanarpada	<p>gendhuk mung weton HIS rak nggih matur sewu nuwun dhumateng Gusti Allah angsal jodho weton sekolah dhuwur...”</p> <p>“Lo, nanging saiki ki jamane wis modern, wong wadon ya diwenahi wenang milih...”</p> <p>“Alah, gene kula rumiyin nggih boten kathik pilah-pilih. Bojo sing madosaken nggih bapak-ibu, gene ya jodho.”</p> <p>“Lo, lo, lo. Jaman saiki seje karo biyen. Saiki ki wanita rak wenang nampik, sanajan ora wenang milih.”</p> <p>“Pun, pendheke mengke gendhuk kula uruse.”</p> <p>.....</p> <p>“Gusti ngendika yen Ndara Mas Narsa sampun rawuh saking Ngayogya. Mengke kita didhawuhi tindak sekaliyan wae, dene gendhuk kajenge dipapag Ndara Mas Narsa piyambak. Dospundi ngaten menika? Rak nyata adreng, ta?”</p> <p>“La, ya, kana. Aku ya mung manut.”</p> <p>“La ngaten, dados anggenkula rembagan kaliyan Gendhuk Danar mangke saged madhep-mantep.”</p>	
3	Perdebatan	Meksa	Raden Ayu Dwijanarpada	<p>“Ngendika apa Ndrajeng Narsi, Ndhuk?”</p> <p>“Sanes Mbak Narsi kok, Bu. Ndara Mas Narsa. Ngendika badhe ngersakaken methuk kula.”</p> <p>“E, la kuwi kebeneran.”</p> <p>“Alah, Ibu ki. Rumangsaku kok aeng ngono, Ndara Mas Narsa ki saiki, ndadak ngersakake methuk aku barang.”</p> <p>“La wong ya padha enom, Ndhuk. Wis lumrah ubyang-ubung. Yen ngaturi Ndrajeng Narsi kowe kok <i>mbak</i>, nanging marang Ndara Mas Narsa kok ora <i>kangmas</i> wae ta, Ndhuk?”</p>	17-18

		Ngalah	Raden Ajeng Sridanarti	<p>“Alah, ibu rak saya ngundhat-undhat! Inggih, sampun bidhal mrika, Kang Salamun wis ana ngarepan gale!”</p> <p>.....</p> <p>Sabudhale andhong banjur pesen-pesen marang para abdine yen mengko ana papagan saka kabupaten diaturi nusul menyang daleme Tuwan Rademaker. Raden Ajeng Sridanarti ora kurang weweka, dipapag kandha gelem, nanging dheweke ora bakal lunga ijen. Dheweke tindak dhisik menyang omahe Landa pabrik kang ora adoh saka daleme, marani kancane kang jeneng Elsje.</p>	
4	<i>Perdebatan</i>	Ngrayu	Raden Mas Sunarsa	<p>“Dana,” ujare Sunarsa miwiti guneman maneh.</p> <p>“Apa?”</p> <p>“Kowe bengi iki ayu tenan.”</p> <p>“Is! Aja ndhugal kowe! Iki ing samadyane pasamuwan. Aja angger mucap wae,” jawabe Sridanarti. pasuryane mbrabak abang.</p>	21
		Ngendha	Raden Ajeng Sridanarti	<p>“Alah wong sing krungu ya kowe dhewe wae, kok.”</p> <p>“Pancen. Sing krungu aku dhewe. Nanging caramu bisik-bisik kuwi rak wis beda karo wong sawung blak-blakan.”</p> <p>“Pancen. Pancen ana karepku.”</p> <p>Sridanarti rumangsa ora seneng omong-omong mengkono karo Raden Mas Sunarsa. Nanging kepriye anggone arep nginggati?</p>	

5	Perdebatan	Meksa	Raden Mas Sunarsa	<p>“Kowe kok betah wiwit lulus sekolah biyen terus nganggur ora nerusake sinau apa-apa?”</p> <p>”Ah, aku wis prawan diwasa ngene. Ora pantes wong wadon sekolah dhuwur-dhuwur. Apa maneh wis saumurku mengkene.”</p> <p>“Pira umurmu?”</p> <p>“Wolulas.”</p> <p>“Isih sabarakane Elsje. Lan Elsje isih nerusake sekolah. Karo dene dhek kowe lulus HIS biyen, rak isih cilik.”</p> <p>“Aku rumangsa diwasa sewindu kepungkur,” ujare Danarti.</p>	23
		Ngalah	Raden Ajeng Sridanarti	<p>“Lan aku wong Jawa, dene Elsje wong Eropah. Seje.”</p> <p>“La saiki, sawise rumangsa diwasa, kowe arep apa?”</p> <p>“Prawan Jawa diwasa arep apa? Panjengan uga wong Jawa, rak ngreti adat jawa?” panyalenthoke Sridanarti.</p> <p>“Ngenteni dilamar uwong! Ah, kowe isih kuna! Saiki ora kena wong anom sabarakanmu iku duwe pikiran mengkono.”</p> <p>“Aku iya ora duwe pikiran mengkono. Adat sing nduweni pikiran mengkono.”</p> <p>“Kowe kudu ngilangi adat-adat kang ora cocok karo urip kita iki.”</p> <p>“Aku wis nyoba,” wangsulane Sridanarti nguber terus.</p> <p>“Priye asile?”</p> <p>“Lumayan. Aku arep kawin karo wong lanang pilihanku.”</p>	

6	<i>Penolakan</i>	Nolak	Raden ajeng Sridanarti	<p>“Bisa uga keng ibumu wis kagungan calon,” wasana ngendikane Sunarsa.</p> <p>“Yen calon iku dudu calonku, ya daktampik. Sing bakal nglakoni rak aku, ta?” ujare Raden Ajeng Sridanarti. “Rak mangkono ta kersa panjenengan? Kita wong nom-noman iki kudu mbongkar adat kuna kang ora cocok karo kaanane awake dhewe iki, rak ngono ta mau?”</p> <p>.....</p> <p>“Danar. Kepriye mungguh jawabmu, yen calone ibumu iku aku?”</p>	24-25
		Kesah	Raden Mas Sunarsa	<p>Pitakone diucapake kanthi adreng. Nanging jawabe diucapake kanthi esem.</p> <p>“Lha iya apa bedane, ta, Narsa? Yen aku lan kowe iki kudu ngrombak adat kuna, rak kudu ngukuhi pikiran kita? Dadi aku ya tetep ngukuhi pikiranku, yen calone ibu dudu calonku ya daktampik. Lan panjenengan rak krasa yen dudu calon pilihanku!” Mesem, nanging kejem!</p> <p>.....</p> <p>Ora bisa ngendhaleni kridhane kanepsone, Raden Mas Sunarsa terus lunga tanpa pamit. Diaruh-aruhi Raden Ajeng Sridanarti wis ora mangsuli.</p>	

7	Padudon (Pertengkaran)	Duka	Raden Ayu Dwijanarpada	Bengi iku ibune duka ora karuwan. Dene Raden Ajeng Sridanarti nangis ungkep-ungkep ing bantal. Nganti wayah parak esuk, lagi sire plan sare. Nanging esuke, sadurunge Kangjeng Dwijanarpada tindak kantor, suwara gemremeng wis wiwit maneh ing dalem kabupaten anom. “Ora ngono, Ndhuk. Terus sapa wong lanang sing kokpilih kuwi?” pitakone keng ibune wiwit ngurus bab iku maneh. Bareng wis bola-bali didhedhes, wasanane Sridanarti blaka. “Inggih waleh-waleh menapa, Bu. Kula nyuwun duka. Tiyang jaler ingkang kula labuhi menika sanes tiyang pangkat, sanes tiyang titel.” “La iya, sapa? Ceplos ngono, lo!” “Pun Rakhmanu.” “Rakhmanu? Rakhmanu Gathutkaca?!” “Inggih, Bu. Rakhmanu ingkang kala wau dalu njoget dados Gathutkaca!”	38
		Jujur	Raden Ajeng Sridanarti		
8	Perdebatan	Meksa	Sofiatun	“Nanging iki dudu selir, Dhik Atun. Dudu selir!” “La apa? Kacancang prekara gaweyan? Panjenengan ora perlu dadi priyayi, dadi jurutulis nggethu aneng kantor. Donyane wong dagang uga ora ina banget-banget kok, Mas. Titel raden bisa dituku. Apa wujud klilip, ayo padha diilangi saeka praya,” ujare Sofiatun. Ngira yen sing dadi klilip dudu prekara selir, Sofiatun sangsaya gagah anggone arep mbrastha. Ngrampung prekara jejodhowan karo Rakhmanu. Luwih gampang tinimbang prekara wong wadon! Saiki genten tangane wong wadon iku ngremet-ngremet pundhake Rakhmanu. Rakhmanu meksa durung gelem blaka.	35
		Mendel	Rakhmanu		

				<p>“Dakaturi menggali, Mas. Aku ijen. Bapak wis ora kagungan sanak maneh. Lan calonku lan calone bapak mung panjenengan. Kabeh, omah, toko lan samubarang kalir bandha samene iki ora bakal bisa karumat dening wong wadon kaya aku. Yen ora panjenengan bantu, bakal morat-marit. Apa ora eman? Panjenengan pancen ora bisa bantu aku, yen ora manggon ing omah kene. Lan ora bisa manggon omah kene, yen ora oleh palilahku. Priye? Ayo, ta Mas. Apa ora eman nyawang aku morat-marit?” terus-terusan Sofiatun omong mbebujuk.</p>	
9	<i>Penolakan</i>	Meksa	Sofiatun	<p>“Nyatane panjenengan ora gelem pisah, huh, huh, lan nampik aku, huh, huh!” “Aku ora nampik kowe, Cah Ayu!” “La kok emoh mutusake katresnan?!” “Dudu katresnan!” “La apa ngono kuwi jenenge, yen ora tresna?!” “Anggonku bandrek-jinah wis watara telung sasi iki, Dhik. Lan wis ana tandha-tandhane.” “Apa tandha-tandhane?” “Anu, karepku wis tumilas.” “Tandha-tandha, tumilas, apa si karepe? Genahe ndrajengmu iku wis ngandheg, rak ngono ta? Lan marga iku terus kokantepi? Sanajan jaremu panjenengan kepeksa?” Rakhmanu meneng klakep, ora bisa mangsuli. Jibeg, bingung, katanggor karo Kenya kang kendel thok-leh. “Wis, cekake gemantung marang kekencengane penggalihmu, Mas. Kanggoku titel ndrajeng lan ngandheg iku dudu apa-apa. Klilip mung klilipen bledug. Kena</p>	36-37
		Mendel	Rakhmanu		

				<p>diilangi sarana eluh. Yen panjenengan ngarepake aku, mesthi dheweke bisa koksingkirake. Aku ora meksa. Panjenengan bisa nandhing, sapa sing luwih aji, aku apa ndrajengmu. Ndrajenga kae yen meteng dhisik, tegese ya wanita murahan, kendho tapihe. Apa panjenengan arep ngantepi wong kaya mengkono kuwi? Kuwi wong wadon pelanyahan!</p> <p>Wis, sakersamu, aku mung jumurung!” Kandha mengkono mau, Sofiatun terus nyendhal awake, uwal saka rangkulane Rakhmanu, terus nggeblas lunga.</p> <p>Sing ditinggal nglokro ing kursi gedhe, ora duwe daya, kaya koncatan kuwat-kuwating badane.</p>	
10	Padudon (Pertengkaran)	<p>Ndukani Sridanarti</p> <p>Mendel</p>	<p>Raden Ayu Dwijanarpada saha Kangjeng Dwijanarpada</p> <p>Sridanarti</p>	<p>“Oh, Allah, Danar! Kaningaya timen, awakmu! Kok tulak Ndara Mas Narsa, jebul pilihanmu mung Rakhmanu! Rakhmanu ki apa? Pangkate apa?! Oh, Danaaar-danar! Duwe anak siji wae kok kaya kowe! Pripun ta niki pak? Ampun tindak kantor rumiyin, mangberesi rumiyin niku. Ampun mendel mawon! Anake niku badhe angsal jurutulis niku, napa waras ngaten niku?!” wasanane Raden Ayu Dwijanarpada sambat marang kakunge.</p> <p>“Ah, Danar iku rak lagi ngalami umur pancaroba. Coba sarehna, aja koksereg wae. Saiki lagi blawur pandelenge marga Gathutkaca, sesuk rak wis owah pikirane.” Kanjeng Dwijanarpada iya duka, nanging ngendikane bisa sareh.</p> <p>“La nanging pripun, ta Pak, anggenkula marak Gusti Yuda mangke, wong anake pun damel jawaban mursal ngaten?! ”</p> <p>“Danar!” Ngendikane keng ramane sentak.</p> <p>“Dalem Rama?”</p>	38-39

				<p>“Marenana anggonmu nglindur ngimpi-impi Gathutkaca, ya Ngger. Elinga, Rakhmanu kuwi pangkate isih magang! Adhuh, sungstate drajat karo awake dhewe aduoooh banget.” Sridanarti ndhingkluk meneng wae.</p> <p>“Awat! Yen nganti aku krungu utawa nemoni Rakhmanu srawung karo kowe, utawa sesambungan liwat apa wae, dakreputake pulisi!”</p>	
11	Kekerasan fisik	Dipundukani tiyang sepuhipun	Sridanarti	<p>“Nanging dalem kedah sesambetan kalian piyambakipun, Pak. Rama! Dalem sampun wawrat...” suwarane Sridanarti ndhredeg.</p> <p>“Heh!!? Apa?!!” Rama lan Ibune mbengok bareng.</p> <p>“Oh Anakku! Anakku!! Nistha temen – oh!”</p> <p>Dalem Kabupaten Anom geger maneh. Raden Ayu Dwijanarpada dhawah kantaka. Kangjeng Dwijanarpada lali buka – wasanane, asta kumlawe nyengkiling keng putra. Sridanarti dhawah krungkep, terus muwun nguguk.</p> <p>Bendrong iku udreg rada sawatara. Kangjeng ora sida tindak kantor. Bareng rada sareh, lan sing kantaka wis emut maneh, rembugan diterusake. Rama-ibu wis kepeksa ngalah. Priye-priyea ya kudu kalah. Saiki Rakhmanu ditimbali menyang Kabupaten Anom. Arep dirembug bab nikahe pisan, lan manut pamrayogane Kangjeng Dwijanarpada, sawise nikah climen, Rakhmanu arep diikhtiyarake pindhah menyang Gemolong, desa kawedanan bawah Kabupaten Mranggen.</p>	40
		Ngalah	Kangjeng Dwijanarpada saha Raden Ayu Dwijanarpada		

12	Padudon (Pertengkaran)	Ndukani Sridanarti	Kangjeng Dwijanarpada	<p>“Ngene. Kowe rak wis watara sasi iki gandheng karo anakku Si Danarti?”</p> <p>“Kadospundi, Nun? Dalem kirang mangertos! Rumaos dalem inggih namung menawi ajar beksan menika dalem sumerep putra ndandalem. Raden Ajeng Sridanarti, mekaten?”</p> <p>“Heh?! Priye kandhamu?!”</p> <p>.....</p> <p>“Oh, Rakhmanu, kebangeten anggonmu gawe sengsaraning awakku. Wis daklakoni mengkene, la kok – la kok – oh, Rakhmanu!!!”</p>	42-43
		Dipundukani Kangjeng Dwijanarpada	Sridanarti	<p>“La kowe ki priye ta, Ndhuk?! Rembugmu wis gawe wirange wong tuwa, saiki digugu, jebul kaya ngene dadine?!” “Oh, Rama!” dalem mboten dora. Dalem sampun bandrek-jinah kaliyan Pun Rakhmanu menika ing griya alit sewan kula, griya alit ing kilen bata kabupaten, Rama. Saben dinten Rebo, jam enem ngantos jam sanga ndalu.”</p> <p>“Bener kandhane anakku iki, Rakhmanu?” pitakone Kangjeng Dwijanarpada karo jumeneng malang kadhak.</p> <p>“Nun mboten, Ndara Kangjeng! Dalem mboten rumaos srawung raket kaliyan keng putra, sanajan pondhokan dalem ugi kapetang ing kilen bata dalem kabupaten,” atur wangsulane Rakhmanu kanthi suwara kedher.</p>	
		Boten kersa ngakeni	Rakhmanu	<p>“Edan kowe ki Ndhuuuk!!” ngendika mengkono mau karo nendang putra putrine.</p> <p>Raden Ajeng Sridanarti dhawah kelumah, nanging enggal tangi lan ngekep sampeyane keng rama.</p> <p>“Leres, Rama, leres rembag dalem, oh-huh-huh!! Leres</p>	

				rembag dalem, boten dora, oh-huh!!”	
13	<i>Kekerasan fisik</i>	Nimbali seksi	Kangjeng Dwijanarpada	<p>“Oh, Rama!” dalem mboten dora. Dalem sampun bandrek-jinah kaliyan Pun Rakhmanu menika ing griya alit sewan kula, griya alit ing kilen bata kabupaten, Rama. Saben dinten Rebo, jam enem ngantos jam sanga ndalu.”</p> <p>“Bener kandhane anakku iki, Rakhmanu?” pitakone Kangjeng Dwijanarpada karo jumeneng malang kadhak.</p> <p>“Nun mboten, Ndara Kangjeng! Dalem mboten rumaos srawung raket kaliyan keng putra, sanajan pondhokan dalem ugi kapetang ing kilen bata dalem kabupaten,” atur wangsulane Rakhmanu kanthi suwara kedher.</p> <p>“Edan kowe ki Ndhuuk!!” ngendika mengkono mau karo nendang putra putrine.</p> <p>Raden Ajeng Sridanarti dhawah kelumah, nanging enggal tangi lan ngekep sampeyane keng rama.</p> <p>“Leres, Rama, leres rembag dalem, oh-huh-huh!! Leres rembag dalem, boten dora, oh-huh!!”</p> <p>“La iki nyatane cidra!! Kowe duwe seksi ora?”</p> <p>“Wonten. Kang Miya lan Metra,” ujare sang putri.</p> <p>“Sapa kuwi?”</p> <p>“Tiyang-tiyang ingkang kula purih nengga griya kilen bata menika.”</p> <p>“Undangen mreng! Saiki! Tumineemm!! Golekana Salamun, yen iseh durung lunga ngandhong, utusen nimbali wong sing jeneng Meong – eh, sapa kuwi mau? Seksine Danar sing omahe ing kulon pager bata kabupaten. Gage! Danar! Yen nganti seksi-seksi iki ora ana, aja takon dosa! Sida dakkon minggat saka kene, kowe! Emoh nyawang</p>	43-44
		Dipundugang saha dipundukani dening Kangjeng Dwijanarpada	Sridanarti		

				rupamu aku!”	
14	<i>Kekerasan fisik</i>	Ndukani Sridanarti	Kangjeng Dwijanarpada	<p>“Nun sanes. Nuwun sewu, miturut pamireng kula suwantenipun kok sanes Den Bagus Rakhmanu ingkang dolan sareng Ndrajeng Danar.”</p> <p>“Eh?! Priye?!” Raden Ajeng Sridanarti melu njelih.</p> <p>“Den Bagus Rakhmanu boten nate dolan mrika, rak inggih ta, Ndrajeng?” ujure Miya ganti takon, bareng ngreti Ndrajeng danar uga ana kono.</p> <p>“La banjur, sangretimu, sapa sing dolan mrana bareng Danar, eh, Kang?”</p> <p>“La inggih boten sanes Pun Salamun, ingkang ngirid nimbali kula mriki wau, Ndara Kangjeng,” atur wangsulane wong wuta iku.</p> <p>“Eh?!?”</p> <p>“Adhuh, blai aku!” pambengoke Raden Ajeng Sridanarti.</p> <p>“Priye Miya, balenana wangsulanmu!”</p> <p>.....</p> <p>Kangjeng Dwijanarpada ora sranta, muntab maneh penggalihe, keng putra didugang tiba krungkep. Arep dipindhoni, nanging wong ayu menik-menik iku trengginas ngadeg, terus mlayu keplantrang-plantrang cicing-cicing jarit, mlayu njlenthar nyabrang plataran amba, terus amblas. Pating jlerit tangis lan pambengoke para abdi wadon ngiring Sang Putri.</p>	47-48
		Sridanarti mlajar	Sridanarti		
15	<i>Pengusiran</i>	Ngusir Sridanarti	Kangjeng Dwijanarpada	<p>“Ben, ben minggat!! Minggat!! Minggat!!” ming iku kang bisa diucapake dening rama kang lagi duka.</p> <p>Raden Ajeng Sridanarti kang keplayu saka kabupaten anom,</p>	48

		Kesah	Sridanarti	ora ana sing nututi. Ora ana sing ngetutake. Layune kontrang-kantring, gelungane wudhar ora keplawur. Mlayu, mlayu embuh menyang endi, anggere adoh saka papan papa-cintraka!	
16	<i>Perdebatan</i>	Nglamar Sridanarti	Andre de Boinville	<p>“Apa ora ana enggon kanggo aku ing atimu?”</p> <p>“Andre. Luwih becik saiki ayo golek hotel. Yen wis gek aku bayaren, lan sesuk lalekna! Pasrawungan kita mung tekan pucuke bengi iki.”</p> <p>“Dadi bakal katrucutan maneh asmaraku? <i>Ma foi!</i> Donya iki pancen wis mboseni. Umure wis tuwa, lan isine mung iku-iku wae! Bosen! Apa maneh ora duwe kanca.”</p> <p>Danarti suwarane sentak, nanging atine lumpuh. Apa maneh bareng krungu ukara kang melas asih iku, sanalika kekuwatane lolos!</p> <p>“Ah, Andre! Priye pambudiku ngleksanani kekarepanmu?!</p>	65-66
		Nyaguhi panyuwunipun Andre	Raden Ajeng Sridanarti	<p>Aku wis tau ngetutake surasane asmara, nanging pranyata laku iku ora bener. Mung ndadekake urip iki kacintraka. Mongsook saiki aku wani bamban maneh?” ngudasane Sridanarti ngiras nglapurake suwara atine marang wong lanang manca iku.</p> <p>“Wis, ta, Danar. Bengi iki mengko kowe aja bali menyang omah jobong. Aja bali salawase! Aku duwe pametu cukup kanggo urip karo kowe, ana ing jagad sisih endi wae! Kowe melu aku, gelem ta, <i>mademoiselle?</i>”</p> <p>“Aku ora nyaguhi. Nanging becike arep dakcoba!”</p> <p><i>“Les femmes!”</i></p>	

17	Padudon	Nyaguhi panyuwunipun Sridanarti	Rakhmanu	<p>“Oh, Ndrajeng! Ndrajeng! Nyuwun pangapunten! Dalem nyuwun pangapunten!”</p> <p>“Ah, Mas Rakhmanu. Wis ora perlu dieling-eling maneh lelakon kang uwis-uwis. Tekaku ora arep ngrembug bab kang lawas-lawas, utawa arep ngukum kowe. Ora. Mung arep nembung marang nyaimu, samangsa-mangsa Kangmas seda, kunarpamu daksuwun.”</p> <p>“Oh, Ndrajeng! Boten kadosa! Kadospundi kersanipun ndandalem dalem namung ndherek. Kacemplungaken dhateng lepen dalem inggih namung samanut!”</p> <p>“Nanging, Pak! Aku bojomu! Aku sing wajib ngukup layonmu!” ujare wong wadon kang nunggoni wong lara iku.</p> <p>“Ah, kowe ngreti apa...Atun! Lungaa kana...! Kowe biyen...sing gawe sengsaraku...sengsara sabanjure. Bandha-bandhu sing kokjanjekake, pranyata bisa amblas karena wolak-walike jaman.....</p>	118
		Nyuwun jisimipun Rakhmanu	Raden Ajeng Sridanarti		
		Boten trima	Sofiatun		
18	<i>Pengusiran</i>	Ngusir Sofiatun	Rakhmanu	<p>“Ah, kowe ngreti apa...Atun! Lungaa kana...! Kowe biyen...sing gawe sengsaraku...sengsara sabanjure. Bandha-bandhu sing kokjanjekake, pranyata bisa amblas karena wolak-walike jaman. Iku...ora dakpikir.... biyen. Saiki – saiki! – kowe, awake dhewe iki, duwe apa? Wong ngemis! Mung wong ngemis! Bandha dienggo ngubur...aku wae, wis ora ana maneh! Oh, cilaka awak mami!! Bandha kuwi ora bisa abadi, nanging katresnan...,katresnan bisa dirasa lan digawa nganti tumekaning kubur! Ya aku iki contone sing nglakoni. Wis telungpulgupitu taun ora gepok singgol, nanging saiki ya rinasa kangen keket banget. Saiki kowe ngadoha kana, Tun! Kadospundi, Ndrajeng?</p>	118-119
		Nangis	Sofiatun		

				<p>Kadospundi ngaten menika kodratipun Pangeran, Ndrajeng! Hi-hih-hih!! Kula sinareng sepuh dados tiyang ngemis, hi-hi-hik!”</p> <p>Ora nganti rong jam saka ucapane kang sigeg-sigeg kuwi, Rakhmanu tua mulih menyang jaman kelanggengan. Layone sida dikukup dening Nyonya Sridanarti, dilebokake ing trebela, terus digawa nganggo ambulans putih menyang Kutha Surabaya. Bojone mung bisa nangis gero-gero. Nanging Meksa ora ana sing maelu wong wadon klambi rowak-rawek letheke iku.</p>	
--	--	--	--	---	--